NYELVEK, EMBEREK, HELYZETEK

A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben

Szerkesztette:
Csernicskó István

NYELVEK, EMBEREK, HELYZETEK

A magyar, ukrán és orosz nyelv használati köre
a kárpátaljai magyar közösségben

Закарпатський угорський інститут ім. Ф. Ракоці II

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

NYELVEK, EMBEREK, HELYZETEK

A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben

Szerkesztette:
Csernicskó István

PoliPrint Kft.

Ungvár, 2010

Szerkesztette: Csernicskó István. Írta: Beregszászi Anikó, Csernicskó István, Molnár Anita, Molnár József

Nyelvek, emberek, helyzetek. A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben.

A kötet empirikus szociolingvisztikai kutatás adataira építve mutatja be a magyar, ukrán és orosz nyelv használati körét, funkcionális megterheltségét a kárpátaljai magyar közösségben, elemzi a magyar nyelv használatának jogi hátterét, és bemutatja, hogyan élnek a közösség tagjai ezekkel a jogokkal és lehetőségekkel. A kiadványt főként nyelvészek és bölcsész diákok figyelmébe ajánljuk, valamint mindazoknak, akik érdeklődnek Kárpátalja nyelvi helyzete iránt.

Szerkesztette: *Csernicskó Isván*
Írták:
Beregszászi Anikó
Csernicskó István
Molnár Anita
Molnár József

За редакцією *Черничко Степана*
Автори:
Берегсасі Аніко
Черничко Степан
Молнар Аніта
Молнар Йосип

Відповідальні за випуск: Орос І., Шовш К. / A kiadáért felel: Orosz I., Soós K.
Верстка: Гіреш-Ласлов К. / Tördelés: Hires-László K.
Обкладинка: Молнар Д. С. / Borítóterv: Molnár D. I.
Коректура: Марку А. / Korrektúra: Márku A.

A kötet megjelenését a

támogatta.

A kötet kézirata az MTA Határon Túli Magyar Tudományos Ösztöndíjprogram támogatásával készült a Hodinka Antal Intézetben.

© A Szerzők
© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete

TARTALOM

I. BEVEZETÉS **7**

1.1. Nyelvválasztás: a nyelvek közötti „munkamegosztás” a többnyelvű közösségekben *(Beregszászi Anikó, Csernicskó István)* **7**
1.1.1. A kétnyelvűség és a kétnyelvű nyelvi helyzet 7
1.1.2. Nyelvhasználati helyzetek és színterek 10

1.2. Nyelvmegtartás, nyelvcsere, nyelvvisszaszorulás *(Beregszászi Anikó, Csernicskó István)* **13**

1.3. A kutatás tárgya és célja *(Csernicskó István, Molnár Anita)* **16**

1.4. Hipotézisek *(Csernicskó István, Molnár Anita)* **18**

II. SZAKIRODALMI ELŐZMÉNYEK **19**

2.1. A nyelvek funkcionális megterheltségének és a nyelvválasztásnak a témaköre az ukrajnai szakirodalomban *(Beregszászi Anikó, Csernicskó István)* **19**

2.2. Magyar szakirodalmi előzmények *(Beregszászi Anikó, Csernicskó István)* **24**

III. A NYELVVÁLASZTÁS JOGI HÁTTERE KÁRPÁTALJÁN **26**

3.1. A nyelvhasználat jogszabályi hátterét meghatározó nyelvi, nyelvi jogi helyzet *(Csernicskó István)* **26**

3.2. A jogszabályi háttér *(Csernicskó István)* **32**

3.3. Az igazságszolgáltatás *(Csernicskó István)* **34**

3.4. A közigazgatási hatóságok és közszolgálati szervek *(Csernicskó István)* **37**

3.5. Tömegtájékoztatási eszközök *(Csernicskó István)* **41**

3.6. Kulturális tevékenység és kulturális létesítmények *(Csernicskó István)* **42**

3.7. A gazdasági és társadalmi élet *(Csernicskó István)* **44**

3.8. A nyelvhasználati jogok: összefoglalás *(Csernicskó István)* **46**

3.9. Mit jelent mindez a gyakorlatban? *(Csernicskó István)* **52**

IV. NYELVVÁLASZTÁS A KÁRPÁTALJAI MAGYAR KÖZÖSSÉGBEN **57**

4.1. A minta rövid leírása *(Csernicskó István, Molnár József)* **57**

4.2. Az alapadatok *(Molnár Anita)* **62**
4.2.1. A nyelvek szerepe a magánszférában 62
4.2.2. A nyelvek szerepe a közéleti színtereken 64
4.2.3. A nyelvek szerepe a hivatali/hivatalos színtereken 66
4.2.4. A nyelvek megjelenése a munkahelyen 67
4.2.5. A nyelvek a szimbolikus térben 67

4.3. A nyelvválasztás és a független változók kapcsolata **69**
4.3.1. A független változók rövid leírása *(Beregszászi Anikó, Csernicskó István)* 69
4.3.1.1. A (társadalmi) nem 69
4.3.1.2. Az életkor 69
4.3.1.3. Az iskolázottság 70
4.3.1.4. A településtípus 70
4.3.1.5. A település nemzetiségi összetétele 71
4.3.1.6. A tannyelv 71
4.3.2. A független változók kapcsolata a nyelvválasztással *(Molnár Anita)* 72
4.3.2.1. A nem (NEM2) 74
4.3.2.2. Az életkor (KOR3) 75
4.3.2.3. Az iskolázottság (ISKOLA2) 75
4.3.2.4. Az oktatás tannyelve (TANNYELV2) 76
4.3.2.5. A lakóhely típusa (LAKHELY TÍPUSA2) 77
4.3.2.6. A lakóhely nagysága (LAKHELY2) 77
4.3.2.7. A lakóhely nemzetiségi összetétele (ARÁNYOK2) 79
4.3.2.8. Finomhangolás: a tannyelv és a nyelvválasztás 80

4.4. Az ukrán és orosz nyelv használati gyakoriságáról a kárpátaljai magyar közösségben *(Csernicskó István)* **86**

4.5. Az ügyintézés nyelve a helyi önkormányzatokban *(Csernicskó István)* **101**

V. ÖSSZEFOGLALÁS, TANULSÁGOK 104

5.1. A hipotézisek ellenőrzése *(Molnár Anita)* **104**

5.2. A nyelvválasztási kérdőívek tapasztalatai *(Molnár Anita)* **107**

5.3. Éljünk jogainkkal! *(Csernicskó István)* **110**

5.4. Nyelvpolitikai, nyelvtervezési tanulságok és feladatok *(Csernicskó István)* **114**

5.5. Esélyek és lehetőségek *(Csernicskó István)* **117**

VI. FELHASZNÁLT IRODALOM 124

VII. MELLÉKLET 132

I. BEVEZETÉS

1.1. Nyelvválasztás: a nyelvek közötti „munkamegosztás” a többnyelvű közösségekben

1.1.1. A kétnyelvűség és a kétnyelvű nyelvi helyzet

Emberek milliói élnek olyan környezetben, ahol nem csak egy, hanem több nyelv használatos. Így például a mai Kárpátalja területén számos nemzetiség képviselői élnek egymás mellett (sok településen együtt is), és ezek a közösségek különböző nyelveket használnak. Az ilyen nyelvi helyzetet két- vagy többnyelvű helyzetnek nevezik. Kétnyelvűségnek pedig (melybe a többnyelvűséget is beleértik) az egyéneknek azt a tulajdonságát nevezik, hogy két vagy több nyelvet képesek használni (Trudgill 1997: 33).

A Föld lakosságának jelentős része kétnyelvű nyelvi helyzetben él: olyan közösségben, ahol egynél több nyelv használatos. Ma gyakorlatilag szinte nincs olyan ország vagy nagyobb régió, ahol csak egyetlen nyelvet használnak. S mivel inkább azt tekintjük természetesnek, ami gyakori, s azt szokatlannak, ami ritkán fordul elő, sokan úgy vélik, hogy a két- vagy többnyelvű a normális nyelvi helyzet, és az egynyelvűség az, ami abnormális: a kétnyelvűség vagy többnyelvűség inkább szabály, mintsem kivétel (Bloomfield 1933: 463, Gumperz 1975: 156, Hoffmann 1991). A nemzetközi szakirodalomban ma már természetesnek tartják a két- és többnyelvűséget (ld. pl. Auer–Wei 2007). „A két- vagy többnyelvűségben nincsen semmi különös” – írja például Ronald Wardhaugh (1995: 86).

A világ nyelvei között természetesen vannak olyan nagy nyelvek, melyeknek sok millió anyanyelvi beszélője van. De vannak kis nyelvek is, melyeknek alig néhány ezer vagy néhány száz beszélőjét tartanak nyilván. Minél kevesebb anyanyelvi beszélője van egy nyelvnek, annál nagyobb a valószínűsége, hogy a beszélői kétnyelvűek, vagyis arra kényszerülnek, hogy anyanyelvük mellett még (legalább) egy nyelvet elsajátítsanak.

Ugyanakkor olyan nyelvek is vannak, melyeket hatalmas tömegek beszélnek második nyelvként (azaz anyanyelvük mellett). Angolul, arabul, spanyolul, franciául vagy oroszul sok milliónyian beszélnek anyanyelvük mellett. Minél elterjedtebb egy nyelv, s minél nagyobb azoknak a száma, akik idegen vagy második nyelvként beszélik, annál kisebb szüksége van arra anyanyelvi beszélőinek, hogy további nyelveket sajátítsanak el.

A két- és többnyelvűség elterjedtségére utal az is, hogy 2005-ben az Európai Unió akkor még 25 tagállamában az állampolgárok 56%-a (tehát nagyobbik része) mondta azt, hogy anyanyelvén kívül még legalább egy nyelven képes társalgási szinten beszélni. Luxemburgban a lakosság 99%-a beszél anyanyelve mellett még legalább egy nyelvet. Máltán, Lettországban, Litvániában és Hollandiában 90% fölötti a legalább kétnyelvűek aránya, s Szlovéniában, Dániában, Svédországban és Észtországban is ehhez közelít ez a mutató. Spanyolországban, Franciaországban és Portugáliában azonban már

csak a lakosok 36%-a képes egynél több nyelven kommunikálni. Az Egyesült Királyságban (az angol anyanyelv mellett) mindössze az állampolgárok 30%-a rendelkezik más nyelvben is társalgási szintű jártassággal. Az EU abszolút sereghajtója e tekintetben Magyarország, ahol mindössze 29% azok aránya, akik képesek a magyaron kívül más nyelven is megértetni magukat.[1]

A két- és többnyelvűség történeti szempontból is természetes állapot. Cseresnyési László (2004: 156) megállapítja például, hogy a „Biblia is olyan világot tükröz, amelyben kultúrák és nyelvek sokasága létezett: Palesztinában Jézus korában már általános volt a többnyelvűség". Az ókori Róma kultúrája sem volt egynyelvű: a tanult római polgár kétnyelvű volt, nem beszélve a Birodalom kétnyelvűségéről: a nyugati részeken a latin, a keletin a görög használatáról. Szilágyi N. Sándor (2010) kolozsvári nyelvész egyik írásában a Mózes első könyvének 11. része 1–9. versében olvasható Bábel története kapcsán azt mutatja be, hogy a többnyelvűség (melyet a zsidó-keresztény hagyomány épp Bábeltől eredeztet) nem büntetés, hanem épp ellenkezőleg: áldás.

Azt azonban nem könnyű meghatározni, kit tekinthetünk két- vagy többnyelvűnek. Nem mindegy ugyanis, hogy milyen szintű nyelvtudást várunk el a kétnyelvűektől. Arra a kérdésre, hogy ki kétnyelvű, látszólag az „evidens válasz az: amikor valaki két nyelvet beszél. Ez a meghatározás azonban nem kielégítő: nem foglalja ugyanis magába azokat, akik csak alkalmanként használják az egyik vagy a másik nyelvet, vagy azokat, akik az egyik nyelvet már hosszú évek óta egyáltalán nem használják (ők az ún. 'alvó' kétnyelvűek). Nem foglaltatnak benne a meghatározásban azok sem, akik bár igen jól értenek, de nem beszélnek egy nyelvet, illetve akik megtanultak olvasni, de nem tudnak beszélni vagy írni egy másik nyelven. (…) És mindenekelőtt, ez a meghatározás semmit nem mond arról, a nyelvtudás milyen szintjén tekinthetünk valakit kétnyelvűnek" – írja például David Crystal (1998: 451) *A nyelv enciklopédiája* című összefoglaló kötetben.

A kétnyelvűség kutatói azokat is kétnyelvűnek tekintik, akik csak az egyik nyelvet beszélik magas szinten, s a másik nyelvben csak korlátozott jártasságot mutatnak. Ennek oka, hogy az ilyen beszélők is képesek arra, hogy a kétnyelvű közösségben ne csak egy, hanem – a szükségleteknek megfelelően – több nyelvet is használjanak. Még azok is kétnyelvűnek számítanak ilyen értelemben, akik alig néhány szót képesek csak összerakni második nyelvükön; sőt: azok is, akik esetleg csak értenek valamennyire ezen a nyelven, de beszélni nem (nagyon) tudnak. Ennek oka, hogy – ha olyan helyzetbe kerülnek, ahol erre szükség van – ők is képesek arra, hogy anyanyelvük mellett egy (vagy akár több) másik nyelvet is használjanak bizonyos mértékig: például megértik, mennyit kér a magyarul nem beszélő bolti eladó

[1] Forrás: *Új keretstratégia a többnyelvűség ösztönzésére.* Brüsszel, 2005.11.22.

a megvásárolni kívánt áruért, vagy képesek elolvasni és értelmezi a csak ukrán nyelven érkező gázszámlájukat. Két nyelv azonosan vagy megközelítően magas fokú ismerete a kétnyelvűek túlnyomó többségére *nem jellemző*, az egyes beszélők másodnyelvi (sőt elsőnyelvi) ismerete egyazon közösségen belül is változó lehet.

„A határainkon kívül élő magyarok (...) – nem sok, de nem pontosítható kivételt nem tekintve – immár mindenhol a kétnyelvűségnek alacsonyabb vagy magasabb fokú állapotában élnek. Vannak tehát, akik értik az államnyelvet, de nem beszélik, vannak, akik az államnyelvet kezdő, haladó vagy közepes fokon beszélik, s vannak, akik az anyanyelvüket és az államnyelvet is egyformán jól beszélik" – olvashatjuk például Kiss Jenő (1995: 217).

A népszámlálási adatok is tartalmaznak a nyelvtudásra vonatkozó adatokat. A két legutóbbi cenzust 1989-ben és 2001-ben rendezték Ukrajnában. Az 1989. évi szerint a Kárpátalján élő magyarok 46,3%-a felelte azt a kérdezőbiztosnak, hogy anyanyelvén kívül nem beszél más nyelvet. 2001-ben ez az arány 41,3%-os volt. Ám igazából az érdekes, hogy míg húsz évvel ezelőtt a magyaroknak mindössze 11,4%-a beszélt ukránul, 2001-re ez az arány 46,7%-ra emelkedett. Jelentősen csökkent viszont eközben azoknak a kárpátaljai magyaroknak az aránya, akik anyanyelvükön kívül oroszul is beszélnek. 1989-ben még 42,2% beszélt oroszul, 2001-ben ellenben már csak 30,5%. A 2001-es cenzus adatai szerint Kárpátalja lakosságának mindössze 37%-a beszélt anyanyelvén kívül még legalább egy nyelvet (1. ábra).

Értelmezésünk szerint egyéni szinten kétnyelvű az, aki mindennapi beszédtevékenysége során anyanyelve mellett még legalább egy nyelvet használ vagy képes használni, illetve tudja, mikor kell(ene) ezt tennie saját és közössége normái, igényei szerint. Közösségi szinten pedig kétnyelvűnek számít a közösség, amelynek tagjai kétnyelvű helyzetben élnek: azaz olyan körülmények között, amikor bizonyos helyzetekben anyanyelvük mellett egy másik nyelvet is használniuk kell (vagy kellene). Így tehát a kárpátaljai magyar beszélőközösség kétnyelvű közösségnek számít.

A kétnyelvűséggel kapcsolatos szakirodalomban gyakran megkülönböztetik egymástól a *másodnyelv (környezeti nyelv)* és *idegen nyelv* fogalmát. *Másodnyelv*-nek vagy *második nyelv*-nek (L_2) a kétnyelvű közösségek anyanyelve (*első nyelve,* L_1) mellett használt nyelvet nevezik. *Idegen nyelv*-nek nevezik ellenben azt a nyelvet, amelyet az egynyelvű közösségek egyes tagjai sajátítottak el és rendszerint sajátos szituációkban használnak (Szépe 2001: 216).

A kárpátaljai magyarság vonatkozásában például a közösség legnagyobb része számára a magyar nyelv jelenti az anyanyelvet (első nyelvet, L_1-et). Az ukrán és/vagy az orosz a környezeti nyelv (másodnyelv, L_2). Az angol, német és francia pedig idegen nyelvnek számít.

1. ábra. Az anyanyelven kívül egyéb nyelvet is szabadon beszélők százalékaránya Kárpátalján nemzetiségenként a 2001-es népszámlálás eredményei alapján[2]

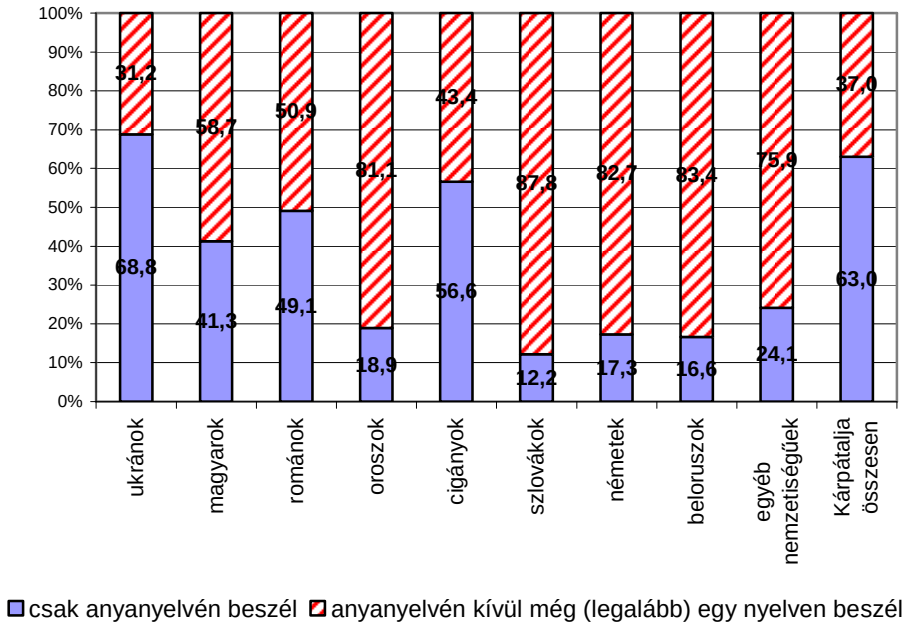

1.1.2. Nyelvhasználati helyzetek és színterek

A két- vagy többnyelvű szituáció nyelvhasználati normái rendszerint nem úgy működnek, hogy mindenki csak a saját nyelvét használja. Az ilyen vegyes nyelvi környezetben élő emberek kisebb vagy nagyobb része ismeri, és nem ritkán használja is a másik csoport nyelvét.

A két- vagy többnyelvű közösségek verbális (nyelvi) repertoárja (kódkészlete) tehát több nyelvet (és azok változatait) foglalja magába. *Verbális* vagy n*yelvi repertoár* alatt mindazokat a nyelveket, nyelvváltozatokat, stílusváltozatokat stb. értjük, amelyeket egy adott közösség a kommunikáció során használ (Gal 1987: 286, Trudgill 1997: 36–37).

A többnyelvű közösségek beszélői a verbális repertoár elemei közül a helyzetnek, partnernek stb. megfelelően választanak kommunikatív kompetenciájuk alapján. A *kommunikatív kompetencia* a nyelvhasználat helyénvalóságának ismerete (vö. Hymes 1975, Trudgill 1997: 38). Wardhaugh (1995: 224) tankönyvének magyar fordításában Gumperz (1982: 205) definícióját idézi: „A nyelvi kompetencia a beszélőnek a grammatikailag helyes

[2] Molnár–Molnár (2005: 50–51) alapján.

mondatok létrehozására szolgáló képessége, a kommunikatív kompetencia viszont azt a képességet jellemzi, amelynek segítségével kiválasztja a számára hozzáférhető grammatikailag helyes kifejezések összességéből azokat a formákat, amelyek helyesen tükrözik azokat a társadalmi normákat, amelyek a speciális találkozások alkalmával szabályozzák a viselkedést". Wardhaugh szerint (1995: 225) megtanulni beszélni azt jelenti, hogy „egyúttal megtanulunk *beszélgetni*, úgy értve ezt, hogy megtanulunk azokon a módokon kommunikálni, amelyeket az a csoport helyesnek tart, amelyben a beszélést tanuljuk." A kommunikatív kompetencia a nyelvhasználatot irányító helyi normák ismerete, s ennek alapján választunk nyelvet, nyelvváltozatot a helyzetnek megfelelően. Sándor Klára (2001: 98) írja: „a kétnyelvű beszélők egy-egy szituációban nemcsak anyanyelvük különböző változatai közül választhatnak, hanem anyanyelvük és egy másik nyelv között is. Kommunikatív kompetenciájuk így nemcsak arra terjed ki, hogy egy adott beszédhelyzetben anyanyelvük melyik változatát kell használniuk, hanem arra is, hogy egy adott beszédhelyzetben melyik nyelvüket kell/lehet/érdemes használniuk."

„A kétnyelvűek beszédének lényegét éppen az adja, hogy két nyelven is képesek társalogni, s a két nyelv használatának, esetenkénti keverésének vagy váltogatásának elég jól megragadható szabályszerűségei vannak" – olvasható a *Túl a Kecegárdán* című kötetben (Kontra 1995: 13). A kárpátaljai magyarok nyelvválasztási és kódváltási szokásait tárgyaló kötetben pedig ezt találjuk: „A nyelvválasztáson általában a társalgás alapkódjának kijelölését értik. Azonban a beszélők vagy csoportok újraértelmezhetik a nyelvek 'munkamegosztására' vonatkozó szabályokat, következésképpen egy kétnyelvű beszédpartnerek között zajló társalgás nyelve sem egyszer s mindenkorra kötött; megváltozhat a szituáció, s a kommunikációs kudarcok elkerüléséhez szükségessé válhat a nyelvek közötti váltás. (…) Tehát egy (…) társalgás során a beszédpartnereknek nem elég nyelvet választaniuk, mielőtt megszólalnak, hanem az interakció során folyamatosan készen kell lenniük arra, hogy kódot váltsanak (s ezzel reagáljanak a megváltozott körülményekre). Hogy mikor melyik nyelv használata a helyénvaló és/vagy kívánatos, abban a beszélők kommunikatív kompetenciája (…) segít" (Márku 2008: 15).

Vagyis a kétnyelvű helyzet nem azt jelenti, hogy mindenki kénye, kedve, hangulata szerint válogathat az általa ismert nyelvek, nyelv- és stílusváltozatok között. Ha ugyanis így lenne, azaz ha nem volnának annak (viszonylag pontosan körülírható) szabályai, hogy hol, milyen körülmények között melyik nyelv használata az előírt, ajánlott vagy megszokott, akkor valószínűleg nem is alakulna ki kétnyelvűség: hiszen mindenki csak a saját anyanyelvét használná minden szituációban. De ez nem így van. A látszólagos rendetlenségben jól meghatározható szabályszerűségek fedezhetők fel.

Egy-egy közösség nyelvhasználati, nyelvválasztási szokásai általában megragadhatók a prototipikus helyzetekben uralkodó szokások, szabályok

felderítésével, ezért a kisebbségi közösségek nyelvi helyzetének leírásában megkerülhetetlen a nyelvhasználati színterek[3] áttekintése. Ezek a szabályok úgy írhatók le, hogy megválaszoljuk a Fishman (1965) által feltett kérdéssort: *ki beszél, milyen nyelvet, kivel és mikor?* Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása egy-egy kétnyelvű közösség esetében természetesen korántsem oly egyszerű, mint például Nagy Károly német-római császár esetében, aki állítólag azt mondta: „Istennel spanyolul beszélek, az asszonyokkal olaszul, franciául a férfiakkal, s a lovammal németül."[4] Ennek ellenére a nyelvválasztás színterek szerinti elrendezésének felmérése értékes információkat szolgáltathat egy-egy nyelv funkcióiról, státusáról, s a kétnyelvűségi szituációban lényeges mennyiségi és minőségi eloszlásáról egyaránt (vö. Bartha 1993: 63). A nyelvhasználati színtér „a tipikus résztvevők, tipikus témák, az ezekhez kötődő tipikus helyszínek alapján próbálja modellálni egy beszélőközösség nyelvválasztási normáit" (Bartha 1999: 97), vagyis tulajdonképpen nem más, mint „a beszédhelyzettípusokat megragadó hasznos elvonatkoztatás" (Bartha 1999: 93). A releváns nyelvhasználati színterek száma közösségenként eltérő lehet (Bartha 1999: 92–95).

Azt a tudást, hogy milyen helyzetben mely nyelvet választhatjuk, nem olyan szabályok irányítják, amelyek könyvből megtanulhatók. Mint ahogyan nem kézikönyvből sajátítottuk el azt a tudásunkat sem, hogy milyen alkalomhoz hogyan illik öltöznünk, azt is az adott közösségben élve, mindennapi tapasztalataink alapján tanuljuk meg, hogy hol és kivel lehet, s milyen körülmények között és kivel nem lehet magyarul beszélni. Ezt igazolja az alábbi két idézet is, melyek kárpátaljai magyarokkal készített interjúkból származnak:

(1) TM: – Az itt élő magyarok milyen nyelven beszélnek inkább? Magyarul, vagy ukránul, vagy oroszul?

AK: – Magyarul.

TM: – Magyarul. Azt használják?

AK: – Mikor hol, ahogy kell, úgy beszélnek. Van úgy, hogy beszélnek magyarul is. Hogy ha kell valahova menni, beszélni kell ukránul, mert nem értik.

(2) TM: – Rászóltak-e már, hogy ne beszéljen magyarul?

AK: – Én mindig tudom, hogy mikor beszélhetek magyarul. Nem is mondta senki, hogy ne beszéljek magyarul.[5]

---

[3] Trudgill szótárának (1992) magyar fordításában az angolul *domain* szóval jelölt fogalmat a *tartomány* szóval felelteti meg a fordító (vö. Trudgill 1997: 80). A *színtér* terminus azonban elterjedtebb a magyar kétnyelvűségi szakirodalomban, ezért azt használjuk.

[4] Idézi Kristó Nagy szerk. 1982.

[5] TM = terepmunkás, kutató; AK = adatközlő.

1.2. Nyelvmegtartás, nyelvcsere, nyelvvisszaszorulás

A kétnyelvű helyzet történelmi távlatokban szemlélve lehet stabil (állandó) és instabil (átmeneti). A stabil szituáció eredménye hosszabb távon a nyelvmegtartás. Az instabil helyzet gyakran vezethet közösségi szinten nyelvcseréhez, vagy akár nyelvhalálhoz; egyéni szinten pedig nyelvvesztéshez.

A nyelvmegtartás azt jelenti, hogy a beszélőközösség a kétnyelvűség ellenére továbbra is saját, eredeti nyelvét beszéli, nem tér át más nyelv használatára. A nyelvcsere az a történeti folyamat, melynek során egy közösség a kétnyelvűség különböző fokozatain keresztül, több generáció alatt elhagyja eredeti nyelvét, és fokozatosan áttér egy másik nyelv használatára (Gal 1979, 1991, Borbély 2001). Nyelvhalálról akkor beszélhetünk, ha a nyelvcsere következtében az adott nyelvnek egyetlen anyanyelvi beszélője sem marad, és a nyelvcsere eredményeként maga a nyelv is eltűnik az élő, vagyis a gyakorlati, kommunikációs célokra használt nyelvek közül.

A nyelvvesztés a közösségi nyelvcserével ellentétben egyéni folyamat. Ez esetben az egyik nyelvről a másikra való áttérés nem közösségi szinten, hanem az egyes beszélők szintjén történik. Egyes beszélőknél így már végbemehet az áttérés egyik nyelv használatáról a másikra, míg maga a közösség még kétnyelvű.

A nyelvcsere és a nyelvmegtartás ugyanannak a kontinuumnak a két végpontja (lásd Bartha 1999: 123; 2. ábra). A nyelvcsere folyamatát Kiss Jenő (1995: 196) szintén kontinuumként ábrázolja, melynek két végpontja egynyelvűség a kisebbségi nyelven, majd a kétnyelvűség állapotán keresztül egynyelvűség a másik (rendszerint a többségi) nyelven.

2. ábra. A nyelvcsere egydimenziós modellje[6]

egynyelvűség → KÉTNYELVŰSÉG → egynyelvűség

Lx → Lx > Ly → Lx = Ly → Lx < Ly → Ly

Nyelvcsere ment végbe például számos amerikai bevándorló közösségnél. A bevándorlók első generációja idővel elsajátította az angol nyelvet, s kétnyelvűvé vált. A következő nemzedék rendszerint már kétnyelvűként nőtt fel, s néhány generáció múlva ez a kétnyelvűség már angol egynyelvűségre változott, azaz a közösségben lezajlott a nyelvcsere (Bartha 1993: 79). Ám a kibocsátó közösségben, az óhazában a nyelv még továbbra is fennmaradt.

A Magyarországon élő kisebbségek is a nyelvcsere küszöbén állnak. A magyarországi szlovákok, németek, románok, romák (cigányok) nagyobb része ma már magyar anyanyelvű, a magyar nyelvet gyakrabban használják, mint

[6] Hamers–Blanc (1989) alapján.

saját közösségük nyelvét (Borbély 2001, 2007a, 2007b, 2007c, Bartha 2007a, 2007b, 2009, Erb 2007, Pálmainé Orsós 2007, Uhrin 2007 stb.).

Számos nyelv vált azonban a történelem folyamán holt nyelvvé, amikor a nyelvcsere végeredményeként nem maradt anyanyelvi beszélője a nyelvnek. Gyakorlatilag így lett holt nyelv mára a latin, a kelta, a szanszkrit vagy a sumér nyelv. A nyelvek kihalása, eltűnése ma sem ritka. Különböző becslések szerint a ma ismert nyelvek közel 90 százaléka el fog tűnni, ki fog halni az elkövetkezendő évszázadban. Sokak szerint a ma beszélt nyelvek közel fele a veszélyeztetettek közé tartozik.

A modern nyugati világban a kétnyelvűség leggyakoribb relációja a *többség* versus *kisebbség* nyelvi helyzet, ahol az előbbi közösség rendszerint egynyelvű, utóbbi viszont két- vagy többnyelvű.

A kárpátaljai magyarság kétnyelvűségére is érvényes ez a helyzet: a kétnyelvűség kiterjedése szerint a kárpátaljai magyar kisebbség kétnyelvűsége nagyrészt egyoldalú, amennyiben a magyar lakosság rendszerint valamilyen szinten elsajátítja a többségi nyelve(ke)t, a többségiek pedig általában csak a magyar többségű településeken tanulnak meg magyarul (de ez sem szükségszerű), s a többségiek ilyen jellegű kétnyelvűsége is csak szűk réteget érint.

A többnyelvű közösségben használatos nyelvek használata alapján következtethetünk például a közösségben zajló folyamatokra is. A nemzetközi szakirodalomban közismert például a magyar származású Susan Galnak (1991) az ausztriai Felsőőrben a magyar és a német nyelv színterek szerinti megoszlásáról készített alábbi táblázata (1. táblázat). A táblázathoz fűzött magyarázata alapján világosan megragadható a nyelvcsere folyamata a közösségben: „A táblázat egy implikációs skálát mutat, amit megfigyelések és azokat követő szisztematikus rákérdezés alapján állítottam össze. Függőlegesen a beszélők vannak feltüntetve, nagyjából életkor szerint, vízszintesen pedig a beszédpartnerek, kategóriák szerint, például: a beszélők szülei, gyerekei, hivatalnokok. Így leolvasható a táblázatról, hogy melyik nyelvet használja valaki melyik beszédpartnerrel. Megfigyelhetjük, hogy minél fiatalabb a beszélő, annál több beszédpartnerrel használja a németet. De a beszédpartnereket is sorrendbe lehet állítani. Az a kategória, ami szimbolikusan a német világhoz kötődik, inkább a jobb oldalon látható. Ezekkel a beszédpartnerekkel többen beszélnek németül. Fontos, hogy a református istentisztelet áll legmesszebb a német világtól. Ha most ezt a képet nem csak életkor szerinti leírásnak tekintjük, hanem elfogadjuk, hogy az öregek nyelvhasználata régebbi mintát követ a fiatalokénál, ahogy ezt a nyelvre vonatkozó történelmi adatok sugallják, akkor a táblázat világosan bemutatja, hogyan jött használatba a német nyelv fokozatosan és szituáció szerint; hogyan szorítja ki a magyart, szinte szabályszerűen” (Gal 1991: 69).

1. táblázat. Felsőőri férfiak és nők nyelvválasztása[7]

Beszélők	Életkor	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
A	14	H	GH		G	G	G			G		G
B	15	H	GH		G	G	G			G		G
C	17	H	GH		G	G	G			G		G
D	25	H	GH	GH	GH	G	G	G	G	G		G
E	27	H	H		GH	G	G			G		G
F	25	H	H		GH	G	G			G		G
G	42		H		GH	G	G	G	G	G		G
H	17	H	H		H	GH	G			G		G
I	20	H	H	H	H	GH	G	G	G	G		G
J	39	H	H		H	GH	GH			G		G
K	22	H	H		H	GH	GH			G		G
L	23	H	H		H	GH	H		GH	G		G
M	40	H	H		H	GH		GH	G	G		G
N	52	H	H	H	GH	H		GH	G	G	G	G
O	62	H	H	H	H	H	H	GH	GH	GH	G	G
P	40	H	H	H	H	H	H	GH	GH	GH		G
Q	63	H	H		H	H	H	H		GH		G
R	64	H	H	H	H	H	H	H	GH	GH		G
S	43	H	H		H	H	H	H	G	H		G
T	35	H	H	H	H	H	H	H	GH	H		G
U	41	H	H	H	H	H	H	H	GH	H		H
V	61	H	HH		H	H	H	H	GH	H		G
W	54	H	H		H	H	H	H	H	H		G
X	50	H	H	H	H	H	H	H	H	H		G
Y	63	H	H	H	H	H	H	H	H	H	GH	G
Z	61	H	H		H	H	H	H	H	G	GH	G
A1	74	H	H		H	H	H	H	H	H	GH	H
B1	54	H	H		H	H	H	H	H	H	GH	H
C1	63	H	H	H	H	H	H	H	H	H	GH	H
D1	58	G	H		H	H	H	H	H	H		H
E1	64	H	H		H	H	H	H	H	H	H	H
F1	59	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H

Az adatok interjúkból származnak. Az üres helyek hiányzó adatokat jelölnek ott, ahol a kérdés irreleváns (pl. egy 14 éves adatközlőnek még nincs házastársa).

Beszédpartnerek: 1. Isten, 2. nagyszülők és a velük egyidősek, 3. feketepiaci kapcsolatok, 4. szülők és a velük egyidősek, 5. barátok (kolegák), azonos korú szomszédok, 6. testvérek, 7. házastárs, 8. gyerekek és a velük azonos korúak, 9. állami tisztviselők, 10. unokák és a velük azonos korúak, 11. orvos.

Scalability = 97%. Beszélők száma = 32 (férfiak és nők). G = német, H = magyar.

[7] Gal (1991: 70) alapján.

1.3. A kutatás tárgya és célja

Kutatási programunk tárgya a kárpátaljai magyar közösség nyelvválasztási stratégiáinak felmérése, a közösségben használatos nyelvek funkcionális megterheltségének, használati körének leírása. A vizsgálat célja, hogy a kárpátaljai magyar közösség rétegzett mintáján elvégzett nyelvszociológiai kérdőíves vizsgálat adatai alapján választ keressen azokra a kérdésekre:

- hogyan, milyen mértékben van jelen a különböző nyelvhasználati színtereken a magyar nyelv;
- a rétegzett, számos szociológiai jellemző alapján heterogén kárpátaljai magyar közösség különböző csoportjaiban milyen eltérések fedezhetők fel a nyelvek használati köre, funkciója terén;
- kimutathatók-e eltérések a különböző csoportok nyelvválasztási stratégiai, mintái között;
- milyen független szociológiai változók (például kor, nem, iskolázottság, lakóhely típusa vagy nemzetiségi összetétele, vallás stb.) és milyen összefüggést mutatnak a nyelvválasztással;
- hatással van-e a nyelvválasztásra a tanulmányok nyelve?

Célunk továbbá, hogy a nyelvhasználati kérdőívek alapján kirajzolódott képet összevessük a jogi helyzet kínálta lehetőségekkel. Éppen ezért kutatási programunk során elvégeztük az ukrajnai nyelvi jogi szabályozás leírását és elemzését is. Ez a leíró elemzés lehetőséget teremt arra, hogy az elvben létező jogok és az empirikus vizsgálat mutatta gyakorlat egybevetése révén képet kapjunk arról, milyen mértékben él a kárpátaljai magyar közösség a nyelvhasználatot szabályozó törvények, rendeletek biztosította jogokkal, illetve hol.

Az adatfelvétel alapja a Kontra Miklós vezette *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című kutatási program (lásd pl. Kontra 1996, 2006) kérdőíve. A kérdőívet lásd pl. Csernicskó István (1998a), Göncz Lajos (1999) vagy Lanstyák István (2000) monográfiája mellékletében. A jelen kutatás során használt kérdőívet lásd a kötet végén a mellékletben.

Kötetünk rétegzett kvótaminta alapján, megismételhető módon, az eddigieknél jóval részletesebben, több szempontból elemzi a kárpátaljai magyarok, illetve a közösségen belüli alcsoportok nyelvválasztási szokásait. A vizsgálat következtetései reményeink szerint alapul szolgálhatnak a magyar nyelvi tervezési, nyelvpolitikai döntéseknek, a további kutatásoknak. Emellett a vizsgálat eredményei alapján képet kaphatunk a közösségben nyelvi, nyelvválasztási alapon kitapintható esetleges törésvonalakról is.

A kutatási eredmények gyakorlati alkalmazása is egyértelmű: ha képünk van arról, hogy a nemzetrész egyes alcsoportjaiban milyen nyelvi folyamatok játszódnak le, ha tudjuk, milyen szociológiai jellemzők mentén

változnak a nyelvválasztási stratégiák, esélyünk lehet arra, hogy tudatos nyelvtervezéssel befolyásoljuk a folyamatokat. Kutatási programunk célja nem csupán tudományos érdeklődésből fakad. William Labovnak a kutatók társadalmi adósságáról szóló elvét maximálisan elfogadva (Labov 1982) ugyanis reméljük, hogy kutatási eredményeink hozzájárulhatnak a magyar nyelv megtartásához Kárpátalján. Egyetértünk Bartha Csillával, aki úgy véli: „Tárgyukból adódóan a két- és többnyelvűségre, kisebbségi nyelvekre irányuló szociolingvisztikai kutatások sohasem lehetnek teljesen öncélúak. Mind a kisebbségi nyelvek helyzetét, a többnyelvű elrendezéseket szélesebb társadalmi összefüggéseiben feltáró makroszociolingvisztikai, mind pedig az egy-egy konkrét közösségben zajló társadalmi-nyelvi változásokat elemző etnográfiai, interakcionális munkák eredményei hozhatnak, sőt kell, hogy hozzanak – általános tudományos hozadékuk mellett – társadalmi, kulturális, oktatási hasznot is” (Bartha 2009: 149).

Egy beregszászi üzlet kétnyelvű felirata

1.4. Hipotézisek

A kutatás megtervezésekor az alábbi hipotéziseket állítottuk fel:

1. A kárpátaljai magyar közösség nyelvválasztási szokásainak megragadható és leírható szabályszerűségei vannak.

2. A magyar nyelv a nyelvhasználati színterek mindegyikén megjelenik, ám nem egyenlő arányban: bizonyos szituációkban elsősorban a magyar, másokban a magyar és a többségi nyelv(ek) – ukrán, illetve orosz – együtt fordulnak elő, illetve vannak olyan helyzetek is, ahol a többségi nyelv(ek) használata dominál.

3. A magyar nyelv használati aránya az informális színtereken a legmagasabb, és a formális, hivatalos szférához kapcsolódó szituációkban a legalacsonyabb.

4. Az 1989-ben államnyelvi státusba került ukrán és az egykori Szovjetunió kiemelt státusú nyelve, az orosz között dominanciaváltás folyik: az ukrán nyelv egyre több funkcióban veszi át az orosz nyelv szerepét.

5. Az ukrán és az orosz nyelv között folyamatban lévő dominanciaváltás ellenére a kárpátaljai magyar közösségben egyelőre magasabb az orosz nyelv használati aránya, funkcionális megterheltsége, mint az ukráné.

6. A nyelvválasztást úgynevezett független szociológiai változók (életkor, társadalmi nem, iskolázottság, az iskolai tannyelv, lakóhely típusa, nemzetiségi összetétele, lakosainak száma) befolyásolják.

7. A szociológiai változók nem azonos módon és mértékben mutatnak összefüggést az adatközlők nyelvválasztásával.

Kétnyelvű emléktábla Beregszász főterén

II. SZAKIRODALMI ELŐZMÉNYEK

2.1. A nyelvek funkcionális megterheltségének és a nyelvválasztásnak a témaköre az ukrajnai szakirodalomban

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajnában az utóbbi évtizedben egyre több kutató foglalkozik az ukrajnai nyelvek használatával, az ukrán–orosz nyelvi ellentéttel. Hosszú hallgatás után végre megjelennek olyan tanulmányok is, melyek valódi, szociológiailag értelmezhető mintán végzett empirikus kutatások adataira alapozva mutatják be az országban használatos két legnagyobb nyelv, az ukrán és az orosz használati körét, kommunikatív hatósugarát. Ez a kérdés áll a középpontjában a *Nyelvpolitika és nyelvi helyzet Ukrajnában: elemzés és ajánlások* (Besters-Dilger szerk. 2008) és a *Nyelvi helyzet Ukrajnában: konfliktus és konszenzus között* (Majboroda és mtsai szerk. 2008) című tematikus tanulmánykötetnek is.

Az ukrajnai nyelvek használatára, használati körére, funkcionális megterheltségére vonatkozó kutatások között mindenképp említésre méltó Hanna Zaliznyak és Larisza Maszenko (2001) szerzőpáros monográfiája, mely a fővárosban, Kijevben elemzi az ukrán és orosz nyelv használatát. A szerzők megállapítják, hogy az ukrán főváros mindennapjaiban az orosz nyelv dominál (erről lásd még Maszenko 2004).

Az országban használatos nyelvekre vonatkozó kutatások közül kiemelkednek *Az ukrán társadalom 1994–2005: szociológiai monitoring* (Panina 2005), *Az ukrán társadalom 1992–2007: szociológiai monitoring* (Vorona–Sulha szerk. 2007) és *Az ukrán és orosz nyelv funkcionálása az ukrán társadalomban* (Sulha 2000) című kiadványok.

Az első kötet (Panina 2005) az Ukrán Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetének az ukrajnai társadalom 1800 fős, régiók, kor és nem szerint reprezentatív mintáján 1994 és 2005 között végzett kérdőíves trendvizsgálatának az eredményeit foglalja össze.[8] Megállapítja, hogy bár a családi nyelvhasználatban a legtöbben elsősorban az ukrán nyelvet használják (pl. 1994-ben megkérdezettek 36,7%-a, 2005-ben 41,8%-a), ám a főként az oroszt használók aránya is jelentős (1991-ben 29,4%, 2005-ben 36,4%). Ugyanakkor a családban mindkét nyelvet használó adatközlők aránya szintén jelentős (1994-ben 29,4%, 2005-ben 21,6%). Érdekes azonban, hogy arra a kérdésre, miszerint a következő felmérés idején milyen nyelven válaszolna szívesebben a kérdésekre, mindössze 47,8% választotta az ukrán, illetve 50,7% az orosz nyelvet (Panina 2005: 68).

[8] A trendvizsgálat során eltérő adatközlőkkel, ám ugyanazon mintavételi eljárással azonos módszertan szerint végzett adatfelvételt készítenek megszabott időközönként. Az ilyen jellegű kutatások jól alkalmazhatók például a nyelvi változások, a nyelvi attitűdök és sztereotípiák, a nyelvi viselkedés változásának vizsgálatára. Erről a kutatási módszerről lásd pl. Labov (1994: 76).

A másik két kötet (Vorona–Sulha szerk. 2007, Sulha 2000) ugyanennek az országos szociológiai felmérésnek az eredményeit dolgozza fel. Az alábbi táblázat (2. táblázat) ennek a szociológiai kutatásnak az adatai alapján vázolja fel az ukrán–orosz kétnyelvűség mértékét, az ukrán és az orosz nyelv funkcionális megterheltségét.

A szociológiai adatok alapján egyértelmű, hogy Ukrajnában mind az orosz, mind az ukrán nyelv használati köre széles körű, a társadalom jelentős része (a családban 42,7%, gondolkodás közben 34,9%, közterületen 45,1%, a munkahelyen pedig 46,3%) mindkét nyelvet használja (lásd még Alekszejev 2008, Sulha 2008, Visnyak 2007, 2008a, 2008b). Hasonló következtetésekre jutott kutatásai során Dmitro Poznyak (2007), Larisza Aza (2007, 2009) és Oleg Medvegyev (2007) is.

2. táblázat. A családi nyelvhasználat, a gondolkodás nyelve, valamint a boltokban/közterületeken és a kollégákkal való érintkezés nyelve (%-ban)[9]

	Nyelvhasználat a családban	A hétköznapi gondolkodás nyelve	Az utcai, bolti és közterületi nyelvhasználat	A kollégákkal való beszélgetés és a munkahelyi nyelvhasználat
Kizárólag ukránul	28,8	29,3	24,1	22,3
Főként ukránul, de ritkán oroszul is	8,7	8,6	11,7	12,1
Kevert nyelven, melyben mind ukrán, mind orosz szavak használatosak	19,7	15,7	17,8	17,1
Főként oroszul, de ritkán ukránul is	14,3	10,7	15,6	17,1
Kizárólag oroszul	28,0	35,0	30,7	30,2
Egyéb nyelven	0,5	0,7	0,1	0,5

A Kijevi Nemzetközi Szociológiai Intézet 2003-ban egy országos kutatás keretében feltárta, hogy Ukrajna különböző régióiban más-más nyelv használata dominál a mindennapokban (3. ábra). Nyugat-Ukrajnában és az ország középső részén egyértelműen az ukrán a leggyakrabban használt nyelv. Észak-keleten kissé az orosz felé billen a mérleg nyelve, és sokan használják a szurzsikot. Kelet- és Dél-Ukrajnában azonban az ukrán nyelv használati aránya nagyon alacsony, az orosz messze a leggyakrabban használatos nyelv.

Egy másik szociológiai kutatás 1991 és 2003 között folyamatosan vizsgálta összesen közel 173 ezer azonos szempontok alapján készített szociológiai interjú révén Ukrajna lakosságának nyelvhasználatát a felnőtt lakosság reprezentatív mintája alapján (vö. Khmelko 2004). Ennek a vizsgálatnak az

[9] Forrás: Visnyak (2008b).

eredményei szerint is igazolódott, hogy Ukrajna különböző régióiban más-más nyelvi helyzetet találunk a nemzetiség és az anyanyelv alapján. A szerző által megkülönböztetett öt nagy régióban jelentősen eltérő azok aránya, akik anyanyelvként az ukránt és az oroszt, illetve a két nyelv kontaktusváltozatát, az ún. szurzsikot használják (lásd 3. táblázat).

3. ábra. A leggyakrabban használt nyelv Ukrajnában a Kijevi Nemzetközi Szociológiai Intézet 2003-as kutatása szerint[10]

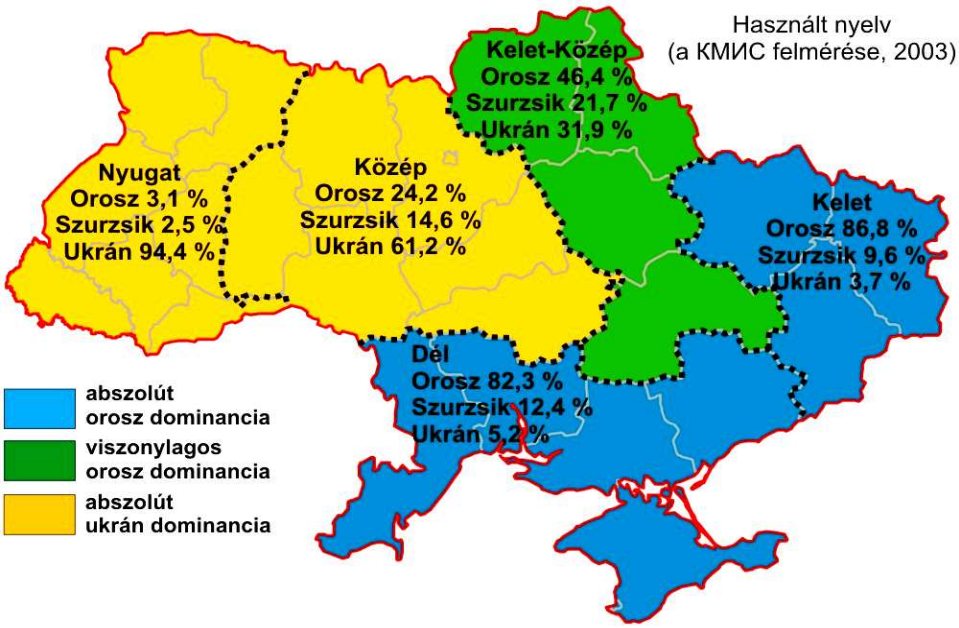

Ukrajna regionális törésvonalai (erről ld. pl.: Arel–Khmelko 1996, Khmelko–Wilson 1998, Csernicskó 2006b, Kulyk 2008, Melnyik–Csernicskó 2010) egyáltalában nem meglepőek, ha figyelembe vesszük, hogy az ország a mai határain belül csak az 1950-es években alakult ki a Szovjetunión belül. A keleti és déli régiók hosszú századokon át a cári Oroszországhoz tartoztak, a nyugati részek pedig a lengyel-litván államhoz, Lengyelországhoz, illetve az Osztrák-Magyar Monarchia császári részéhez; Kárpátalja csak 1945 után, a Krím-félsziget pedig 1954-ben került a Szovjetunió 15 köztársasága egyikeként csupán korlátozott jogkörökkel létező Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz, mely 1991-ben a szovjet birodalmon belüli külső és belső határait örökölve vált független állammá. Ebben a kontextusban Ukrajna lakosságának legnagyobb része számára a szovjet múlt az egyetlen közös jegy a kollektív emlékezetben, melynek megítélése eltérő az egyes társadalmi rétegekben és régiókban (Bauring 2008: 55).

[10]Forrás: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:RussianUseRu.PNG

3. táblázat. Ukrajna felnőtt lakosságának nemzetiség és anyanyelv szerinti megoszlása 2003-ban régiónként %-ban (N=22.462)[11]

Nyelvi-etnikai csoportok	Régió					Összesen
	Nyugat	Közép-Nyugat	Közép-Kelet	Dél	Kelet	
Ukrán nyelvű ukránok	91,7	59,3	30,8	5,3	3,6	38,5
Szurzsik nyelvű ukránok	1,5	13,0	20,6	11,3	8,3	10,7
Orosz nyelvű ukránok	1,3	17,2	33,5	40,0	48,6	28,0
Orosz nyelvű oroszok	1,5	5,8	11,1	31,1	34,1	16,9
Egyéb	4,0	4,7	4,0	12,2	5,4	6,0

Nyugat: Voliny, Rivne, Lviv (Lemberg), Ivano-Frankivszk, Ternopil, Csernyivci megye és Kárpátalja. Közép-Nyugat: Hmelnyicki, Zsitomir, Vinnyica, Kirovohrád, Cserkasszi és Kijev megye, valamint Kijev városa. Közép-Kelet: Dnyipropetrovszk, Poltava, Szumi és Csernyihiv megye. Dél: Odessza, Mikolajiv, Herszon és Zaporizsja megye, valamint a Krími Autonóm Köztársaság Szevasztopol városával egyetemben. Kelet: Harkiv, Donyeck és Luhanszk megye.

A cári Oroszország, majd a Szovjetunió oroszosító politikája következtében az ukránok tömeges ukrán–orosz kétnyelvűsége – amint azt a kutatások igazolják – nemcsak tömegessé vált, hanem – főként a középső régiókban, ahol az ukrán és orosz ajkú lakosság vegyesen él – a két nép és nyelv érintkezésének eredményeként egy úgynevezett kontaktusváltozat alakult ki: a szurzsik [суржик].[12] A szurzsik olyan dialektus megnevezése az ukrán szakirodalomban, mely több nyelv elemeit tartalmazza, de egyik nyelv standard változatával sem azonos; alapját az ukrán nyelv grammatikai rendszere alkotja, ám számos orosz szó, kifejezés, nyelvtani szerkezet, gyakran oroszos kiejtés, hangsúly jellemzi (lásd Vahtyin és mtsai 2003, del Gaudio–Taraszenko 2008, Lenec 2000, Bilaniuk 2003, 2004, 2005). Sok ukrán állampolgár a szurzsikot sajátította el alapnyelvként, és nem az ukrán vagy orosz nyelvet használja a mindennapokban, hanem ezt a kontaktusváltozatot. A változat presztízse alacsony, a purista ukrán nyelvművelők kedvelt célpontja, használóival rendszerint alacsony iskolázottságot, műveletlenséget, bizonytalan identitást társítanak (Bilaniuk 2004, Lenec 2000, Maszenko 1999, 2002).

Ezen modell szerint tehát Ukrajnában nem három nagy nyelvi csoporttal kell számolnunk, mint ahogyan az a 2001. évi cenzus alapján látszik (ukrán anyanyelvűek, orosz anyanyelvűek, más kisebbségi nyelvet anyanyelvként beszélők), hanem néggyel: ukrán nyelvűek, orosz nyelvűek, kisebbségi nyelvűek (bár ennek a csoportnak nem szentelnek különösebb figyelmet) és szurzsik nyelvűek. S ha a szociológiai felmérések alapján kialakult nyelvi képet tekintjük, akkor Ukrajnában nem az ukrán anyanyelvűek,

[11] Forrás: Khmelko (2004).

[12] A szó alapjelentésében rozs és búza vagy árpa és zab keverékét jelenti (Lenec 2000: 616).

hanem valójában az orosz anyanyelvűek alkotják a relatív többséget. A szurzsik elterjedtségének mértékére nem csupán a 3. táblázatban és az 5. ábrán idézett kutatások adataiból következtethetünk. Egy nemzetközi kutatócsoport által 2015 fős reprezentatív mintán végzett kutatási program megkérdezettjeinek 9,7%-a válaszolta azt, hogy azon a településen, ahol él, a lakosság többsége alapvetően a szurzsikot használja a mindennapokban, 3,1% pedig úgy véli, maga is ezen a nyelvváltozaton nyilatkozik meg a mindennapokban (Besters-Dilger szerk. 2008, del Gaudio–Taraszenko 2008).

A fentiek alapján nem meglepő, hogy egyes elemzők szerint Ukrajnában valójában nem két nyelv (az ukrán és az orosz), hanem valójában három: az államnyelvi státusú ukrán, az államhatalom és néhány elemző által a posztkoloniális örökség nyelveként aposztrofált orosz (lásd pl. Maszenko 2004) és a két nyelv kontaktusváltozataként kialakult szurzsik szolgálja ki a beszélőket (lásd pl. Berezovenko 2002). Bilaniuk (2004) a szurzsik nyelv/nyelvváltozat tipológiáját is kidolgozta, történelmi, társadalmi és ideológiai tényezők alapján elkülönítve: a) az urbanizált földműves, b) a vidéki nyelvjárási, c) a szovjet-ukrán, d) a városi kétnyelvű és e) a függetlenség utáni szurzsikot.

Radcsuk (2002a, 2002b) úgy látja, hogy ezt a köztes nyelvváltozatot több millió ukrán állampolgár használja a mindennapokban. Maszenko (1999) pidzsinként értékeli a szurzsikot, ám ennek ellentmondani látszik széles körű elterjedtsége, mely arra utal: sokan ezt a változatot sajátítják el alapnyelvként. Az elemző úgy véli, hogy a szurzsik a pidzsinekhez hasonlóan az egykori gyarmatosító nyelv (az orosz) szókészletén alapul az ukrán fonetika, morfológia és szintaxis egyszerűsített normáinak megőrzése mellett (Maszenko 1999: 29, Sztriha 1997). Bár a szurzsik alapos nyelvészeti leírása még várat magára, a kontaktusváltozat jól példázza a szoros ukrán–orosz nyelvi kapcsolatok történetiségét, intenzitását és kiterjedését.

Az ukrán és orosz nyelv használati köre kérdésének tehát viszonylag jelentős szakirodalmi háttere van. Ám alig akad olyan kutatás, mely érdemben foglalkozna az Ukrajnában élő más közösségek nyelveivel. A kárpátaljai magyarok viszonylag jól dokumentált nyelvválasztási mintái mellett (erről lásd a következő részt) alig akad olyan monografikus feldolgozás, mely tudományos alapossággal mutatja be egy-egy ukrajnai kisebbségi nyelv használati körét. Pozitív példaként említhetjük Natalja Bikova munkáját (2006), mely egy odessza megyei községben vizsgálja az ukrán, az orosz és a gagauz nyelv használatát, funkcióit.

2.2. Magyar szakirodalmi előzmények

A magyar szociolingvisztikában az egyik első alapos leírást egy kisebbségi magyar közösség nyelvhasználati, nyelvválasztási szokásairól Susan Gal készítette. Gal (pl. 1979, 1991) az Ausztriában (Burgenlandban) élő őshonos magyar kisebbségi közösség nyelvcseréjét írta le. A kötetünkben is idézett (lásd az 1. táblázatot) munkájában Gal szoros kapcsolatot talált a nyelvek nyelvhasználati színtereken való elrendeződése (azaz a beszélők nyelvválasztása) és a nyelvcsere között. Szintén a nyelvcserére utalnak az amerikai (lásd pl. Kontra 1990, Bartha 1993) és ausztráliai (Kovács 2001) magyarok nyelvválasztási szokásait, nyelvi helyzetét leíró kutatások.

A már szintén említett *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című kutatási programban is kiemelt helyen szerepelt a magyar nyelv használati körének felmérése. A kutatási programból egyértelműen kiderül, hogy a Kárpát-medence őshonos magyar kisebbségi közösségeiben a magyar nyelv más nyelvekkel osztozik a nyelvhasználati színtereken. A vizsgálat során az is kiderült, hogy a magyar, illetve a többségi nyelv(ek) közötti „munkamegosztás" valamennyi határon túli magyar közösségben hasonló elrendezést mutat. A templomban és a családban mindegyik régióban szinte mindenki magyarul beszél, de a lakásból kilépve egyre kevesebben használják a magyart. Ugyanakkor a családban alacsony, a nyilvános helyzetekben magas az államnyelv használati aránya. Valamennyi régióban azonos színtereken csökken a magyar nyelv használati aránya, és ezzel párhuzamosan emelkedik a többségi nyelvé. Azt is megfigyelhetjük, hogy minél távolabb kerülünk a privát szférától és közeledünk a formális színterek felé, úgy emelkedik az államnyelv használatát jelző görbe és esik a magyar nyelvet jelölő (lásd Beregszászi–Csernicskó 2004a: 62, Csernicskó–Szabómihály 2010: 178–179). Hasonló megoszlást regisztrált a Kárpát Panel 2007 című kutatás is (lásd Papp–Veres szerk. 2007). És a fentiekkel analóg funkciómegoszlást mutatnak azok az egyéb kutatások is, melyek egy-egy kisebbségi magyar közösség nyelvválasztási szokásait vizsgálják (lásd pl. Gereben 1999, Lampl 2008, Papp 2009 stb.).

A magyarországi kisebbségek nyelvválasztási stratégiát elemző kutatások egybehangzóan a nyelvcsere valamilyen fázisát dokumentálják valamennyi kisebbségi közösségben. A Magyarországon élő kisebbségi közösségek egy részénél már az anyanyelv családi átörökítése sem biztosított, a többségi (magyar) nyelv használatának aránya a családban is jelentős (lásd pl. Borbély 2001, 2007a, 2007b, 2007c, Bartha 2007a, 2007b, 2009, Erb 2007, Uhrin 2007, Pálmainé Orsós 2007 stb.).

Konkrétan a kárpátaljai magyar közösség nyelvválasztási stratégiáról elsősorban a már említett két Kárpát-medencei kutatásból (Csernicskó 1998a, Papp–Veres szerk. 2007) szerezhetünk ismereteket. Ezen kutatások

vonalához igazodik Karmacsi Zoltán tanulmánya (2009), mely a magyar nyelvhez fűződő beszélői attitűdöket erősítő és gyengítő tényezőket veszi sorra. Szintén ő a szerzője a kárpátaljai magyar fiatalok körében végzett kérdőíves vizsgálat adatait bemutató tanulmánynak, mely a közösségben használatos nyelvek presztízsére, használati körére vonatkozik (Karmacsi 2005). Értékes információkkal szolgál a témakörben Orosz Ildikó (2007: 127–133) munkája, melyben egy 2003-ban a kárpátaljai magyar érettségizők gyakorlatilag teljes mintáján végzett kérdőíves vizsgálat eredményeit mutatja be. A felmérésből kiderül, hogy az érettségiző osztályba járó magyar fiatalok nyelvhasználatában a magyar mellett az ukrán és az orosz nyelv is megjelenik, főként a barátokkal, a tágabb rokonsággal való érintkezés során. A felsőoktatásban tanuló diákság nyelvválasztási szokásait mutatja Márku Anita (2008) kötete. Molnár Anita (2009a, 2009b, 2010) írásai az iskolai tannyelv és a nyelvválasztás összefüggéseit elemzik (ide vonatkozóan lásd még Séra 2009, Sorbán 2009).

A mi szavunk járása (Csernicskó szerk. 2003) című kötet is alaposan tárgyalja a kárpátaljai magyar közösség nyelvválasztási szokásait. A kötet egyrészt összefoglalja az 1996-os Kárpát-medencei vizsgálat eredményeit (Csernicskó szerk. 2003: 68–74), majd a tiszaújlaki magyarok nyelvválasztási stratégiáról kaphatunk képet (Karmacsi 2003b, ill. lásd még 2001). Tanulságos a kötetnek az a része, melyben a magyar nyelv használhatóságát elemzik a szerzők egyrészt Beregszász hivatalaiban (Karmacsi 2003a), másrészt a város orvosi rendelőiben, szolgáltató egységeiben, boltjaiban, éttermeiben és piacán (Márku 2003). A két utóbbi tanulmányból kiderül, hogy a magyar nyelv elsősorban szóban jelenhet meg a hivatalokban, az írásbeli ügyintézésre meglehetősen kevés esély nyílik magyarul, s az is esetleges. Hasonló következtetésekre jut a romániai helyzetet elemezve Horváth István (2009a, 2009b), illetve egy-egy szlovákiai település lakóinak gyakorlatát bemutatva Menyhárt József (2002, 2007).

Beregszászi Anikó írása (2005) a magyar nyelvnek a szimbolikus térben való megjelenését írja le Kárpátalján. Karmacsi Zoltán (2007) pedig számos etnikailag vegyes házasság nyelvhasználati, nyelvválasztási szokásait írja le. A vizsgált családok mindegyikében magyar az egyik házastárs, s a magyar nyelv mindegyik családban legalább az egyik érintkezési nyelv, s a gyermekek elsődleges szocializációjának (egyik) nyelveként is használatos.

III. A NYELVVÁLASZTÁS JOGI HÁTTERE KÁRPÁTALJÁN

3.1. A nyelvhasználat jogszabályi hátterét meghatározó nyelvi, nyelvi jogi helyzet

Az ukrajnai nyelvi jogokat nagy mértékben befolyásolja az ország nyelvi helyzete. Elsősorban az a tény, hogy az ország névadó nemzetiségének nyelve csak 1989-ben válhatott *de jure*, s sokak szerint máig nem vált teljes mértékben *de facto* az ország államnyelvévé Ukrajna egész területén. Ezért a politikai és társadalmi elit egy része nem a kisebbségi nyelvek védelmét, hanem az ukránnak mint államnyelvnek a minél erőteljesebb és szélesebb körben való elterjesztését tekinti elsőrendű feladatnak.[13] Az ukrán nyelv fejlődésének és funkcionálásának állami programja a 2004–2010. évekre című (a kormány által 2003. október 2-án 1546. számmal jóváhagyott)[14] dokumentum az I. rész 2. bekezdésében így fogalmaz: „Az államalkotási folyamatban az ukrán nyelvnek vezető szerep jut. Ezzel együtt az utóbbi években nem biztosított a megfelelő fejlődése".

Ukrajna nyelvi jogi helyzetét nagyban meghatározza az is, hogy az ukrán jogrend alapvetően nem a nyelvi, hanem a nemzeti kisebbségeket, illetve azok nyelveit tekinti jogalanynak. Az Alkotmány 10. cikkelye és az 1989-ben elfogadott nyelvtörvény[15] (8312-11., 1989. október 28.) az államnyelv (az ukrán) mellett a „nemzeti kisebbségek nyelve" terminust használja. A Regionális vagy kisebbségi nyelvek kartájának[16] ratifikálásáról szóló törvény[17] (808-IV., 2003. május 15.) 2. cikkelye így szól: „A Karta rendelkezései Ukrajna következő nemzeti kisebbségeinek nyelveire vonatkoznak: belorusz, bolgár, görög, gagauz, zsidó, krími tatár, moldáv, német, lengyel, orosz, román, szlovák és magyar." Az Ukrajna által (az 1997. december 9-i 703/97-

---

[13] Lásd például az Állami nyelvpolitika koncepciója Ukrajnában című 2006-os tervezetet: Концепція державної мовної політики в Україні. Київ: Національна комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, 2006. http://www.kharkivoda.gov.ua/politika/show.php?page=6386, valamint ld. Az állami nyelvpolitika koncepciója c. dokumentumot, melyet Juscsenko elnök regnálásának utolsó napjaiban adott ki: Концепція державної мовної політики. Схвалено Указом Президента України від 15 лютого 2010 року № 161/2010.

[14] Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки. Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 2.10.2003 р. № 1546. Lásd: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi

[15] Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки про мови в Українській РСР від 28.10.1989 р. № 8312-XI. Відомості Верховної Ради УРСР від 09.11.1989 р., № 45, ст. 631.

[16] ETS No. 148., 1992.

[17] Закон України Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин від 15.05.2003 р. № 802- IV. Відомості Верховної Ради України від 25.07.2003 р., № 30, ст. 259.

BP sz. törvény révén) szintén ratifikált[18] *Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről* című ET dokumentum[19] is a nemzeti kisebbségek nyelveire vonatkozik.

Ukrajna egyébként minden bizonnyal azért tekint jogalanyként inkább a nemzeti kisebbségek nyelvére a nyelvi kisebbségek helyett, mert az ország sajátos nyelvi helyzete miatt sokkal nagyobb az országban az ukrán nemzetiségűek aránya, mint azoké, akik az ukránt vallják anyanyelvüknek, illetve: jóval nagyobb az oroszt anyanyelvként beszélők száma és aránya, mint az orosz nemzetiségűeké. A 2001. évi (első ukrajnai) népszámlálás adatai alapján Ukrajna lakosságát anyanyelv szerint a következő csoportokra oszthatjuk (lásd a 4. táblázatot):

a) *ukrán anyanyelvűek*; ezen belül:

– ukrán nemzetiségű ukrán anyanyelvűek (a magukat ukrán nemzetiségűnek vallók 85%-a);

– orosz nemzetiségű ukrán anyanyelvűek (a magukat orosz nemzetiségűnek vallók 4%-a);

– ukrán anyanyelvű nemzeti kisebbségek (pl. az ukrajnai lengyelek 71%-a, szlovákok 42%-a);

b) *orosz anyanyelvűek*; ezen belül:

– orosz nemzetiségű orosz anyanyelvűek (a magukat orosz nemzetiségűnek vallók 96%-a);

– ukrán nemzetiségű orosz anyanyelvűek (az ukrán nemzetiségűek 15%-a);

– orosz anyanyelvű nemzeti kisebbségek (pl. az ukrajnai belaruszok 62%-a, tatárok 59%-a);

c) *kisebbségek, akiknek anyanyelve és nemzetisége megegyezik* (pl. a magyarok 95%-a, a románok és krími tatárok 92%-a);

d) *kisebbségek, akik valamely más nemzeti kisebbség nyelvét tekintik anyanyelvüknek* (pl. az ukrajnai romák 18%-a a magyart tekinti anyanyelvének).

A független Ukrajna történetének 2001-ben rendezett első népszámlálási adatai szerint az ország lakosságának nemzetiségi és anyanyelvi összetétele között jelentős különbség figyelhető meg:

a) nemzetiségi szempontból a lakosság 77,82%-a ukrán, 17,28%-a orosz, 4,90%-a pedig egyéb nemzetiségű;

b) ezzel szemben anyanyelv alapján Ukrajna lakosainak kétharmada (67,53%-a) ukrán, csaknem harmada (29,59%-a) orosz, 2,88%-a pedig egyéb anyanyelvű.[20]

---

[18] Закон України Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин від 9.12.1997 р. № 703/97-ВР. Відомості Верховної Ради України від 09.04.1998 р., № 14, ст. 56.

[19] ETS No. 157., 1995.

[20] Lásd a 2001. évi cenzus hivatalos adatait a http://www.ukrstat.gov.ua honlapon.

Ha összevetjük a nemzetiségi és az anyanyelvi adatokat (lásd a 4. ábrát), akkor a következőket láthatjuk:

a) az ukrán nemzetiségűek aránya jelentősen meghaladja az ukrán anyanyelvűekét;

b) az orosz anyanyelvűek számottevően nagyobb arányt képviselnek, mint az orosz nemzetiségűek;

c) a nyelvi sokszínűség jóval kisebb, mint a nemzetiségi változatosság, mert sok kisebbségi orosz vagy (ritkábban) ukrán anyanyelvű.

A fenti adatok alapján látható: az országban jóval nagyobb az ukrán nemzetiségűek aránya (közel 78%), mint azoké, akik az államnyelvet anyanyelvüknek tekintik (kevesebb, mint 68%). Így érthető, hogy Ukrajna miért védelmezi inkább a nemzetiségi, mint nyelvi jogokat: míg nemzetiségi szempontból az ország összlakosságának alig valamivel több, mint ötöde kisebbségi (22,18%), nyelvi alapon csaknem minden harmadik (32,47%) ukrajnai állampolgár valamely nyelvi kisebbséghez tartozik. Az orosz nemzetiségűek aránya is sokkal kisebb, mint azoké, akik az oroszt nevezték meg anyanyelvként.

4. táblázat. Ukrajna lakossága anyanyelv és nemzetiség szerint[21]

NEMZETISÉG ÉS ANYANYELV	FŐ	%
ukrán nemzetiségű ukrán anyanyelvűek	31970728	66,27
orosz nemzetiségű ukrán anyanyelvűek	328152	0,68
ukrán anyanyelvű nemzeti kisebbségek	278588	0,58
UKRÁN ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	***32577468***	***67,53***
orosz nemzetiségű orosz anyanyelvűek	7993832	16,57
ukrán nemzetiségű orosz anyanyelvűek	5544729	11,49
orosz anyanyelvű nemzeti kisebbségek	735109	1,52
OROSZ ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	***14273670***	***29,59***
kisebbségek, akiknek anyanyelve és nemzetisége megegyezik	1129397	2,34
kisebbségek, akik valamely más kisebbség nyelvét tekintik anyanyelvüknek	260367	0,54
KISEBBSÉGI ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	***1389764***	***2,88***
UKRAJNA ÖSSZESEN	**48240902**	**100**

[21] A 2001. évi népszámlálás adatai alapján.

4. ábra. Ukrajna lakossága nemzetiség és anyanyelv szerint[22]

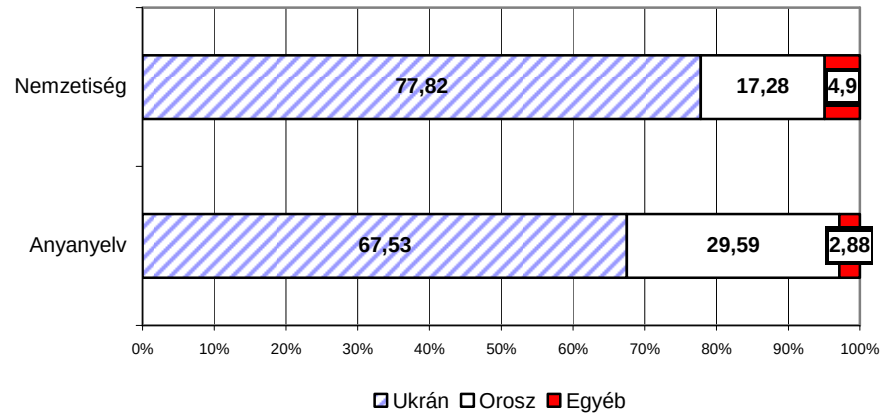

Az ország nyelvi, nyelvi jogi helyzetét nemcsak az orosz nemzetiségűek és anyanyelvűek magas száma és aránya bonyolítja, hanem az is, hogy az orosz Ukrajna függetlenné válásáig (1991) egyértelműen domináns nyelv volt a közélet valamennyi területén, s ezt a pozícióját az ország számos régiójában (főként a déli és keleti területeken) voltaképpen *de facto* máig őrzi, annak ellenére, hogy *de jure* az ország egyetlen államnyelve és hivatalos nyelve az ukrán.

Az ország gyakorlati (*de facto*) többnyelvűsége ellenére tehát jogi értelemben (*de jure*) Ukrajna egynyelvű állam. Az Alkotmány[23] 10. cikkelye deklarálja, hogy „Ukrajnában az államnyelv az ukrán", és az állam biztosítja az ukrán nyelv funkcionálását a társadalmi élet minden területén. A következő bekezdés szerint „Ukrajnában szavatolt az orosz és a többi ukrajnai nemzeti kisebbség nyelvének szabad fejlődése, használata és védelme". A cikkely utolsó mondata szerint viszont „Ukrajnában a nyelvek használatát Ukrajna Alkotmánya szavatolja és törvény határozza meg". A 92. cikkely is úgy rendelkezik, hogy *kizárólag* Ukrajna törvényei határozzák meg többek között a nyelvhasználat rendjét. Az Alkotmánybíróság egyik állásfoglalása is kimondja, hogy Ukrajnában csak törvényi úton szabályozható a nyelvek használata[24], és az Igazságügyi Minisztérium egyik jogi szakvéleménye is ilyen értelemben foglal állást.[25]

---

[22] A 2001. évi cenzus eredményei alapján.

[23] Конституція (Основний Закон) України. Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. ст. 141.

[24] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Кабінету Міністрів України „Про внесення змін до Положення про загальноосвітній навчальний заклад" 2.02.2010 р. № 4-рп/2010.

[25] Юридичний висновок Міністерства юстиції щодо рішень деяких органів місцевого самоврядування (Харківської міської ради, Севастопольської міської ради і Луганської обласної ради) стосовно статусу та порядку застосування російської мови в межах міста Харькова, міста Севастополя і Луганської області від 10 травня 2006 року. http://www.minjust.gov.ua/0/7477

A *nyelvtörvény*[26] is államnyelvként definiálja az ukrán nyelvet (2. cikkely). Az oroszt a népek közötti érintkezés nyelvének nevezi (4. cikkely).

1999-ben Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának 51 képviselője az Alkotmánybírósághoz fordult az Alkotmány 10. cikkelyének hivatalos értelmezését kérve. Az Alkotmánybíróság 1999. december 14-én 10-рп/99 számmal meghozott állásfoglalása[27] értelmében az államnyelv használata kötelező az államhatalmi és önkormányzati szervek munkájában. Az államnyelv mellett az orosz és más nemzeti kisebbségek nyelve is használható Ukrajna törvényei által megszabott keretek között. Az Alkotmánybíróság állásfoglalása 3. pontja első bekezdése egyenlőségjelet tesz az államnyelv és a hivatalos nyelv közé: „Az államnyelv (hivatalos nyelv) alatt az a nyelv értendő, mely az állam által ráruházott jogi státusa alapján a társadalmi élet nyilvános szféráiban a kötelező érintkezés nyelve." A *társadalmi élet nyilvános szférái* alatt az alkotmánybírók a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalom, egyéb állami szervek és az önkormányzatok munkájának, határozatainak, ügyvitelének, illetve ezen szervek közötti együttműködésnek a területét értik. Ugyanakkor az állásfoglalás azt is kimondja, hogy a törvények által megszabott rendben az államnyelv mellett a nemzeti kisebbségek nyelvei is használhatók.

Voltaképpen ezt az alkotmányértelmezést ismétli a taláros testület 2010. február 2-án 4-рп/2010. számmal hozott állásfoglalása is, mely az oktatási intézmények nyelvhasználatáról szóló kormányhatározat kapcsán született.[28]

Ukrajna Alkotmánybíróságának egy másik, 2008. április 22-én 8-рп/2008 számmal hozott állásfoglalása[29] (5.1. pont) pedig így fogalmaz az államnyelv kapcsán: „Az ukrán nyelv államnyelvi státusa az állam alkotmányos rendjének az állam területével, fővárosával, állami szimbólumaival azonos szintű összetevője."

---

[26] Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки про мови в Українській РСР від 28.10.1989 р. № 8312-XI. Відомості Верховної Ради УРСР від 09.11.1989 р., № 45, ст. 631.

[27] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України від 14.12.1999 р. № 10-рп/99.

[28] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Кабінету Міністрів України „Про внесення змін до Положення про загальноосвітній навчальний заклад" 2.02.2010 р. № 4-рп/2010.

[29] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України та за конституційним поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 15 Кодексу адміністративного судочинства України, статті 7 Цивільного процесуального кодексу України від 22.04.2008 р. № 8-рп.

Az ukrán nyelv oktatásának a nemzetiségi nyelven oktató iskolákban történő javítását célzó állami ágazati program a 2008–2011. évekre[30] címmel az oktatási és tudományos minisztériumban kidolgozott dokumentum az alábbi szerepet tulajdonítja az ukrán nyelvnek mint államnyelvnek: „A nyelv államisága univerzális formája az emberek egy egészben, egy népben való egyesítésének. Fontos tényezője a nemzet önmeghatározásának, a nemzet genetikai kódja, az ország fejlődésének biztos alapja és a nemzeti kultúra kialakításának eszköze."

Ukrajna nemzetbiztonságának alapjairól szóló törvénye[31] (2003) 6. cikkelye a prioritást élvező nemzeti érdekeket sorolja fel. A listában előkelő helyen áll az a pont, mely szerint nemzeti érdek „biztosítani az ukránnak mint államnyelvnek a fejlődését és funkcionálását a társadalmi élet minden szférájában Ukrajna egész területén". Ugyanezen pont folytatása szerint ugyanakkor az orosz nyelv és más nemzeti kisebbségek nyelvének szabad fejlődésének, használatának és védelmének garantálása is a nemzeti érdekek közé tartozik.

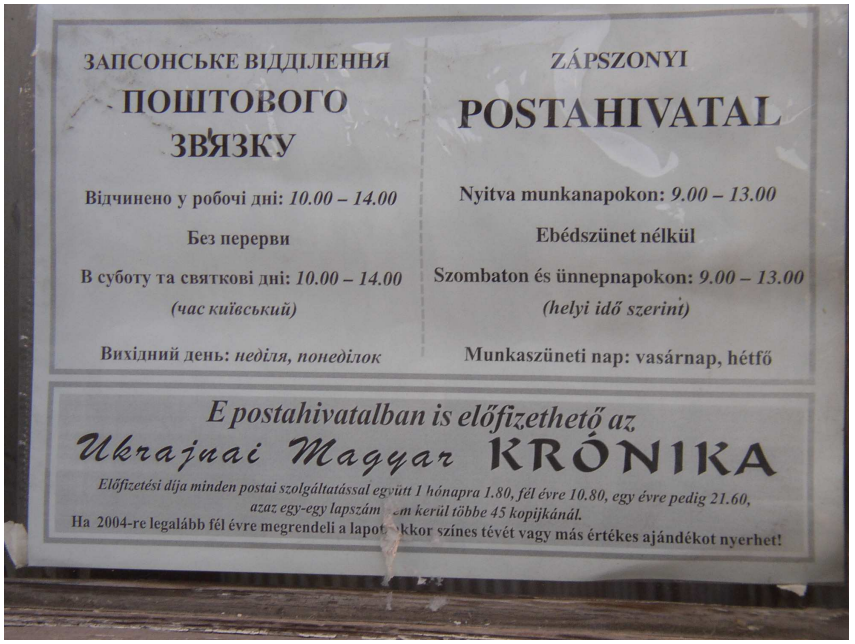

Egy falusi posta munkarendje

[30] Галузева Програма поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 роки. Затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України Про затвердження Галузевої Програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 роки № 461 від 26.05.2008 р.

[31] Закон України Про основи національної безпеки України від 19.06.2003 р. № 964-IV. Відомості Верховної Ради України від 26.09.2003 р., № 39, ст. 351.

3.2. A jogszabályi háttér

Ukrajnában a nyelvek használatát a következő hatályos törvények, dokumentumok szabályozzák (a magyar megnevezés mellett a jogszabály hivatalos ukrán neve áll, zárójelben az elfogadás éve látható):

Ukrajna Alkotmánya, Конституція України (1996);

Ukrajna Alkotmánybíróságának Határozatai Ukrajna Alkotmánya 10. cikkelyének értelmezéséről, Рішення Конституційного Суду (1999, 2007, 2010);

Ukrajna törvénye az Ukrán SZSZK nyelveiről, Закон України про мови в УРСР (1989);

Ukrajna nemzetiségi jogainak nyilatkozata, Декларація про національностей України (1991);

Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről, Закон України про національні меншини в Україні (1992);

Ukrajna oktatási törvénye, Закон України про освіту(1991);

Ukrajna törvénye az iskola előtti nevelésről, Закон України про дошкільну освіту (2001);

Ukrajna törvénye az általános középfokú oktatásról, Закон України про загальну середню освіту (1999);

Ukrajna törvénye a szakoktatásról, Закон України про професійно-технічну освіту (1998);

Ukrajna törvénye a felsőoktatásról, Закон України про вищу освіту (2002);

Ukrajna törvénye az állampolgári beadványokról, Закон України про звернення громадян (1996);

Ukrajna törvénye a közjegyzőségről, Закон України про нотаріат (1993);

Ukrajna törvénye a helyi önkormányzatokról, Закон України про місцеве самоврядування в Україні (1997);

Ukrajna törvénye az információról, Закон України про інформацію (1992);

Ukrajna törvénye a nyomtatott tömegkommunikációs eszközökről (a sajtóról) Ukrajnában, Закон України про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні (1992);

Ukrajna törvénye a televíziózásról és rádiózásról, Закон України про телебачення і радіомовлення (1993);

Ukrajna törvénye a reklámról, Закон України про рекламу (1996);

Ukrajna törvénye a filmgyártásról; Закон України про кінематографію (1998);

Ukrajna törvénye a kiadói tevékenységről, Закон України про видавничу справу (1997);

Ukrajna törvénye Ukrajna elnökének megválasztásáról, Закон України про вибори Президента України (1999);

Ukrajna törvénye Ukrajna népképviselőinek (parlamenti képviselőinek) megválasztásáról, Закон України про вибори народних депутатів України (2004);

Ukrajna törvénye Ukrajna a Legfelsőbb Tanács, a Krími Autonóm Köztársaság, a helyi önkormányzatok képviselőinek, valamint a városi, a falusi és a nagyközségi polgármesterek megválasztásáról, Закон України про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів (2004);

Ukrajna családjogi törvénykönyve, Сімейний кодекс України (2002);

Ukrajna büntetőtörvénykönyve, Кримінальний кодекс України (2001);

Ukrajna polgári törvénykönyve, Цивільний кодекс України (2003);

Ukrajna büntetés-végrehajtási törvénykönyve, Кримінально-виконавчий кодекс України (2004);

Ukrajna polgári eljárásjogi törvénykönyve, Цивільний процесуальний кодекс України (2004);

Ukrajna szabálysértési eljárásokról szóló törvénykönyve, Кодекс адміністративного судочинства України (2005);

két- vagy többoldalú államközi egyezmények és szerződések;

elnöki-, kormány- és miniszteri rendeletek;

Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről, Рамкова конвенція про захист національних меншин (a ratifikálásról szóló törvény száma: N 703/97-BP, az elfogadás dátuma: 1997. december 9.);

A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája, Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (a ratifikálásról szóló törvény száma: N 802-IV, az elfogadás dátuma: 2003. május 15.).

Közülük nem egyet időközben többször módosítottak, kiegészítettek. A dokumentumok hatályos szövege (a módosítások nyomon követésének lehetőségével) bárki számára elérhető ukrán nyelven Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának hivatalos honlapján: http://alpha.rada.kiev.ua. A honlapon a „Законодавство України" ablakra kattintva megjelenik egy keresőablak, melybe beírva a keresett törvény vagy rendelet címét (esetleg számát, elfogadásának dátumát, vagy a szövegben előforduló tipikus szavakat), a honlapon valamennyi dokumentum megtalálható.

A kárpátaljai magyar közösség nyelvi, nyelvhasználati jogait számos tanulmány elemzi, például: Beregszászi–Csernicskó 2003a, 2003b, 2007, 2009, Csernicskó 1998a, 1999a, 2000, 2001a, 2002, 2004b, 2005, 2006a, 2008a, 2008d, 2009a, 2009b, 2009c, 2009f, 2009g, Csernicskó szerk. 2003, Melnyik–Csernicskó 2010, Orosz–Csernicskó 1999 stb.

Az alábbiakban a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának megfelelő bontásban mutatjuk be a kisebbségi nyelvek használatára vonatkozó ukrajnai normákat (az elemzés alapja Tóth–Csernicskó 2009).

3.3. Az igazságszolgáltatás

Az igazságszolgáltatás kapcsán a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája ajánlásai közül az Ukrajna által ratifikált törvényben a 9. cikk 1. pontjának a (iii), b (iii) és c (iii) alpontját, a 2. pont c alpontját és a 3. pontját fogadta el maga számára kötelezőnek. Ez azt jelenti, hogy szinte minimálisan kötelezi el magát az ukrán állam a kisebbségi nyelveknek az igazságszolgáltatásban való használatát illetően. Eszerint a kisebbségiek tolmács igénybevételével vagy fordítás útján szóban és írásban egyaránt használhatják anyanyelvüket az igazságszolgáltatásban. A legfontosabb törvényeket a kisebbségi nyelveken is közzéteszik.

A Keretegyezmény 10. cikkelyének 3. pontja alapján Ukrajnának biztosítani kell minden kisebbséghez tartozó személynek, hogy a számára érthető nyelven a legrövidebb időn belül tájékoztassák letartóztatásának okairól, az ellene felhozott vádak természetéről és indokairól, „valamint hogy ezen a nyelven védekezhessen – ha szükséges – ingyenes tolmács segítségével".

A nyelvtörvény szerint a perrendtartás nyelve az ukrán, de a nemzetiségi többségű területeken a nemzetiségi nyelv használatára is van lehetőség az ukránnal egyenrangúan; a bíróság nyelvét nem értőnek joga van tolmács igénybevételére, az anyanyelvi vallomástételre (18. cikkely). Az ügyvédi, ügyészi szolgáltatás, a jogi tanácsadás nyelve az ukrán, vagy a felek számára legmegfelelőbb nyelv (23. cikk).

Az ukrán nemzeti törvények a nemzetközi kötelezettségvállalásoknak megfelelően – de annál semmivel sem előremutatóbban – kezelik a nyelvhasználat kérdését az igazságszolgáltatásban.

A *büntetőtörvénykönyv*[32] tiltja és 50 adómentes minimálbér mértékű pénzbírsággal sújtja az etnikai, vallási vagy nyelvi alapon történő uszítást (161. cikkely).

A *polgári törvénykönyv*[33] szerint Ukrajna minden állampolgárának joga a nemzeti, kulturális, vallási és nyelvi identitásának megőrzése, kinyilvánítása (300. cikkely).

A *büntetés-végrehajtásról*[34] szóló törvénykönyv 8. cikkelye kimondja, hogy az elítélteknek joguk van arra, hogy anyanyelvükön tegyenek tanúvallomást, panaszt, illetve hogy saját nyelvükön forduljanak kérvényeikkel, javaslataikkal a büntetés-végrehajtási szervek felé. Joguk van továbbá ahhoz, hogy anyanyelvükön kapjanak választ folyamodványaikra.

---

[32] Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001 р., № 25, ст. 131.

[33] Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003 р., № 40, ст. 356.

[34] Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Відомості Верховної Ради України від 23.01.2004 р., № 3, ст. 21.

A *polgári eljárásjogi törvénykönyv*[35] 5. cikkelye alapján a polgári bíróság mindenkit egyenlőként kezel, fajtól (rassz), bőrszíntől, politikai, vallási vagy egyéb meggyőződéstől, nemtől, etnikai vagy társadalmi származástól, vagyoni helyzettől, lakhelytől, nyelvi és etnikai jegyektől függetlenül. A 7. cikkely értelmében a polgári perrendtartás, a periratok nyelve az államnyelv (1. és 3. pont). Azon érintett személyek, akik nem ismerik az államnyelvet, tolmács igénybevételével anyanyelvükön fordulhatnak a bírósághoz (2. pont). Az 50. cikkely arról rendelkezik, hogy a tanú anyanyelvén vagy egyéb nyelven tehet vallomást. Az 55. cikkely a bírósági eljárásokban közreműködő tolmács jogállásáról szól. Eszerint a bírósági eljárásban közreműködő tolmács az a személy lehet, aki megfelelő szinten ismeri a perrendtartás nyelvét, valamint azt a nyelvet, mely szükséges a szóbeli vagy írásbeli fordításhoz. Ukrajna törvénykezésében egyedülálló módon ez a törvény említést tesz a siketek jelnyelveiről is, amikor megjegyzi, hogy tolmácsként közreműködhet az a személy is, aki képes siketekkel, némákkal vagy siketnémákkal kommunikálni. A *szabálysértési eljárásokról*[36] szóló törvénykönyv gyakorlatilag a polgári eljárásjogi törvénykönyvből idézett passzusokat tartalmazza. A nyelvekre vonatkozólag a 10., 15., 65. és 68. cikkely releváns. A 15. cikkely kapcsán 2008-ban parlamenti képviselők az Alkotmánybíróság kontrollját kérték. Az 8-рп/2008. számú, 2008. április 22-i határozat azonban alkotmányosnak ítélte a törvénykönyv egészét.[37]

Megdöbbentő ugyanakkor az, hogy a polgári eljárásjogi kódex 7. és 86., ill. a szabálysértési eljárásokról szóló törvénykönyv 68. cikkelye értelmében az államnyelvet nem megfelelő szinten ismerő felek csak akkor használhatnak más nyelvet az államnyelv helyett, ha készek megtéríteni az ukránra fordítás költségeit (erről lásd Kulyk 2008: 26, Tracs 2008: 289).

A nyelvhasználat rendjét az igazságszolgáltatásban a fentiek mellett a jogrendről és a bírák státusáról[38], a legfelsőbb bírói tanácsról[39], valamint az emberi jogok parlamenti biztosáról[40] szóló törvény is szabályozza (ld. Tracs 2008).

---

[35] Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України від 08.10.2004 р., № 40, / 40-42 /, стор. 1530, ст. 492.

[36] Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747- IV. Відомості Верховної Ради України від 09.09.2005 р., № 35, 35-36, 37, стор. 1358, ст. 446.

[37] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України та за конституційним поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 15 Кодексу адміністративного судочинства України, статті 7 Цивільного процесуального кодексу України від 22.04.2008 р. № 8-рп.

[38] Закон України про судоустрій і статус суддів від 07.07.2010 р. № 2453-IV.

[39] Закон України про Вищу раду юстиції від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР.

[40] Закон України про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР.

A *jogrendről és a bírák státusáról* szóló törvényt 2010. július 7-én fogadta el Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa. A 12. cikkely szerint a perrendtartás és a bírósági ügyvitel nyelve az ukrán (1. bekezdés). A 3. bekezdés megerősíti, hogy a perrendtartás nyelve az államnyelv, ám azt is rögzíti, hogy a bíróság garantálja az állampolgárok anyanyelvének (vagy az általuk ismert egyéb nyelvnek) a használatát az eljárásban. A 4. bekezdés leszögezi, hogy a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája ukrajnai ratifikációs törvényében meghatározottak szerint a bíróságok az államnyelv mellett a regionális vagy kisebbségi nyelvek is használhatók, és az 5. bekezdés szerint ezt a jogot az állam garantálja, és költségeit a központi költségvetés szerint állja.

A magyar nyelv megjelenése az igazságszolgáltatásban: ukrán–magyar felirat a beregszászi járási ügyészség épületén

3.4. A közigazgatási hatóságok és közszolgálati szervek

A Karta ajánlásai közül Ukrajna a 10. cikk (közigazgatási hatóságok és közszolgálati szervek) 2. pontjának a, c, d, e, f és g alpontját, valamint a 4. pont c alpontját tekinti maga számára kötelezőnek. Eszerint az állam engedélyezi a kisebbségi nyelvek[41] használatát a regionális vagy helyi közigazgatásban, valamint lehetővé teszi, hogy ezen testületek határozataikat a kisebbségi nyelveken is közzétegyék, illetve a közgyűlési vitában ezeket a nyelveket is használják (ami azonban nem zárja ki az államnyelv használatát). Ígéretet tesz arra is Ukrajna, hogy lehetőség szerint a kisebbségi nyelveket ismerő köztisztviselőket nevez ki.

A Keretegyezmény 10. cikke 2. pontja – akárcsak az egész dokumentum – meglehetősen homályosan, számos kiskaput hagyva fogalmaz: „A nemzeti kisebbséghez tartozó személyek által hagyományosan, vagy jelentős számban lakott területeken, amennyiben azok a személyek úgy kívánják, vagy az ilyen kívánság megfelel a valóságos szükségnek, a Felek erőfeszítéseket tesznek arra, hogy biztosítsák – lehetőség szerint – e személyek és a közigazgatási hatóságok közötti kisebbségi nyelv használatát elősegítő feltételeket". Az ukrán törvények ennél konkrétabban fogalmaznak.

A nyelvtörvény 5. cikkelye értelmében az állampolgárnak jogában áll, hogy az állami, társadalmi szervekhez, vállalatokhoz stb. ukrán nyelven vagy e szervezeteknél használatos más nyelven, orosz nyelven, vagy a felek számára elfogadható egyéb nyelven forduljon. A törvény nemcsak tiltja a nyelvi alapon történő megkülönböztetést (8. cikkely), de szankciókat is kilátásba helyez a nemzetiségi nyelvek használatának korlátozása miatt. A rendelkezések szerint felelősségre vonható az a tisztségviselő, aki a nyelvtudás hiányára hivatkozva megtagadja egy nemzetiségi nyelven írt beadvány vagy folyamodvány átvételét (5. cikk).

A törvény a nemzetiségi többségű közigazgatási egységek területén *lehetőséget nyújt* a nemzetiségi nyelv használatára az ukránnal egyenrangúan és párhuzamosan az állami- és pártszervek, a vállalatok, intézmények működésében (3. cikkely). Nem értelmezi azonban pontosan a törvény, mit ért a *nemzetiségi többségű területek* fogalom alatt. A 6. cikk szerint az állami hivatalnokoknak az ilyen területeken el kell sajátítaniuk a regionális többség nyelvét, mégpedig olyan mértékben, mely lehetővé teszi, hogy ellássák hivatali kötelezettségeiket (Semsucsenko–Gorbatenko 2008: 158).

Az állami dokumentumokat, okmányokat ukrán nyelven fogadják el és teszik közzé, alsóbb szinteken is, ám itt szükség esetén más nemzetiségi nyelveken is publikálják. A hivatalos űrlapok ukrán vagy ukrán–orosz nyelvűek (10. cikkely). A hivatali és munkahelyi adminisztráció nyelve az ukrán, de a

[41] Az ukrajnai jogalkotás szerint ez a nemzeti kisebbségek nyelveként értelmezendő.

nemzetiségi többségű területeken a nemzetiségi nyelvet is lehet az ukránnal párhuzamosan használni (11. cikkely).

A hivatalos személyi okmányok (személyi igazolvány, munkakönyv, a végzettséget igazoló dokumentumok, anyakönyvi kivonatok) ukrán–orosz kétnyelvűek (14. cikkely).

A nyelvtörvénynek az a passzusa, mely szerint a kisebbségi nyelveknek az államnyelv mellett történő használatát ahhoz köti, hogy az adott közigazgatási egység területén belül a nemzeti kisebbség képviselőinek többségben kell lenniük, nagyon magas küszöb. Hisz ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy 50%-ot meghaladó arányban kell jelen lenniük a nemzeti kisebbség képviselőinek egy-egy településen, járásban vagy megyében ahhoz, hogy nyelvük megjelenjen az államnyelv mellett a közigazgatásban. Ezt egyébként a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény ukrajnai alkalmazását vizsgáló monitoring bizottság is megállapítja (ld. Bauring 2008: 83).

A mai Kárpátalja területén 1918 és 1938/39 között – amikor a régió Csehszlovákiához tartozott – a kisebbségi nyelvek használatát a kisebbségiek 20%-os arányához kötötte a nyelvtörvény (Botlik 2005). Arról nem is beszélve, hogy a mai Finnországban 1919 óta az Alkotmány értelmében a finn és a svéd kisebbség nyelve egyaránt hivatalos nyelvként szolgálja az ország lakosságának nyelvi igényeit (Laihonen 2009). Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy Finnországban ugyanolyan feltételek mellett lehet svéd nyelven hivatalos ügyeket intézni, tanulni, dolgozni, orvoshoz fordulni, svéd nyelvű újságokat és könyveket kiadni, mint ahogyan finn nyelven. Ez azonban nem attól egyedülálló, mert két nyelvet használnak egyszerre államnyelvként (hiszen ez más többnemzetiségű országban is előfordul, például Svájcban, Belgiumban stb.), hanem azért, mert Finnország lakosságának csak nagyon kis része beszéli a második államnyelvet anyanyelvként. Hivatalos adatok szerint az ország 5,2 millió lakosának mindössze 5,5 százaléka, azaz mintegy 285 ezer finn állampolgár anyanyelve a svéd. Tulajdonképpen tehát egy alig 6%-os kisebbség nyelvét emelték a 92%-nyi többség nyelvével azonos államnyelvi státuszba (a más nyelvűek aránya 2% körüli az országban). A svéd nyelv használatának a nyelvtörvényben megszabott feltétele azonban, hogy az adott településen a svéd anyanyelvűek aránya elérje a 8%-ot vagy a 3000 főt. Mint láthatjuk, az ukrajnai nyelvtörvényben foglalt minimum 50%-os arány magasan fölötte van az európai normáknak.

Hasonló jogokat fogalmaz meg Ukrajna törvénye *a nemzetiségi kisebbségekről*[42], mely szerint azokon a területeken, ahol a nemzetiségi kisebbség a lakosság többségét alkotja, az állami és társadalmi szervek, vállalatok, in-

[42] Закон України про національні меншини в Україні від 25.06.1992 р. № 2494-XII. Відомості Верховної Ради України від 08.09.1992 р., № 36, ст. 529.

tézmények működése során az államnyelv mellett a kisebbség nyelve is használható (8. cikkely).

Az *állampolgári beadványokról* szóló törvény[43] 6. cikkelye értelmében a polgároknak joguk van ukrán vagy egyéb nyelven fordulniuk az államhatalmi szervekhez, önkormányzatokhoz, köztisztviselőkhöz, társadalmi szervezetekhez, illetve tulajdonformától függetlenül a vállalatokhoz, társaságokhoz. Az állampolgári beadványok kapcsán hozott határozatokat a nyelvekről szóló törvénykezésnek megfelelően kell megfogalmazni, ám azok lefordíthatók a beadványt benyújtó nyelvére is.

Ukrajna *közjegyzőségről* [44] szóló törvényének 15. cikkelye szerint amennyiben a közjegyzőhöz forduló nem ismeri a közjegyzői szolgáltatás nyelvét, akkor a rá vonatkozó dokumentumokat közjegyző vagy tolmács útján az ügyfél által ismert nyelvre kell fordítani.

Az ukrajnai önkormányzati törvény [45] 26. cikkelye 1. pontjának 50. bekezdése lehetővé teszi, hogy az önkormányzatok megválasszák az önkormányzati szervek munkájának nyelvét.

Ukrajna törvénye a helyi önkormányzatokban való szolgálatról [46] (2001) kimondja, hogy csak olyan személy lehet önkormányzati tisztségviselő, aki szolgálati feladatai ellátásához szükséges mértékben beszéli az államnyelvet (5. cikkely). Az Alkotmány 103., 127. és 148. cikkelye is az államnyelv ismeretétől teszi függővé bizonyos állami tisztségek betöltését (köztársasági elnök, alkotmánybírósági tagság, bírói tisztség).

A *kiadói tevékenységet*[47] szabályozó törvény 8. cikkelye kimondja, hogy a hivatalos nyomtatványok (űrlapok, formanyomtatványok, diplomák, oklevelek stb.) nyelve az államnyelv.

Ukrajna elnökének kárpátaljai megbízottja 1992. december 17-én rendeletet adott ki a Nyelvtörvény és Ukrajna nemzeti kisebbségekről szóló törvénye végrehajtásáról a megyében.[48] A dokumentum rendelkezik többek között arról, hogy a tömbben élő kisebbségek által lakott településeken a

---

[43] Закон України про звернення громадян від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР. Відомості Верховної Ради України № 47 (1996), ст. 256.

[44] Закон України про нотаріат від 02.09.1993 р. № 3425-XII. Відомості Верховної Ради України від 28.09.1993 р., № 39, ст. 383.

[45] Закон України Про місцеве самоврядування в Україні від 21.05.1997 р. N 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України від 25.06.1997 р., № 24, ст. 170.

[46] Закону України Про службу в органах місцевого самоврядування від 7.06.2001 р. N 2493-III. Відомості Верховної Ради України від 17.08.2001 р., № 33, ст. 175.

[47] Закон України про видавничу справу від 05.06.1997 р. № 318/97-ВР. Відомості Верховної Ради України від 08.09.1997 р., № 32, ст. 206.

[48] Розпорядження Представника Президента України „Про реалізацію в області законів України „Про мови в Українській РСР" та „Про національні меншини в Україні". Ужгород, 17 грудня 1992 року, № 469

vállalatok, hivatalok, szervezetek hivatalos megnevezéseit, valamint a helységek, közigazgatási egységek, utcák, terek megnevezéseit az adott kisebbség nyelvén is fel kell tüntetni.

Meghatározza továbbá, hogy a nemzeti kisebbség által többségben lakott településen elhelyezkedő állami és társadalmi szervek tisztségviselői hivatali teendőik ellátásához megfelelő szinten kötelesek ismerni mind az államnyelvet, mind az adott kisebbség nyelvét, valamint hogy az ilyen helységekben az állami szimbólumok mellett az adott kisebbség nemzeti szimbólumai is használhatók. Ez az előírás teremti meg a jogalapot a kárpátaljai magyar helységekben arra, hogy a közigazgatási épületeken, az állami kék-sárga lobogó mellett ott lehessen a nemzeti trikolor is.

Az ukrán és a magyar zászló (középen a város lobogója) a beregszászi városházán

3.5. Tömegtájékoztatási eszközök

A Karta rendelkezései közül az ukrán állam e területen a 11. cikk 1. pontjának a (iii), b (ii), c (ii), d, e (i) és g alpontját, továbbá a 2. és 3. pontját kívánja alkalmazni. Az állam belső törvényei gyakorlatilag ezzel azonos jogokat biztosítanak a nyelvhasználatot illetően a tömegtájékoztatásban. Az Ukrajna által szintén ratifikált Keretegyezmény 9. cikke szerint a Felek „biztosítani fogják nemzeti jogrendszerük keretein belül, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeket ne érje hátrányos megkülönböztetés a tömegkommunikációs eszközökhöz való hozzájutásban", továbbá „nem akadályozzák a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeket a nyomtatott tömegkommunikációs eszközök létrehozásában és használatában". Ennek megfelelően az ukrán nyelvtörvény értelmében a hivatalos tömegtájékoztatás nyelve az ukrán, illetve lehetőség szerint más ukrajnai nyelvek (33. cikkely). A tömegtájékoztatási eszközökről szóló törvények gyakorlatilag ezt a passzust ismétlik. *Az információról*[49] szóló törvény szerint az információ nyelvét Ukrajna nyelvtörvénye és egyéb jogszabályok, valamint nemzetközi egyezmények szabályozzák (11. cikkely). A *nyomtatott tömegkommunikációs eszközökről (a sajtóról)*[50] szóló törvény alapján a sajtótermékeket az államnyelven és más nyelveken jelentetik meg (4. cikkely). A *televíziózásról és rádiózásról*[51] szóló törvény értelmében a televízió- és rádióállomások államnyelven sugározzák műsoraikat; azokon a területeken, ahol a nemzeti kisebbségek egy tömbben élnek, a kisebbség nyelvén is közölhetik műsoraikat (10. cikkely). A nem ukrán nyelvű filmeket, műsorokat szinkronizálni vagy feliratozni kell. A törvény 10. cikkely 4. pontja szerint az országos sugárzásra kerülő műsoridő legalább 75%-ának államnyelvűnek kell lennie. Ugyanakkor a cikkely 6. pontja szerint a rádió- és/vagy televízió-társaság műsorainak nyelvét/nyelveit a kiadott engedély (licenzió) határozza meg.

A kisebbségek tehát rendelkeznek a lapalapítás és lapkiadás jogával, illetve az állami és önkormányzati sajtótermékekben, médiumokban is megjelenhetnek a kisebbségi nyelvek. Ugyanakkor jogkorlátozó az a rendelkezés, mely szerint az országos lefedettséggel rendelkező rádió- és TV-csatornák csak államnyelven sugározhatnak, s a kisebbségi nyelveken csak a regionális adók sugározhatnak adást.

A tömegtájékoztatás területén kifejtett ukrán állami nyelvpolitikát elemezve Besters-Dilger (2008) arra a következtetésre jutott, hogy az egymást váltó kormányok kisebb vagy nagyobb intenzitással, de egységesen törekszenek a sajtó és a tömegkommunikáció ukránosítására.

---

[49] Закон України про інформацію від 02.10.1992 р. № 2657-XII. Відомості Верховної Ради України від 01.12.1992 р., № 48, ст.. 650.

[50] Закон України про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні від 16.11.1992 р. № 2782-XII. Відомості Верховної Ради України від 05.01.1993 р., № 1, ст. 1.

[51] Закон України про телебачення і радіомовлення від 21.12.1993 р. N 3759-XII. Відомості Верховної Ради України від 09.03.1994 р., № 10, ст. 43.

3.6. Kulturális tevékenység és kulturális létesítmények

E területen a Karta által ajánlott lehetőségek közül az alábbiakat választotta Ukrajna: a 12. cikk 1. pontjának a, b, c, d, f, g alpontja, valamint a 2. és 3. pontja. Ez azt jelenti, hogy Ukrajna a kulturális élet vonatkozásában egyetlen kivételtől eltekintve (a 12. cikk 1. pontjának e bekezdése) a nemzetközi dokumentum által ajánlott valamennyi rendelkezést átemeli saját jogrendjébe. Látszólag tehát a kultúra területén nincsenek nyelvhasználati problémák az országban. Ám például a *filmgyártást, filmforgalmazást* [52] szabályozó törvény egyes passzusai kapcsán mégis konfliktushelyzet alakult ki. A törvény 6. cikkelye szerint e területen az Alkotmány 10. cikkelye határozza meg a nyelvek használatát. A 14. cikkely azonban kimondja, hogy mielőtt a külföldi filmeket Ukrajna területén forgalomba hozzák, kötelező azok ukrán nyelvű fordítása, szinkronizálása vagy feliratozása. Azt is megjegyzi azonban ez a törvénycikk, hogy a külföldi filmek a nemzeti kisebbségek nyelvére is fordíthatók, szinkronizálhatók vagy azokon feliratozhatók. A törvényre való hivatkozással a kulturális minisztérium 2007-ben határozatot hozott arról, hogy Ukrajnában a mozikban csak ukrán nyelvre szinkronizált vagy ukránul feliratozott filmeket lehet bemutatni. A rendelet életbe léptetését követően több kelet-ukrajnai nagyvárosban és Kijevben hirdettek sztrájkot egyes filmszínházak a nézőszámok erőteljes visszaesése miatt.[53] A Legfelsőbb Tanács 60 képviselője pedig az Alkotmánybírósághoz fordult, kérve a testület jogértelmezését. A taláros testület 2007. december 20-i, N 13 рп/2007. számmal meghozott döntésében[54] kimondja: a külföldi gyártású filmek csak abban az esetben hozhatók forgalomba és mutathatók be Ukrajna területén, ha azokat ukránra szinkronizálták, vagy ukrán nyelven alámondták az eredeti nyelven elhangzó szöveget, esetleg ukrán nyelvű felirattal látták el a filmet. Az alkotmánybírák értelmezésében ez a jog azonban nem sérti a nemzeti kisebbségek azon jogát, hogy az ő nyelveikre is szinkronizálhatók a filmek.

Valószínűsíthető, hogy az ügy hátterében az orosz nyelvű vagy orosz nyelvre szinkronizált filmek forgalmazásának problémája áll. Mivel az orosz nyelv Ukrajnában a legnagyobb nemzeti kisebbség nyelve, az Alkotmánybírósághoz forduló képviselők értelmezése szerint a kötelező államnyelvi szinkron vagy felirat sérti a kisebbségi nyelv szabad használatát. Az Alkot-

---

[52] Закон України про кінематографію від 13.01.1998 р. N 9/98-ВР. Відомості Верховної Ради України від 29.05.1998 р., № 22, ст. 114.

[53] Lásd pl. a hírügynökségi beszámolókat: http://www.korrespondent.net/showbiz/cinema/388523.

[54] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини другої статті 14 Закону України „Про кінематографію" від 20.12.2007 р. № 13-рп/2007.

mánybíróság értelmezése szerint azonban az, ha egy moziban ukrán nyelvű szinkronnal vagy felirattal ellátott filmet mutatnak be, nem tekinthető jogsértésnek. A kérdés minden bizonnyal üzleti hátterű, ám nem nélkülözi a nemzet- és nyelvpolitikai vonatkozásokat sem. Az ukrajnai filmforgalmazók legnagyobb része nem közvetlenül a nemzetközi filmstúdióktól, hanem oroszországi közvetítők révén kölcsönzi a moziknak a nemzetközi filmipar legújabb produkcióit. Így ha például egy amerikai filmet egyszer már oroszra szinkronizáltak az oroszországi forgalmazók, akkor az jó eséllyel bemutatható az ukrajnai piacon is, ahol a mozilátogatók nagy része ért és beszél oroszul (főként Kijevben, illetve a keleti és déli régiókban, ahol a legtöbb ukrajnai nagyváros található; a nagyvárosokban pedig nyilván több a mozilátogató, mint a kisvárosokban). Ha azonban egy forgalmazónak ukrán és orosz nyelvre is szinkronizálnia kell egy külföldi filmet, az nemcsak dupla költséggel jár, hanem még az is elképzelhető, hogy az ukrán nyelven vetített filmre kevesebben váltanak jegyet Ukrajna keleti és déli nagyvárosaiban, mintha azt oroszul láthatnák a nézők. A kérdés jó példája annak, miként politizálható Ukrajnában a nyelv, a nyelvhasználat kérdésköre.

Többnyelvűség Kárpátalján: ukrán, magyar, szlovák és angol nyelvű információs tábla a munkácsi várban

3.7. A gazdasági és társadalmi élet

Ide vonatkozóan a Karta 13. cikkéből az 1. pont b és c alpontját fogadja el az ukrán állam. A Keretegyezmény 11. cikk 2. pontja alapján Ukrajna arra vállalt kötelezettséget a nemzetközi dokumentum ratifikálásával, hogy elismerik a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek jogát cégtáblák, feliratok és egyéb magántermészetű információk saját kisebbségi nyelven való közzétételére. A máig hatályos nyelvtörvény ennél több jogot és lehetőséget biztosít e területen a kisebbségi nyelvek használatára. Eszerint a szolgáltatások nyelve az ukrán nyelv vagy a felek által választott egyéb nyelv (17. cikkely). A táviratok, a postai borítékok, csomagok címzésének nyelve az ukrán vagy az orosz (34. cikkely). A hivatalos hirdetmények, közlemények, reklámok, plakátok nyelve az ukrán; az ukrán nyelvű szöveg *mellett* szerepelhet más nyelvű fordítás is (35. cikkely). Az Ukrajnában gyártott termékek, áruk címkéi, feliratai ukrán nyelvűek, és más nyelvekre nem fordíthatók (36. cikkely). Az intézmények, társadalmi és pártszervezetek, vállalatok stb. hivatalos el- és megnevezése ukrán nyelvű; az ukrán nyelvű felirat jobb oldalán vagy alatta szerepelhet a megnevezés más nyelvű fordítása is (37. cikkely). A *reklámtörvény*[55] alapján a reklámok nyelvét a nyelvtörvény szabályozza (6. cikkely). Ismertek azonban olyan rendeletek is, melyek nehezen egyeztethetők össze a fentiekkel. Például a Karta ide vonatkozó 13. cikkének Ukrajna által maga számára kötelezőként elfogadott 1. pont b pontja kimondja: a Felek az ország egészére nézve vállalják, hogy „megtiltják, hogy a vállalatok belső szabályzataiba és a magánokiratokba, legalábbis amelyek azonos nyelvet beszélők között jöttek létre, a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatát kizáró vagy korlátozó Cikkek kerüljenek". Ennek ellenére a Közlekedési és Hírközlési Minisztérium 2008. március 25-i, 332. számmal kiadott rendelete[56] értelmében Ukrajnában a minisztérium hatáskörébe tartozó cégek, vállalatok területén, a közlekedési járműveken:

a) minden gyűlést, szakmai megbeszélést kizárólag államnyelven kell megtartani;

b) a dolgozóknak hivatali ukránnyelv-tanfolyamokon kell részt venni;

c) a minisztériumhoz tartozó vállalatoknál, cégeknél ukrán nyelvi szerkesztői státust kell létrehozni;

d) valamennyi használati utasítást, technikai leírást, hivatali hirdetményt, írásos feljegyzést államnyelven kell fogalmazni;

e) a közérdekű hirdetmények és reklámok nyelve kizárólag az ukrán kell legyen mind a járműveken, mind pedig a vasúti és autóbusz-pálya-

[55] Закон України про рекламу від 03.07.1996 р. № 270/96-ВР. Відомості Верховної Ради України від 24.09.1996 р., № 39, ст. 181.

[56] Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 25.03.2008 р. № 332.

udvarokon, beleértve a biztonságtechnikai kiírásokat is (pl.: *Vigyázz: magasfeszültség!*);

f) az utasok, ügyfelek kiszolgálása során csak az ukrán nyelvet kell használni (kivéve a nemzetközi járatoknál);

g) a menetjegyek nyelve az eddigi kétnyelvű (ukrán–orosz) helyett csak egynyelvű (ukrán) lehet;

h) a vonatokon, repülőgépeken, autóbuszokon sugárzott, bemutatott filmek, videoclipek, zeneszámok csak ukrán nyelvűek lehetnek.

Ha figyelembe vesszük az Alkotmány 92. cikkelyét és az Alkotmánybíróság 2010. február 2-i jogértelmezését, melyek szerint Ukrajnában a nyelvek használatát kizárólag törvények határozzák meg, nyilvánvaló, hogy a miniszteri rendelet alkotmányellenes.

Kétnyelvű felirat egy Beregszász környéki autóbuszon

3.8. A nyelvhasználati jogok: összefoglalás

Az 1989. évi nyelvtörvény, illetve az Ukrajna függetlenné válását követő kezdeti időszakban elfogadott törvények nemzetközi mércével mérve is viszonylag széles nyelvhasználati jogokat biztosítottak az ukrajnai nemzeti kisebbségek számára. A fő cél nem a kisebbségi kérdés megnyugtató rendezése, hanem a posztszovjet elit legitimálása, a nemzetiségi, nyelvi és felekezeti konfliktusok elkerülése volt (Portnov 2009: 25). A 2004-es narancsos forradalom előtti időkben a hatalomra került politikai erők, bármilyen nyelvi álláspontot képviseltek is előzőleg a választási kampányban, megpróbáltak egyensúlyozni a nyelvileg két részre szakadt ország régiói között, s megválasztásuk után már nem ragaszkodtak korábbi ígéreteik megvalósításához (Kulyk 2008: 53–54). Ezt a taktikát követte a független Ukrajna első elnöke, a kommunista pártnomenklatúra hatalmát sikeresen átmentő Leonyid Kravcsuk, aki nem erőltette ugyan az ukránosítást, ám számos pozíciót engedett át a nemzeti elkötelezettségű elitnek, amely jelentős eredményeket ért el az államigazgatás ukrán nyelvűségének kialakítása terén.

Ennek a politikának volt a mestere a tíz éven át az elnöki székben ülő Leonyid Kucsma elnök is, aki nem csak a sokvektorú külpolitika fából vaskarikáját találta fel, hanem képes volt az érdekei megkívánta mértékben mindkét nyelvpolitika mellett kiállni. Az elnökválasztási kampányban a nemzeti retorikával megjelenő Kravcsukkal szemben Kucsma az Oroszországgal való kapcsolatok elmélyítésének, az orosz nyelv hivatalossá tételének ígéretével nyerte el a szavazók többségének bizalmát. Ám nem sok idő telt el, amikor ugyanez a politikus kijelentette: Ukrajnának csak egyetlen államnyelve és hivatalos nyelve lehet, ez pedig az ukrán (Portnov 2009: 26).

Kucsma hintapolitikájának jó példája az 1996-ban elfogadott Alkotmány, melynek 10. cikkelye kimondja: Ukrajna egyetlen államnyelve az ukrán, ám a következő bekezdés szerint „Ukrajnában szavatolt az orosz és a többi nemzeti kisebbség nyelvének szabad fejlődése, használata és védelme". Az alaptörvény 92. cikkelye kizárólag a törvényi szabályozás hatálya alá helyezi a nyelvhasználat kérdésének rendezését. Ám Kucsma elnökségének tíz esztendeje sem volt elegendő ahhoz, hogy megváltoztassák a még 1989-ben elfogadott (s máig hatályos) nyelvtörvényt, mely sajátos és kiemelt státust biztosít az orosz nyelvnek (Kulyk 2008). Azaz az orosz nyelv elvileg (pl. a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának ratifikálásáról szóló törvény alapján) egyike az azonos státussal bíró nemzeti kisebbségi nyelveknek, mind az Alkotmány, mind a nyelvtörvény értelmében kiemelt státusú. Kitűnően példázza Kucsma hintapolitikáját az a nem mindennapi 2004-es eset, amikor az elnök a nemzeti erők nyomására rábólintott a televíziózásról és rádiózásról szóló törvény nyelvi passzusainak szigorítására,

az ukrán nyelvű műsorszórás arányának kötelező emelésére, ám amikor ez az oroszpárti politikai pártok és közvélemény ellenállásába ütközött, a köztársaság elnöke kijelentette, hogy a törvény szigorításait nem kell betű szerint értelmezni, azok inkább ajánlás jellegűek (Besters-Dilger 2008: 273).

A Kucsma utáni Ukrajnában bizonytalanná vált a belpolitikai helyzet, egymást követik a választások, folyamatos a politikai hatalomátrendeződés. Mivel a bármikor esedékessé válható újabb választások veszélye ott lebeg valamennyi kormány felett, a narancsosok szakítottak a korábbi gyakorlattal, és – az ország egyik felének nyelvi elvárásainak megfelelve, de figyelmen kívül hagyva a lakosság másik felének igényeit – a korábban jellemző óvatoskodás helyett az egyértelmű ukránosítás mellett kötelezték el magukat (erről lásd pl. Csernicskó 2008d, 2009a, 2009b). Így aztán nem meglepő, hogy a legutóbbi elnökválasztási kampánynak ismét kiemelt témája volt a nyelvi kérdés.

A kezdeti liberalizáció után tehát az idő előrehaladtával mind a jogalkalmazás, mind a jogértelmezés, mind pedig a jogalkotás terén a hangsúly a nemzetállam építése, illetve az ukrán államnyelvi pozícióinak megerősítése irányába tolódott el. A narancsos forradalom utáni években Ukrajna nyelvpolitikájának legfontosabb célkitűzése volt az ukrán nyelv államnyelvi státusának gyakorlati érvényesítése az ország egész területén. Ennek a célnak elérése érdekében a Karta ratifikálásáról szóló törvény 5. pontjába azt is beemelték a jogalkotók, hogy a nemzetközi dokumentum rendelkezéseinek alkalmazása során azokat a törekvéseket, melyek az ukránnak mint államnyelvnek a megerősítésére, fejlődésére és a társadalmi élet valamennyi területén való használatának támogatására vonatkoznak, nem tekinthetők a kisebbségi nyelvek fejlődését akadályozó, megőrzésüket veszélyeztető lépéseknek.[57]

Az ukrán használati körének, funkcióinak erőteljes kiterjesztésének szándéka ellentétes a nagyszámú orosz ajkú lakosság, valamint a saját nyelvük védelmét fontos nemzeti érdeknek tekintő nemzeti kisebbségek (főként a magyarok) érdekeivel. Ezért a nyelvi kérdés Ukrajnában erősen átpolitizált, s ma már nem nyelvészeti vagy kisebbségi jogi kérdéssé, hanem politikai problémává vált.

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna a politikai nemzet kialakításában és a nemzetállam építésében szimbolikus jelentőséget lát az államnyelv egységesítő szerepében. Az ukrán nyelv pozícióinak erősítésére tett lépések mellett azonban arra is figyelmet fordít az állam, hogy a területén élő nemzeti kisebbségek számára törvényi szinten biztosítsa azokat a minimális jogokat és lehetőségeket, melyek a nemzetközi gyakorlatban általáno-

[57] Закон України Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин від 15.05.2003 р. № 802- IV. Пункт 5. Відомості Верховної Ради України від 25.07.2003 р., № 30, ст. 259.

san elfogadottak. Vagyis Ukrajna nyelvpolitikájában alapvetően két fő irány különíthető el: az egyik az ukrán államnyelvi státusának megerősítése, a másik a nemzeti kisebbségek nyelveinek szimbolikus támogatása. Az ilyen nyelvpolitika legfőbb célja olyan nyelvi helyzet kialakítása, amely kedvező feltételeket biztosít a többségi nyelv és kultúra dominanciájához, valamint alkalmas a nemzetiségi és nyelvi alapú feszültségek elkerüléséhez.

Az önálló államiságot a mai határain belül 1991-ben elnyert Ukrajnában élő nemzeti kisebbségek jogait meghatározó jogszabályok bemutatása és elemzése alapján néhány általános következtetés is megfogalmazható.

Ukrajna kisebbségekhez való viszonyulását, s ebből adódóan a kérdéskör jogszabályi rendezésének irányait nagyban meghatározzák és befolyásolják például a következők:

a) az európai mértékben viszonylag nagy területű állam régióinak történelmi, kulturális, valamint etnopolitikai és nyelvi fejlődése jelentősen eltér egymástól;

b) a mai Ukrajna területe csak a huszadik század közepén alakult ki (Kárpátalját, illetve a nyugat-ukrajnai megyéket a második világháború után, a Krím-félszigetet 1954-ben kapta meg a Szovjetunió tagköztársasága, az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság, mely a szovjet birodalom széthullását követően vált szuverén állammá);

c) a fiatal soknemzetiségű és többnyelvű állam posztgyarmati helyzete és részben ebből fakadó identitáskeresése;

d) Ukrajna integrációs politikájának irányai;

e) az ukrajnai gazdaság helyzete.

A függetlenné válást követő első időszakban Ukrajna – nyilván elsősorban saját külpolitikai pozícióinak megerősítése céljából – nemzetközi mércével mérve is viszonylag széles jogköröket biztosított az ország területén élő nemzeti kisebbségek számára. Mindez érvényes a függetlenségi nyilatkozatra[58], a nemzetiségek jogairól szóló nyilatkozatra[59] vagy akár a még 1989-ben elfogadott nyelvtörvényre[60] is. Miután azonban a nemzetközi közvélemény elismerte Ukrajna függetlenségét, illetve az ország szomszédjainak többségével alapszerződésben rögzítette a jószomszédi kapcsolatokról és a határok kölcsönös elismeréséről szóló kötelezettségeit, fordulat következett

[58] Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 № 55-XII. Відомості Верховної Ради УРСР від 31.07.1990 р., № 31, ст.. 429.

[59] Декларація прав національностей України від 01.11.1991 № 1771-XII. Відомості Верховної Ради України від 31.12.1991 р., № 53, ст. 799.

[60] Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки про мови в Українській РСР від 28.10.1989 р. № 8312-XI. Відомості Верховної Ради УРСР від 09.11.1989 р., № 45, ст. 631.

be a nemzetiségi és nyelvpolitikában. Az 1996-ban elfogadott Alkotmány már egyértelműen unitárius és egynyelvű államként definiálja az országot. A nemzetközi pozíciók erősítéséről a hangsúly a nemzetállam építésére helyeződött át. Ebben a törekvésben a nemzeti ukrán politikai elit kiemelt, szimbolikus szerepet szán az ukrán nyelvnek.

Az ukrajnai nemzetiségi és nyelvpolitikai sajátosságok között kell megemlítenünk azt is, hogy az állami jogalkalmazásban – az Alkotmány 24. cikkelyére[61] való hivatkozással – Ukrajna nem alkalmazza a kisebbségek pozitív diszkriminációját. Ugyanakkor a nemzetiségek jogait többletjogokként állítja be az ország. Azzal, hogy az Alkotmányban, a nyelvtörvényben, a nemzeti kisebbségekről szóló törvényben és más jogszabályokban (például számos miniszteri rendeletben is) külön kiemelik a jogalkotók, hogy az ország területén élő nemzeti kisebbségeknek joguk van saját kultúrájuk megőrzésére és fejlesztésére, nyelvük használatára, anyanyelvük elsajátítására vagy a saját nyelvükön való tanulásra, implicite azt sugallják, hogy ezek olyan többletjogok, melyek csak és kizárólag a gondoskodó és demokratikus ukrán állam pozitív hozzáállása miatt illetik meg a kisebbségeket. Azzal, hogy csak a kisebbségek vonatkozásában emelik ki ezeket a jogokat, azt implikálja az ukrán állam, mintha a többségi nemzethez tartozókat nem illetnék meg ugyanezen jogok. Miközben könnyű belátni: ahhoz, hogy valamennyi állampolgár számára biztosítva legyen például saját nemzeti identitása, kultúrája, vallása vagy éppen nyelve megőrzésének és használatának joga, elegendő ezt a nemzeti kisebbségekre utalás nélkül megfogalmazni. Ez a fajta jogalkotási gyakorlat – amellett, hogy egyfajta többletjogokként jeleníti meg a kisebbségi jogokat – arra is kiválóan alkalmas, hogy burkoltan diszkrimináljon: mindazok a jogok, melyek a kisebbségek vonatkozásában nincsenek külön rögzítve, nem is illetik meg a nemzeti kisebbségek képviselőit; illetve: a kisebbségek jogai csak olyan mértékben alkalmazhatók, amennyire azokat a speciálisan a róluk szóló külön passzusok megfogalmazzák. Kontra Miklós és Szilágyi N. Sándor a romániai oktatási jogok kapcsán megfogalmazott gondolatai tökéletesen megfeleltethetők az ukrajnai gyakorlatnak is: „Ha valami a törvényben külön paragrafust kap, az bizonyára olyan privilégium, amelyet a többségi nyelvet (államnyelvet) beszélők nem élveznek" (Kontra–Szilágyi 2002: 5; a nemzetközi jogi dokumentumok kapcsán erről lásd még Andrássy 2010). Ebben a kontextusban a kisebbségek nyelvi jogokra vonatkozó törekvései és igényei már-már úgy jelennek meg, mint amelyek a többségi nemzet jogait, sőt: az alkotmányos rendet veszélyeztetik.

[61] A nevezett cikkelyben ezt olvashatjuk: „Fajra, a bőr színére, politikai, vallási és egyéb meggyőződésre, nemre, etnikai és szociális származásra, vagyoni helyzetre, lakhelyre, nyelvi és más ismérvekre való tekintettel nem lehetnek *kiváltságok és korlátozások*" (a szerkesztő kiemelése).

Mindezek ellenére az ukrajnai nemzetiségi kisebbségekre vonatkozó jogszabályok áttekintése alapján megállapíthatjuk, hogy Ukrajna törekszik saját jogrendszerének a nemzetközi ajánlásokhoz, illetve normákhoz való igazítására. A legtöbb jelentős nemzetközi dokumentumhoz, ajánláshoz csatlakozott Ukrajna (Bauring 2008). Ratifikálta a nemzetiségi kisebbségek védelméről szóló keretegyezményt és a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartáját, figyelembe veszi a nemzeti kisebbségek oktatási jogaira vonatkozó hágai ajánlásokat, ezeket beépítette saját nemzeti jogrendszerébe. Ám a jogharmonizáció nem megy zökkenőmentesen, s mindez gyakran megnehezíti vagy lehetetlenné teszi a gyakorlati jogértelmezést vagy jogalkalmazást. Az ukrajnai jogrendből máig hiányzik számos olyan fogalom definíciója és értelmezése, mint például a „regionális vagy kisebbségi nyelv", a „regionális vagy kisebbségi nyelv használatának területe", a „területhez nem köthető nyelv"; Ukrajna törvényeiben csak az „államnyelv" és a „nemzeti kisebbségek nyelve" fogalmakat használja, az állami joggyakorlat nem ismeri a „kisebbségi nyelv" vagy „nyelvi kisebbség" fogalmakat (Melnyik–Csernicskó 2010).

Ha nemcsak a jogszabályok szintjét elemezzük, akkor megállapíthatjuk azt is, hogy az ukrajnai kisebbségi politika szinte csak az ukrán–orosz nemzetiségi, nyelvi, társadalmi és gazdasági pozícióharcra összpontosít, a többi kisebbség helyzete csak felszínesen kerül szóba a közbeszédben; ez a figyelem nagyrészt kimerül a népszámlálás rájuk vonatkozó adatainak ismertetésében és néhány statisztikai adat (például: hány nemzetiségi nyelven oktató iskola van, mennyi költségvetési forrást fordítottak az egyes kisebbségi nyelveken megjelenő tankönyvek kiadására stb.) közlésében. A nemzeti kisebbségek és a kisebbségi nyelvhasználat kérdésköre túlzottan átpolitizált, s ez lehetetlenné teszi a mára elavult kisebbségi és nyelvtörvény új változatának elfogadását, a nemzeti és nyelvi kisebbségek helyzetének szakszerű és megnyugtató rendezését. Ennek következménye, hogy az elmúlt évtizedben (a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény és a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának ratifikálását kivéve) Ukrajna egyetlen olyan törvényt sem fogadott el, amely közvetlenül érintené a nemzeti kisebbségek nyelveinek használatát. Az utóbbi időszakban az állami nyelvpolitika irányát nem a törvények, hanem az elnöki és miniszteri rendeletek szabják meg, egyébként alkotmányellenes módon.

Az ukrajnai jogalkalmazók az Alkotmány 10. és a nyelvtörvény 2. cikkelyét – melyek alapján az ország egyetlen államnyelve az ukrán –, illetve az Alkotmánybíróság 1999. december 14-én 10-pп/99 számmal meghozott állásfoglalását (mely gyakorlatilag egyenlőségjelet tesz az államnyelv és a hivatalos nyelv közé) úgy értelmezi, hogy Ukrajnában nemcsak az ukrán az egyetlen államnyelv és hivatalos nyelv, hanem csak és kizárólag ez a nyelv jelenhet meg az államigazgatásban, közigazgatásban, hivatali ügyintézésben stb. Ez azonban ellentmond annak, hogy a nyelvtörvény, az állampolgári

beadványokról szóló törvény, az önkormányzati törvény stb., valamint az Ukrajna által is ratifikált Karta és a Keretegyezmény, továbbá az alkotmánybíróság már idézett állásfoglalása értelmében az államnyelv mellett a nemzeti kisebbségek nyelvei is megjelenhetnek a közéleti színtereken, a törvények által megszabott rendben.

Sok múlik a magyar érdekvédelmen: a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség és az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség platátja a 2010. évi önkormányzati választások előtt

3.9. Mit jelent mindez a gyakorlatban?

A jogszabályi háttér elemzése után célszerű tisztáznunk, mit is jelent mindez a mindennapi jogalkalmazás területén. Megállapíthatjuk, hogy a kisebbségi nyelvek azokon a közigazgatási egységeken belül (megyék, járások, megyei alárendeltségű városok, városi vagy községi tanácsok, települések területén), ahol egy adott nemzeti kisebbség képviselői többséget alkotnak (vagyis meghaladják az összlakosság 50%-át), a kisebbség nyelve az államnyelv (az ukrán) mellett egyenrangúan használható szóban és írásban a közigazgatásban, a hivatali ügyintézésben, a vállalatok, intézmények, önkormányzati szervek munkájában stb. A nemzetiségi kisebbség számarányának meghatározása Ukrajnában a népszámlálási adatok alapján történik.

Az Ukrajna területén rendezett legutóbbi, 2001-es cenzus adatai szerint országos szinten egyetlen nemzeti kisebbség képviselői sem érik el az 50%-os arányt: Ukrajna lakosságának 77,82%-a ukrán nemzetiségű. A magyar nemzeti kisebbség aránya Ukrajna területén mindössze 0,3%-os (5. táblázat).

5. táblázat. Ukrajna lakosságának nemzetiségi összetétele a 2001. évi népszámlálás adatai alapján[62]

Nemzetiség	Fő	Aránya az összlakosságon belül
Ukránok	37541693	77,82
Oroszok	8334141	17,28
Beloruszok	275763	0,57
Moldávok	258619	0,54
Krími tatárok	248193	0,51
Bolgárok	204574	0,42
Magyarok	156566	0,32
Románok	150989	0,31
Lengyelek	144130	0,30
Zsidók	103591	0,21
Örmények	99894	0,21
Görögök	91548	0,19
Tatárok	73304	0,15
Cigányok	47587	0,10
Azerbajdzsánok	45176	0,09
Grúzok	34199	0,07
Németek	33302	0,07
Gagauzok	31923	0,07
Koreaiak	12711	0,03
Üzbégek	12353	0,03
Csuvasok	10593	0,02
Szlovákok	6397	0,01
Egyéb	323656	0,67
Összesen	**48240902**	**100**

[62] Forrás: http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/

Mindössze két olyan nagyobb közigazgatási egység van Ukrajna területén, ahol az orosz nemzeti kisebbség képviselői meghaladják az 50%-os arányt: a Krími Autonóm Köztársaság és Szevasztopol város. Más nemzeti kisebbségek képviselői sehol sem érik el megyei szinten ezt az arányt (6. táblázat).

6. táblázat. Az ukrán és orosz nemzetiségűek és anyanyelvűek aránya Ukrajnában régiók szerint a 2001. évi cenzus adatai alapján (%-ban)[63]

Közigazgatási egység	Ukránok		Oroszok	
	Nemzetiség	Anyanyelv	Nemzetiség	Anyanyelv
Ukrajna	77,8	67,5	17,3	29,6
Krím	24,3	10,1	58,3	77,0
Vinnyica megye	94,9	94,8	3,8	4,7
Voliny megye	96,9	97,3	2,4	2,5
Dnyipropetrovszk m.	79,3	67,0	17,6	32,0
Donyeck megye	56,9	24,1	38,2	74,9
Zsitomir megye	90,3	93,0	5,0	6,6
Kárpátalja megye	80,5	81,0	2,5	2,9
Zaporizsja megye	70,8	50,2	24,7	48,2
Ivano-Frankivszk m.	97,5	97,8	1,8	1,8
Kijev megye	92,5	92,3	6,0	7,2
Kirovohrad megye	90,1	88,9	7,5	10,0
Luhanszk megye	58,0	30,0	39,0	68,8
Lemberg megye	94,8	95,3	3,6	3,8
Mikolajiv megye	81,9	69,2	14,1	29,3
Odessza megye	62,8	46,3	20,7	41,9
Poltava megye	91,4	90,0	7,2	9,5
Rivne megye	95,9	97,0	2,6	2,7
Szumi megye	88,8	84,0	9,4	15,6
Ternopil megye	97,8	98,3	1,2	1,2
Harkiv megye	70,7	53,8	25,6	44,3
Herszon megye	82,0	73,2	14,1	24,9
Hmelnyicki megye	93,3	95,2	3,6	4,1
Cserkaszi megye	93,1	92,5	5,4	6,7
Csernyivci megye	75,0	75,6	4,1	4,8
Csernyihiv megye	93,5	89,0	5,0	10,3
Kijev főváros	82,2	85,7	13,1	7,9
Szevasztopol város	22,4	6,8	71,6	90,6

A magyarok aránya tehát Kárpátalján belül sem éri el a magyar nyelv hivatalos használatát lehetővé tevő 50%-os arányt: a magyar nemzetiségűek aránya a régióban 12,1% (7. táblázat).

[63] http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/; http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/stat/census/02.php

7. táblázat. Kárpátalja népességének megoszlása nemzetiség és anyanyelv szerint a 2001. évi népszámlálás adatai alapján[64]

nemzetiség	lélekszám (fő)	arányuk az összlakosságon belül
ukránok	1010127	80,5
magyarok	151516	12,1
románok	32152	2,6
oroszok	30993	2,5
cigányok	14004	1,1
szlovákok	5695	0,5
németek	3582	0,3
beloruszok	1540	0,1
egyéb	5005	0,3
összesen	**1254614**	**100**

Kárpátalja közigazgatásilag 5 megyei alárendeltségű városra (Ungvár, Munkács, Beregszász, Huszt és Csap), valamint 13 járásra oszlik (Ungvári, Beregszászi, Munkácsi, Nagyszőlősi, Ilosvai, Szolyvai, Perecsenyi, Nagybereznai, Ökörmezői, Volóci, Técsői, Huszti és Rahói járás). Közülük az 5 városnak és 8 járásnak van jelentősebb magyar nemzetiségű lakossága. Ám a magyar nemzetiségűek aránya mindössze a Beregszászi járásban haladja meg a nyelvtörvény által megszabott 50%-os arányt, ami azt jelenti, hogy a Beregszászi járási közigazgatásban a magyar nyelv az ukránnal párhuzamosan használható (8. táblázat).

8. táblázat. A magyar nemzetiségűek aránya Kárpátalja közigazgatási egységein belül[65]

közigazgatási egység	összlakosság	magyarok	magyarok aránya
Ungvár	115568	7972	6,9
Munkács	81637	6975	8,5
Beregszász	26554	12779	48,1
Huszt	31864	1706	5,4
Csap	8870	3496	39,4
Beregszászi járás	54062	41163	76,1
Nagyszőlősi járás	117957	30874	26,2
Munkácsi járás	101443	12871	12,7
Rahói járás	90945	2929	3,2
Szolyvai járás	54869	383	0,7
Técsői járás	1717850	4991	0,3
Ungvári járás	74399	24822	33,4
Huszti járás	96960	3785	3,9

[64] Ilytyo szerk. (2003) alapján.
[65] A 2001-es népszámlálás adatai alapján.

Más képet kapunk, ha Kárpátalja településeinek nemzetiségi összetételét vesszük figyelembe. A 2001-es népszámlálás eredményei alapján összesen 80 településen haladja meg a magyar nemzetiségűek aránya az 50%-ot. Ebből 33 a Beregszászi, 21 az Ungvári, 20 a Nagyszőlősi, 6 pedig a Munkácsi járásban található (9. táblázat). Ezen települések önkormányzati hivatalaiban a nyelvtörvény 3. cikkelye értelmében a magyar nyelv is megjelenhet az ukrán mellett szóban és írásban egyaránt.

9. táblázat. Az abszolút magyar többségű kárpátaljai települések a 2001-es népszámlálás adatai szerint[66]

	település	közigazgatási egység	állandó lakosság	ebből magyar, fő	ebből magyar, %
1.	Asztély	Beregszászi j.	677	590	87,1
2.	Badaló	Beregszászi j.	1714	1682	98,1
3.	Balazsér	Beregszászi j.	816	737	90,3
4.	Bátyu	Beregszászi j.	3023	1894	62,7
5.	Bene	Beregszászi j.	1409	1270	90,1
6.	Beregdéda	Beregszászi j.	2013	1607	79,8
7.	Beregsom	Beregszászi j.	1091	1040	95,3
8.	Beregújfalu	Beregszászi j.	1926	1407	73,1
9.	Bótrágy	Beregszászi j.	1846	1304	70,6
10.	Csetfalva	Beregszászi j.	755	731	96,8
11.	Csonkapapi	Beregszászi j.	929	909	97,8
12.	Gát	Beregszászi j.	3122	2561	82
13.	Gút	Beregszászi j.	1353	1295	95,7
14.	Halábor	Beregszászi j.	752	738	98,1
15.	Hetyen	Beregszászi j.	761	749	98,4
16.	Kígyós	Beregszászi j.	895	781	87,3
17.	Kisbakos	Beregszászi j.	988	496	50,2
18.	Kisbégány	Beregszászi j.	1300	1003	77,2
19.	Kisharangláb	Beregszászi j.	797	632	79,3
20.	Macsola	Beregszászi j.	675	545	80,7
21.	Makkosjánosi	Beregszászi j.	2030	1657	81,6
22.	Mezőgecse	Beregszászi j.	1030	913	88,6
23.	Mezőkaszony	Beregszászi j.	2338	2087	89,3
24.	Nagybégány	Beregszászi j.	1893	1657	87,5
25.	Nagybereg	Beregszászi j.	2540	2004	78,9
26.	Nagyborzsova	Beregszászi j.	1502	1426	94,9
27.	Nagymuzsaly	Beregszászi j.	2086	1714	82,2
28.	Papitanya	Beregszászi j.	210	204	97,1
29.	Rafajnaújfalu	Beregszászi j.	974	936	96,1
30.	Sárosoroszi	Beregszászi j.	895	852	95,2
31.	Tiszacsoma	Beregszászi j.	916	807	88,1
32.	Vári	Beregszászi j.	3147	2552	81,1
33.	Zápszony	Beregszászi j.	1799	1657	92,1

[66] A településekre lebontott kárpátaljai népszámlálási adatok forrása Molnár–Molnár (2005).

34.	Barkaszó	Munkácsi j.	2236	1452	64,9
35.	Csongor	Munkácsi j.	2265	2116	93,4
36.	Dercen	Munkácsi j.	2793	2727	97,6
37.	Fornos	Munkácsi j.	1455	1412	97
38.	Izsnyéte	Munkácsi j.	2243	1435	64
39.	Szernye	Munkácsi j.	1979	1690	85,4
40.	Akli	Nagyszőlősi j.	366	350	95,6
41.	Aklihegy	Nagyszőlősi j.	611	597	97,7
42.	Batár	Nagyszőlősi j.	924	882	95,5
43.	Csepe	Nagyszőlősi j.	1943	1110	57,1
44.	Feketepatak	Nagyszőlősi j.	1074	999	93
45.	Fertősalmás	Nagyszőlősi j.	1070	989	92,4
46.	Forgolány	Nagyszőlősi j.	890	861	96,7
47.	Karácsfalva	Nagyszőlősi j.	400	336	84
48.	Mátyfalva	Nagyszőlősi j.	1079	715	66,3
49.	Nagypalád	Nagyszőlősi j.	1824	1773	97,2
50.	Nevetlenfalu	Nagyszőlősi j.	1632	1401	85,8
51.	Salánk	Nagyszőlősi j.	3110	2738	88
52.	Szőlősgyula	Nagyszőlősi j.	1421	1360	95,7
53.	Tiszabökény	Nagyszőlősi j.	2216	2144	96,8
54.	Tiszakeresztúr	Nagyszőlősi j.	927	687	74,1
55.	Tiszapéterfalva	Nagyszőlősi j.	2016	1937	96,1
56.	Tiszaújhely	Nagyszőlősi j.	1865	1252	67,1
57.	Tiszaújlak	Nagyszőlősi j.	3422	2772	81
58.	Újakli	Nagyszőlősi j.	314	215	68,5
59.	Verbőc	Nagyszőlősi j.	1206	1088	90,2
60.	Bátfa	Ungvári j.	231	183	79,2
61.	Botfalva	Ungvári j.	579	379	65,5
62.	Császlóc	Ungvári j.	820	424	51,7
63.	Eszeny	Ungvári j.	1677	1607	95,8
64.	Gálocs	Ungvári j.	498	372	74,7
65.	Kisdobrony	Ungvári j.	1872	1728	92,3
66.	Kisgejőc	Ungvári j.	760	696	91,6
67.	Kistéglás	Ungvári j.	551	457	82,9
68.	Kisszelmenc	Ungvári j.	200	185	92,5
69.	Nagydobrony	Ungvári j.	5607	5072	90,5
70.	Nagygejőc	Ungvári j.	1062	824	77,6
71.	Palágykomoróc	Ungvári j.	834	650	77,9
72.	Palló	Ungvári j.	422	308	73
73.	Rát	Ungvári j.	1325	841	63,5
74.	Sislóc	Ungvári j.	339	203	59,9
75.	Szalóka	Ungvári j.	825	749	90,8
76.	Szürte	Ungvári j.	1898	1239	65,3
77.	Tiszaágtelek	Ungvári j.	684	532	77,8
78.	Tiszaásvány	Ungvári j.	852	815	95,7
79.	Tiszasalamon	Ungvári j.	1387	833	60,1
80.	Tiszaújfalu	Ungvári j.	277	251	90,6

IV. NYELVVÁLASZTÁS A KÁRPÁTALJAI MAGYAR KÖZÖSSÉGBEN

4.1. A minta rövid leírása

A kutatás módszeréül a kérdőíves felmérést választottuk. A módszer előnye, hogy viszonylag rövid idő alatt nagy mennyiségű, statisztikailag könnyen feldolgozható és összehasonlítható adatot nyerhetünk.

A Rákóczi Főiskola Hodinka Intézetének szervezésében – az MTA HTMTÖ anyagi támogatásával – mindösszesen 593 felnőtt (18 éven felüli) kárpátaljai magyar adatközlő töltött ki egy olyan nyelvhasználati kérdőívet, melyben számos zárt kérdés vonatkozott a közösségben használt három nyelv (a magyar, az ukrán és az orosz) használati körére, gyakoriságára, illetve rejtett vagy nyílt presztízsére. Az adatközlők kiválasztása külső azonosítás alapján történt: a helyben lakó kérdezőbiztosok olyan adatközlőket kerestek fel a megadott szempontok szerint, akikről azt feltételezték, hogy magyarok.

A minta településekre (a városok és nagyobb falvak esetében településrészekre lebontott) összetételét a 2001. évi népszámlálási adatok alapján Molnár József és Molnár D. István demográfusok, Hires-László Kornélia szociológus és Csernicskó István nyelvész dolgozta ki.

A minta kiválasztásának szempontjai a 18 éven felüli kárpátaljai magyar népességből az alábbiak voltak.

A népességgel foglalkozó kutatások az esetek zömében nem képesek a teljes sokaságot átfogni, az egészre vonatkozó következtetéseiket a rész (az ún. minta) vizsgálata alapján vonják le. Ezek helyességének egyik feltétele a minta reprezentativitása, ami azt jelenti, hogy annak eloszlása szignifikánsan ne térjen el a teljes sokaságétól. A minta reprezentativitása két módon biztosítható:

– Véletlenszerű mintavétellel: a nagy számok törvénye alapján a véletlenszerűen vett minta eloszlása a mintaelemszám növelésével a teljes sokaság eloszlásához tart. A módszer hátránya, hogy a mintavétel véletlenszerűsége nem mindig biztosítható.

– Rétegzett mintavétellel, azaz a minta célirányos kiválasztásával a teljes sokaság eloszlásának a figyelembe vételével. A módszer annál sikeresebben alkalmazható, minél részletesebb képünk van a teljes sokaság eloszlásáról.

Tekintve, hogy a kárpátaljai magyar népesség összetétele a népszámlálási és egyéb adatok alapján viszonylag jól ismert, vizsgálatához célszerűbbnek látszott a rétegzett mintavétel használata. Anyagi forrásaink azonban nem tették lehetővé a reprezentatív minta lekérdezését, ezért úgynevezett *értelmezett* vagy *kvóta* mintát dolgoztunk ki. Az ilyen mintába előre meghatározott szempontok (pl. kor, nem, iskolai végzettség, lakóhely típusa stb.) szerint válogatnak adatközlőket a kutatók (lásd Wardhaugh

1995: 133). Ám nem szabad elfelejtenünk, hogy ez esetben következtetéseinket csak az adott mintára vonatkoztathatjuk, hiszen nem állíthatjuk, hogy a vizsgált csoport teljesen reprezentálja, képviseli az adott közösség egészét (Wardhaugh 1995: 133). Bármilyen mintát alkalmazunk is azonban, a vizsgálat hitelessége megköveteli, hogy kutatásunk megismételhető, vagyis ellenőrizhető legyen (Babbie 2000: 576). Ehhez pedig szükséges a vizsgálat körülményeinek (az adatközlők számának, kiválasztásuk szempontjainak, a minta jellemzőinek stb.) a leírása. Az alábbiakban ezeket az adatokat foglaljuk össze röviden.

Kárpátalján 169 olyan település van, ahol legalább 10 magyar él. Nyilvánvalóan nem lehetett reális cél ezek mindegyikének a bevonása a vizsgálatba, gyakorlatias megfontolásokból elegendő 20–30 településről venni a mintát. Ezen települések körének a meghatározása a következő lépésekben történt.

A több ezres magyarsággal rendelkező 6 város (*Beregszász, Csap, Munkács, Nagyszőlős, Técső, Ungvár*) és 4 városi típusú település (*Aknaszlatina, Bátyú, Tiszaújlak, Visk*) mindegyikét bevontuk a mintavételbe, egyediségükre, illetve fontosságukra (az ott élő magyarok nagy számára) való tekintettel. Az ezekre eső részminták nagyságát az itt élő magyarok számával arányosan határoztuk meg.

A szórványmagyarság lakta városok közül *Husztot*, a városi típusú települések közül *Kőrösmezőt* választottuk mintavételi helyül. A mintaelemek száma ezen településeken a szórványmagyarság adott településtípusra jellemző számával arányos.

A magyarlakta falvakat hierarchikus clusterelemzéssel csoportosítottuk az ott élő magyarok száma és aránya alapján, 9 csoportot hozva létre. Az egyes clusterekből az odasorolt falvakban élő magyarok számával arányosan, az adekvát járási eloszlás figyelembe vételét lehetővé tevő módon választottunk településeket:

– *Nagydobrony* (a népes település egyértelműen elkülönül a megye más magyar falvaitól);

– közel 3 ezer lakosú magyar falvak: *Dercen, Vári*;

– közel 2 ezer lakosú magyar falvak: *Mezőkaszony, Tiszapéterfalva*;

– közel 1,5 ezer magyar lakossal rendelkező falvak: *Beregdéda, Eszeny, Gut, Nagymuzsaly, Szernye, Szőlősgyula*;

– közel 2 ezer lakosú falvak, ezernél több magyar lakossal: *Beregrákos, Beregújfalu*;

– közel ezer lakosú magyar falvak: *Gecse, Harangláb, Nagygejőc, Verbőc*;

– harmadrészben–felerészben magyarok lakta 1–2 ezer lakosú falvak: *Fancsika*;

– magyar szórvány által lakott falvak: *Minaj*;

– 500 fő alatti kis magyar falvak: *Gálocs*.

A kiválasztott falvak mintaelemszáma az adott clusterbe sorolt települések magyar lakosainak számával arányos, lehetőség szerint a járási eloszlást is figyelembe véve.

A kiválasztott kutatóponton belül a kérdezőbiztosok megrajzolt kvótát kaptak, amelyen feltüntettük a felkeresendő adatközlők számát, illetve megoszlásukat korcsoportok és nemek szerint. Ezen kívül valamennyi terepmunkás kapott egy útvonalat, amelyen haladva adatközlőket kereshetett. Az útvonal kiválasztását minden település esetében megelőzte a kutatásvezetők helyszíni szemléje. Ily módon minden mintába kerülő település és kérdezőbiztos esetében meghatároztuk a kérdezőbiztos(ok) lehetséges útvonalait. Az útvonalon (az utca meghatározott oldalán) szigorúan minden negyedik lakóházban kereshetett a mintába illő adatközlőt a terepmunkás. Amennyiben ott nem talált megfelelő adatközlőt, akkor a következő negyedik házban/lakásban (és így tovább) kellett folytatnia a keresést. Egy háztartásban csak egy személyt kérdezhetett meg. Ha több mintába illő adatközlőt is talált a terepmunkás, akkor azt kellett megkérdeznie, akinek születési dátuma (az évtől függetlenül) kisebb volt (pl. ha az egyik májusban, a másik decemberben született, akkor is a májusit kellett megkérdezni, ha egyébként évei számát tekintve ő a fiatalabb).

Az így kialakult 593 fős rétegzett minta jelgfőbb jellemzői az alábbiak.

34 adatközlőnek (mintánk 5,73%-ának) csupán vagy nemzetisége, vagy anyanyelve volt magyar. 7 megkérdezett (1,8%) nem nyilatkozott nemzetiségéről és anyanyelvéről (10. táblázat).

10. táblázat. A minta megoszlása nemzetiség és anyanyelv szerint (N=593)

	nemzetiség		anyanyelv	
	n	%	n	%
nem válaszolt	2	0,3	5	0,8
magyar	531	89,5	555	93,6
ukrán	58	9,8	31	5,2
orosz	-	-	1	0,2
egyéb	2	0,3	1	0,2
összesen	593	100	593	100

Mintánk 49%-a férfi, 51%-a nő.

A megkérdezettek korcsoportok közötti megoszlása a következőképpen alakult: a fiatal generációhoz (1978 és 1991 között születettek) tartozik 33%, a középkorúakat (1948 és 1977 között születettek) 35% képviseli, s az idősek (1947-ben és az ezt megelőző években születettek) aránya 32% (11. táblázat).

Faluban él adatközlőink 65%-a, városi típusú településen 6%, városban pedig 29%. Az elemzés során a városi típusú településeken élő

adatközlőket – az ukrajnai demográfiai gyakorlattal ellentétben – nem a városi, hanem a falusi adatközlőkkel együtt kezeltük.

11. táblázat. A minta megoszlása korcsoportok szerint

korcsoportok	n	%	a válaszolók %-ában
nem válaszolt	8	1	
1978-1989/18-29 éves	196	33	33
1948-1977/30-59 éves	204	35	35
1947-.../60 éves és idősebb	185	31	32
összesen	593	100,0	100,0

A megkérdezettek 5%-a él olyan településen, ahol a 2001. évi népszámlálás adatai szerint a magyarok aránya 0 és 9% közötti; az adatközlők 6%-ának lakóhelyén a magyarok a lakosság 10–29%-át alkotják; a minta 14%-a településén a magyarok az összlakosság 30–50%-át teszik ki. Az összes megkérdezett ötöde (20%) olyan helységben él, ahol nemzettársaink aránya 51 és 80% közötti, míg adatközlőink 55%-a olyan helyen, ahol 81 és 100% közötti a magyar nemzetiségű lakosság részaránya. Abszolút magyar többségű településen él tehát mintánk adatközlőinek háromnegyede (75%), egynegyede (25%) pedig olyan városban vagy faluban, ahol a magyar nemzetiségűek aránya 50% alatti (12. táblázat).

12. táblázat. A minta megoszlása a lakóhely nemzetiségi összetétele (a magyar nemzetiségűek aránya az adott településeken) szerint

magyarok aránya	fő	%
0-9% között	30	5
10-29% között	36	6
30-50% között	85	14
51-80% között	120	20
81-100% között	322	55
összesen	593	100

A legmagasabb iskolai végzettség szerint mintánk változatos összetételű. Elemi iskolát végzett adatközlőink 4%-a. A minta 17%-a rendelkezik általános iskolai végzettséggel. Az érettségizettek aránya 37%-os. Szakiskolát, szakközépiskolát a megkérdezettek 27%-a végzett. Felső végzettséggel az adatközlők 15%-a rendelkezik.

Adatközlőink túlnyomó többsége (84%) magyar nyelven végezte általános iskolai tanulmányait. Orosz nyelven 10%, ukránul 3% tanult. Magyar és valamely egyéb nyelven végezte általános iskolai tanulmányait a minta 2%-a. Öt adatközlőnk nem válaszolt a kérdésre.

Összességében 593 fős mintánk – összevetve a 2001. évi ukrajnai népszámlálás kárpátaljai magyarokra vonatkozó adataival – nem tekinthető reprezentatívnak. Ugyanakkor – tekintve hogy az adatközlők az alapsokaság 0,39%-át képviselik – rétegzett mintánk alkalmas arra, hogy következtessünk a kárpátaljai magyar közösségben működő nyelvválasztási normákra.

A Rákóczi Főiskola reklámtáblája (2010)

4.2. Az alapadatok

Kisebbségi körülmények között élő közösségek esetében az anyanyelv- és az államnyelvhasználat viszonyának felmérésére az egyik leghatékonyabb módszer a nyelvhasználati színterek elemzése (Fishman 1965: 32–70). A kiválasztott nyelvhasználati színterek informális, félformális és formális tartományokra tagolhatók. Az informális, intim vagy magánszférához tartozik a szűkebb család, a barátok és ismerősök köre, a szomszédság. A félformális vagy közéleti szféra a bevásárlást és a szolgáltatási területeket, míg a formális vagy hivatali szféra a munkahelyi nyelvhasználatot, a hivatalos ügyintézés területeit foglalja magába. Ezek a nyelvhasználati színterek jelen vannak egy közösség mindennapjaiban, s fontosak a kisebbségi anyanyelvhasználat szempontjából. Az alábbiakban az 593 fős mintán vizsgáljuk meg a nyelvek kommunikációs megterheltségét a kárpátaljai magyar közösségben.

A vizsgálatban 35 nyelvhasználati színtéren kutatjuk a magyar, az ukrán és az orosz nyelv használati arányát. Közülük 19-et a magánszféra, 9-et a közéleti színterek, 7-et pedig a hivatali/hivatalos szféra kategóriájába soroltunk.

4.2.1. A nyelvek szerepe a magánszférában

A minta válaszai alapján megállapítható, hogy a magyarok nagy része Kárpátalján a családi kommunikációban szinte kizárólag a magyar nyelvet használja. A barátokkal és szomszédokkal való érintkezésben a kizárólagos magyar mellett már jelentősebb a vegyes, illetve a többségi (jelen esetben ukrán/orosz) nyelv használata is. Az adatközlők 91–92%-a csak magyarul beszél élete párjával és a gyermekével. A szülőkkel és a nagyszülőkkel való kapcsolattartás nyelve is dominánsan a magyar, de már 2–3%-kal kisebb az aránya, mint az előző kategóriákban – 88–89%. A szomszédokkal 68%, a barátokkal már csak 58%-os a kizárólagos magyar nyelvhasználat (5. ábra).

A 6. ábra a kárpátaljai magyar adatközlők olvasmányainak és médiafogyasztásának nyelvválasztási szokásait mutatja be. Legmagasabb arányban magánlevelezésüket folytatják a válaszadók magyarul (85%). Ezt a versek, regények olvasása követi. Szinte 60–40% arányban jellemző a filmek csak magyar, illetve több nyelven való nyomon követése. A hírműsorokban a válaszadók 63,5%-a tájékozódik csak magyar nyelven. Összességében a levelezést és a szépirodalmi olvasmányok nyelvét leszámítva a magyar nyelv kizárólagos használata 60–70% közötti.

5. ábra. Kárpátaljai magyar adatközlők nyelvválasztása családban (N=593)

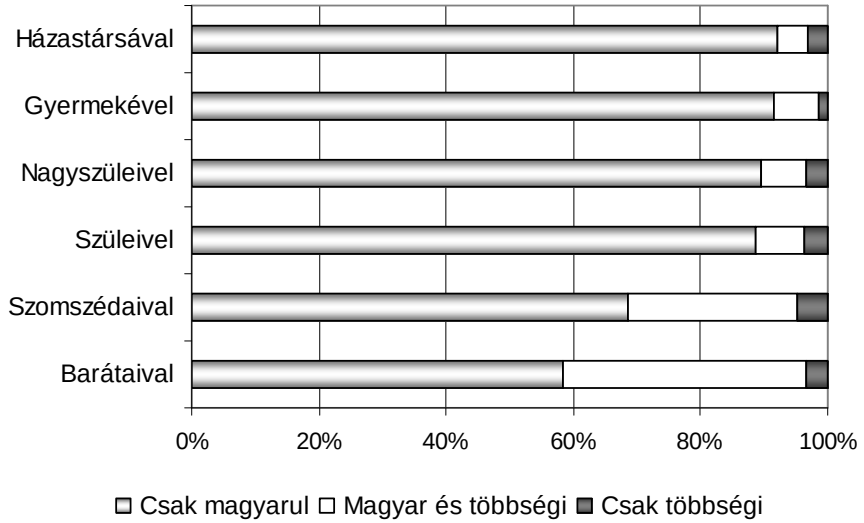

6. ábra. Kárpátaljai magyar adatközlők olvasmányainak, televíziózásának nyelve (N=593)

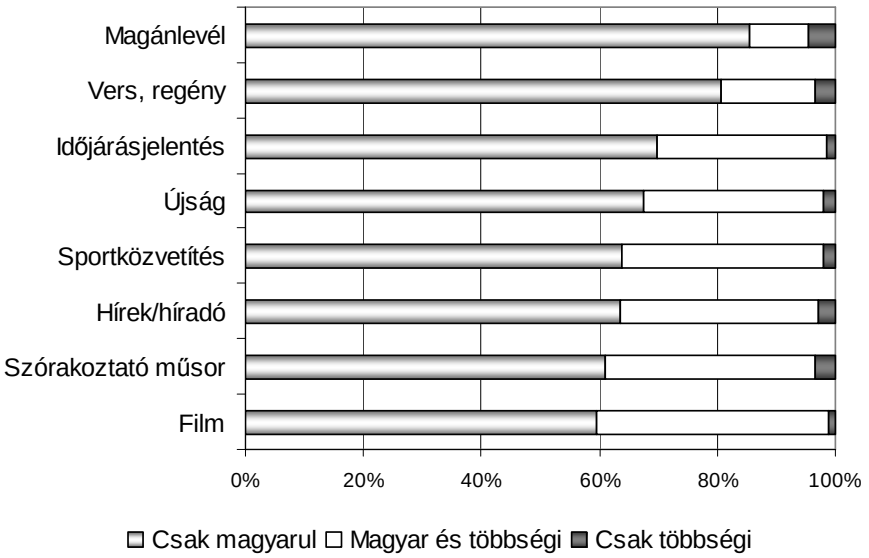

A 7. ábra az adatközlők belső nyelvhasználatát, a gondolati szféra nyelvét/nyelveit mutatja be, vagyis azt, milyen nyelvet használnak a kárpát-

aljai magyarok imádkozás, gondolkodás, számolás stb. közben. 94–83%-ban itt is dominál a magyar nyelv használata. Kivételt képez a káromkodás. Káromkodásra az adatközlők szinte fele (52,3%) használja csak a magyar nyelvet, 42,1%-uk több nyelven is szitkozódik.

7. ábra. Kárpátaljai magyar adatközlők nyelvhasználata a gondolati szférában (N=593)

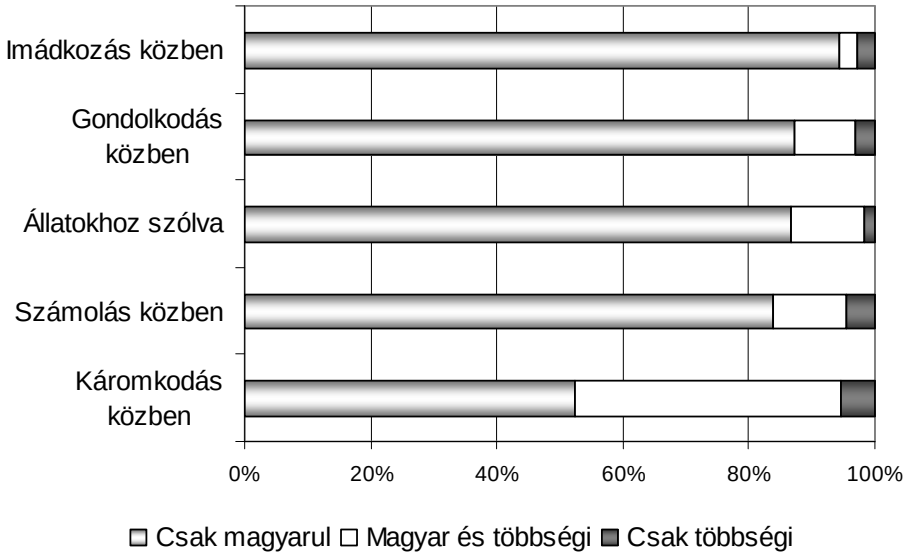

4.2.2. A nyelvek szerepe a közéleti színtereken

A közéleti színterek közül az egyházi nyelvhasználatnak meghatározó szerepe van a kisebbségek életében. Az imádkozásra 94%-os arányban használták az adatközlők a magyar nyelvet, s nincs ez másként a templomi nyelvhasználatnál (lásd 8. ábra) sem. A másik végletet a banknál láthatjuk. A 8. ábrán látható, hogy szinte minden ötödik válaszadó (19,5%) kizárólag a magyar nyelvet használja erre a célra is. Magas arányú (82,7%) azonban a magyar nyelv használati aránya a kulturális egyesületekben is. Szórakozóhelyen, boltban, vendéglőben, orvosnál vagy idegen megszólításakor a vegyes nyelvhasználat kerül inkább előtérbe. A többségi nyelv használata a már említett bank mint nyelvhasználati színtér esetében a legmagasabb arányú. Ez talán érthető is, hiszen a bank a közéleti és a hivatalos színterek között helyezkedik el mintegy átmenetként. Ez azt jelenti, hogy a formális színterek közé is sorolhatjuk, ahol a kisebbségi nyelvek (jelen esetben a magyar nyelv) dominanciája nem jellemző.

8. ábra. Kárpátaljai magyar adatközlők nyelvhasználata közéleti színtereken (N=593)

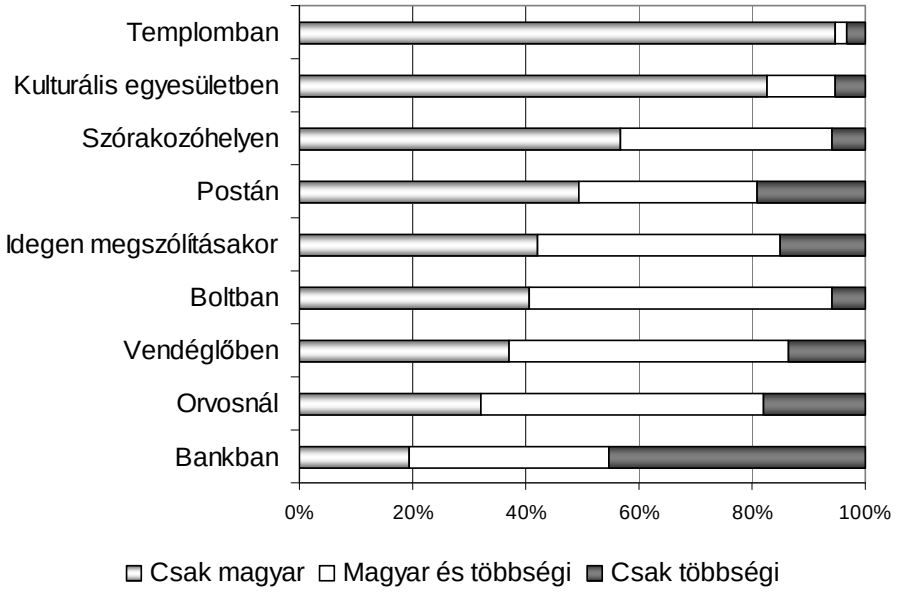

A 21. században a kommunikációs csatornák közé sorolható az internet éppúgy, mint a különböző információs termékek (hírlap, reklámújság, használati utasítás stb.) olvasása. A válaszadók több mint kétharmada (68,46%) csak magyarul olvas internetes honlapot, ami azért érdekes, mert a világhálón való tájékozódás, böngészés általában több nyelven történik. A hivatalos iratokat túlnyomórészt többségi nyelven olvassák a megkérdezettek, ellenben a használati utasításokat jellemzően több nyelven (13. táblázat).

13. táblázat. A nyelvek használati aránya hivatalos papírok és a világháló olvasása közben

	csak magyarul		magyar és többségi nyelven		csak többségi nyelven	
	n	%	n	%	n	%
Hivatalos irat, szerződés	119	22,28	163	30,52	252	47,19
Használati utasítás	156	29,66	278	52,85	92	17,49
Internet	204	68,46	78	26,17	16	5,37

4.2.3. A nyelvek szerepe a hivatali/hivatalos színtereken

A munkahelyén csaknem az adatközlők fele (47,7%) használja kizárólag a magyar nyelvet. S ugyanitt magas arányú a vegyes nyelvhasználat is (40,6%). A szakmával kapcsolatos irodalom olvasásában a minta 45,7%-a csak a magyar nyelvet használja. Szakmájával kapcsolatos írást 39,8% fogalmaz csak többségi nyelven. Tehát a többségi nyelv használata itt a legmagasabb. A minta 19,5%-a vegyes nyelvhasználatú ezen a téren, 40,7%-uk pedig a magyar nyelvet használja (9. ábra).

A hivatalos ügyintézés nyelvét/nyelveit a 10. ábra szemlélteti. Mint a formális színtereken, itt már a többségi nyelvhasználat dominál. A magyar nyelv használata a hivatalban a legmagasabb arányú (26,2%), a bíróságon (22,8%) és a rendőrségen (19,6%) a minta körülbelül ötöde használja csak a magyar nyelvet, s legalacsonyabb (16%) a magyar nyelv kizárólagos előfordulása hivatalos levél írásánál.

Vegyes nyelvhasználatban szintén a hivatal nyelve jár az élen 34,6%-kal. Ezt a rendőrség (31,6%), a bíróság (28%), majd a hivatalos levél írása (16,1%) követi csökkenő sorrendben.

Csak többségi nyelven a minta több mint kétharmada (67,9%) fogalmaz hivatalos levelet. A megkérdezettek majdnem fele az ukránt vagy oroszt használja a bíróságon (49,2%), illetve a rendőrségen (48,8%). Legkisebb arányban (39,3%) a hivatal(ok)ban használják az adatközlők kizárólag a többségi nyelvet.

9. ábra. Kárpátaljai magyar adatközlők nyelvhasználata munkával kapcsolatos színtereken (N=593)

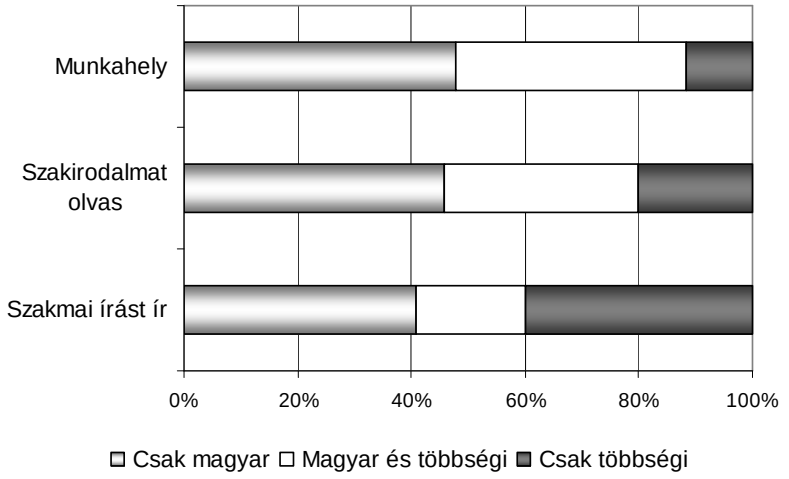

10. ábra. Kárpátaljai magyar adatközlők nyelvhasználata hivatalos színtereken (N=593)

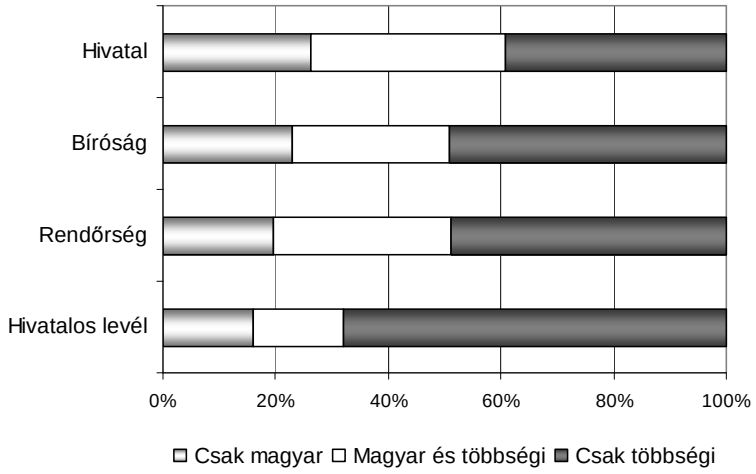

4.2.4. A nyelvek megjelenése a munkahelyen

Előzetes várakozásainkkal ellentétben adatközlőink túlnyomó többsége (88,4%-a) gyakran használja a magyar nyelvet munkahelyén. Az ukránt a megkérdezettek harmada (33,1%), az oroszt ellenben csak 15,5%-a használja gyakran munka közben. Oroszul a válaszadók fele (50,3%), ukránul negyede (26,2%), magyarul huszada szokott alig vagy soha beszélni a munkahelyén (14. táblázat).

14. táblázat. A magyar, ukrán és orosz nyelv használati aránya a munkahelyen

	magyar		**ukrán**		**orosz**	
	n	**%**	**n**	**%**	**n**	**%**
alig vagy soha	26	4,9	134	26,2	250	50,3
ritkán	36	6,7	208	40,7	170	34,2
gyakran	474	88,4	169	33,1	77	15,5

4.2.5. A nyelvek a szimbolikus térben

Egy-egy kisebbségi nyelv szempontjából az is lényeges, hogy megjelenik-e a szimbolikus térben: láthatóvá válik-e a feliratokon, hirdetményeken, reklámtáblákon, a közterületeken (Beregszászi 2005). Ezzel a kérdéskörrel szoros kapcsolatban áll a nyelvek hasznossága is: „érdemesnek", „kifizetődőnek" tartják-e a közösség tagjai, hogy kisebbségi nyelven is hirdessék szolgáltatásaikat, hogy megfogalmazzák a nyilvánosságnak szóló közleményeiket. Éppen ezért kérdőívünkben arra is rákérdeztünk adatközlőinktől, hogy ha egy hirdetményt írnának ki, akkor azt milyen nyelven vagy nyelveken tennék meg Kárpátalja különböző településein.

Amint az a 11. ábrán látható, saját lakóhelyén a megkérdezettek túlnyomó többsége (68,9%-a) kizárólag magyar nyelven fogalmazná meg a köz számára hirdetményét, magyarul és többségi nyelven pedig csak minden negyedik válaszadó (25,4%). Beregszász városában is sokan hívei a magyar egynyelvűségnek, hiszen 47,5% itt is csak magyar nyelven tenné ki hirdetményét, s szinte ugyanennyien magyarul és ukránul/oroszul is. Ungváron és Munkácson a többség inkább az ukrán és/vagy orosz nyelv mellett teszi le a voksot, a kétnyelvűséget csak a válaszadók egyharmada választja. E két városban kevesen (12,3%, illetve 12%) látják értelmét annak, hogy kizárólag magyar nyelven hirdessenek.

11. ábra. Az adatközlők által fogalmazandó hirdetmények nyelve Kárpátalja különböző településein (a válaszadók %-ában)

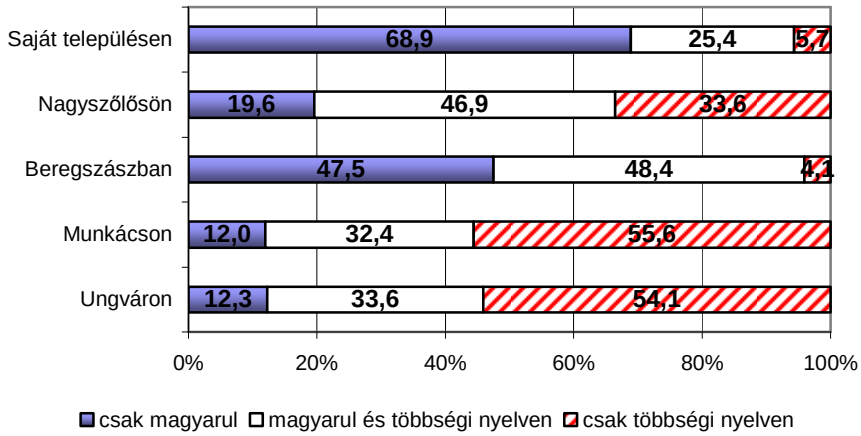

Ha azonban részletesebb bontásban vizsgáljuk meg az adatokat, akkor kiderül, hogy nyolc–tíz százaléknyi azoknak az aránya, akik a háromnyelvűséget támogatják ilyen esetben, azaz a magyar mellett ukrán és orosz nyelven egyaránt megfogalmaznák a hirdetményüket (15. táblázat).

15. táblázat. A hirdetmények nyelve különböző településeken

	Ungváron		Munkácson		Beregszászban		Nagyszőlősön		saját településén	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
csak magyarul	71	12,3	69	12,0	277	47,5	112	19,6	396	68,9
magyarul és ukránul	111	19,3	110	19,2	189	32,4	187	32,7	90	15,7
magyarul és oroszul	20	3,5	20	3,5	37	6,3	24	4,2	9	1,6
magyarul, ukránul és oroszul	62	10,8	56	9,8	56	9,6	57	10,0	47	8,2
csak ukránul	215	37,4	227	39,5	17	2,9	152	26,6	26	4,5
csak oroszul	20	3,5	25	4,4	6	1,0	19	3,3	3	0,5
ukránul és oroszul	76	13,2	67	11,7	1	0,2	21	3,7	4	0,7
összesen	575	100,0	574	100,0	583	100,0	572	100,0	575	100,0

4.3. A nyelvválasztás és a független változók kapcsolata

4.3.1. A független változók rövid leírása

4.3.1.1. A (társadalmi) nem[67]

A nemi alapú nyelvhasználatbeli különbségekről számos szociolingvisztikai vizsgálatban olvashatunk (lásd pl. Wardhaugh 1995: 282–293, Chambers 2002: 352–355, Göncz 2001). A nemek közötti eltérések az alkalmi megfigyelők számára természetesen nehezen észrevehetők, mert általában mindkét nem ugyanazokat a változatokat használja, csak eltérő arányban; ahogyan Cseresnyési (2004: 78) fogalmaz: „a férfiak és nők mindenütt ugyanazon a nyelven beszélnek". A vizsgálatok eredményei általában azt mutatják, hogy a nyugati társadalmakban egyébként azonos körülmények között a nők általában a férfiaknál több magas presztízsű (standard) változatot használnak (Chambers–Trudgill 1998: 61, Wardhaugh 1995: 291, Kiss 1995: 110–111, Kontra szerk. 2003). Más típusú társadalmakban azonban (például Kenyában, Iránban, Jordániában és Indiában) a helyzet fordított (Wardhaugh 1995: 180, Kiss 1995: 112). Peter Trudgill (1997: 21) terminológiai szótárában külön szócikkben foglalkozik a nemi alapú nyelvi különbségekkel, ahol definiálja, mi az a dzsenderlektus.[68]

4.3.1.2. Az életkor

Az életkori különbségek közismerten nyelvhasználatbeli különbségekkel is együtt járnak (vö. Chambers 2002: 355–358). Valószínűleg valamennyien tudnánk néhány olyan szót, kifejezést említeni, amelyeket a nagyszülők még használnak, használtak, de a fiatalabb generációk, az unokák már nem. A nemzedékek közötti nyelvhasználatbeli eltérések gyakran utalnak nyelvi változásra: ha például az idősebb korosztály tagjai nem, a középkorúaknak csak egy része, a fiataloknak azonban döntő hányada használ egy nyelvi jegyet, akkor valószínűleg nyelvi változással állunk szemben. A szakirodalom azonban arra figyelmeztet, hogy „az egyéni nyelvhasználat általában meghatározott módon változik az életkorral" (Wardhaugh 1995: 182), ami azt jelenti, hogy a nyelvhasználat az életkorral együtt lépcsőzetesen alakul: „a beszélők fokozatosan módosítják beszédszokásaikat, ahogy haladnak előre a korban, s ez valamennyi nemzedék életében ismétlődik" (Kiss 1995: 95).

---

[67] A nem mint szociológiai független változó természetesen nem a biológiai vagy nyelvtani nemet, hanem a társadalmi nemet jelenti.

[68] Cseresnyési László kötetében (2004: 78) és a kötet végén található (2004: 257) hét nyelvű szociolingvisztikai fogalomtárában *genolektus*-ként fordítja az angol *genderlect* terminust, ám zárójelben megtalálhatjuk a Trudgill (1997) fogalomtárának magyar fordításában használt *dzsenderlektus* kifejezést is.

Ezt nevezik a szakirodalomban korlétrának vagy másképp életkori változásnak. Nem minden generációk közötti nyelvhasználatbeli eltérés jelöl tehát nyelvi változást (Trudgill 1997: 22, Chambers 2002: 358–360).

Azt, hogy a különböző életkorú beszélők közötti nyelvhasználatbeli eltérések nyelvi változást mutatnak-e, ellenőrizhetjük látszólagosidő- és valóságosidő-vizsgálattal (a fogalmakra lásd Trudgill 1997: 47, 88). A látszólagosidő-vizsgálatban egy időpontban vizsgálnak eltérő korú embereket. A valóságosidő-vizsgálat ezzel szemben vagy ugyanazokat a személyeket vizsgálják néhány éves időközönként (panel-vizsgálat), vagy pedig egy-egy életkori szakaszt vizsgálnak különböző időpontokban (trend-vizsgálat). Előbbi esetben egy csoport nyelvhasználatát felmérik egy adott időpontban, majd a vizsgálatot megismétlik tíz év elteltével. Utóbbi esetben egy adott időpontban felmérik a 20–40 év közöttiek nyelvhasználatát, majd például tíz év elteltével ismét az adott időpontban 20 és 40 év közöttieket vizsgálják (lásd még Babbie 2000). A mi kutatásaink látszólagosidő-vizsgálatok, azaz egy időben vizsgáltunk különböző életkori csoportokba tartozó embereket.

A nyelvválasztási szokásokban bekövetkező változások lényeges információkkal szolgálhatnak a vizsgált közösség helyzetéről a nyelvcsere–nyelvmegtartás kontinuumában. Erre az egyik legklasszikusabb példa Susan Gal felsőőri vizsgálata (1979, 1991).

4.3.1.3. Az iskolázottság

Az iskolai végzettség és a társadalmi státus, osztály szorosan összekapcsolódik. Általános vélekedés szerint az emberek iskolázottsága és nyelvhasználata is összefügg, mégpedig oly módon, hogy a művelt, tanult emberek művelt változatot használnak (a standardot), a műveletlenek pedig műveletlen (nem-standard) változatot. A magyar vonatkozásában találkozhatunk olyan vélekedéssel, mely szerint az, aki például suksüköl, nem lehet művelt ember, illetve aki művelt ember, az biztosan nem suksüköl. Számos vizsgálat igazolta ugyanakkor, hogy bár mutatható ki összefüggés az iskolai végzettség és a nyelvhasználat között, a magasan képzett emberek jelentős része is használ nem-standard jegyeket (lásd pl. Kontra 1992, Kontra szerk. 2003).

4.3.1.4. A településtípus

A településtípusok közötti infrastrukturális és egyéb szociális különbségek feltételezésünk szerint nyelvi, nyelvhasználatbeli eltérésekkel is együtt járnak. Hogy hipotézisünk nem légből kapott, igazolják az olyan sztereotípiák, amelyek megkülönböztetik a „városias", illetve a „falusias", „vidéki", „parasztos" beszédmódot. Emellett természetesen a szakirodalomban is több

helyen találkozhatunk olyan leírásokkal, amelyek településtípusok szerinti nyelvi rétegződésről tudósítanak (pl. Kontra szerk. 2003).

4.3.1.5. A település nemzetiségi összetétele

Olyan területeken, ahol több nyelv és nemzetiség él egymás mellett, sokszor egyazon helységen belül, a település nemzetiségi összetétele hatással lehet a nyelvhasználatra. Elég csak arra gondolnunk, hogy azokon a településeken, ahol a magyarok aránya alacsony (például a nagyobb kárpátaljai városokban, így Ungváron, Munkácson), a magyar nyelv használatának lehetőségei korlátozottabbak, mint a magyar többségű falvakban. Éppen ezért vettük figyelembe független változóként a település típusa mellett a nemzetiségi összetételt is.

4.3.1.6. A tannyelv

Az oktatás kérdésköre az utóbbi években rendszeresen megjelenik a magyar nyelvészeti szakirodalomban. Ám ez a problémakör rendszerint különböző nyelvi változók változatai használati gyakorisága kapcsán vetődik fel (lásd pl. Lanstyák–Szabómihály 1996, 1997, Beregszászi–Csernicskó 2006 stb.). Mind a szlovákiai, mind a kárpátaljai empirikus kutatások azt találták, hogy a magyar nyelven oktató iskola meghatározó szerepet játszik a standard nyelvváltozat és a különböző szaknyelvi regiszterek elsajátíttatásában, a verbális repertoár bővítésében. A kutatások eredményei egyértelműen igazolják továbbá, hogy a nem magyar tannyelvű iskolában szocializálódottak körében magasabb a nemstandard nyelvi változatok előfordulási aránya; szlovákiai kutatók vizsgálatai szerint például közelebb áll egymáshoz a magyarországi és a szlovákiai magyar tannyelvű iskolába járók nyelvhasználata, mint például a gyakran egyazon iskolán belül magyarul, illetve nem magyarul tanuló szlovákiai magyar tanulóké (Lanstyák–Szabómihály 1996, 1997; lásd még Kontra 2006).

A tannyelv hatásairól a tanulók személyiségfejlődése, iskolai eredményessége vonatkozásában is gyakran szó esik (lásd pl. Kolláth 2005, Lanstyák 2005). Göncz Lajos (1999, 2004) kutatásaiból tudjuk, hogy a nem domináns nyelven való tanulás negatív hatással van a tanulók személyiségfejlődésére, illetve iskolai előmenetelére. Pszicholingvisztikai kutatásokkal bizonyította például, hogy a menet közbeni tannyelv-váltás, azaz az átirányítási (tranzitív) oktatási modell jelentősen befolyásolja a tanulás hatékonyságát (Göncz 2004). Mindeddig kevesen foglalkoztak ugyanakkor azzal, milyen összefüggést mutat az oktatás nyelve a nyelvválasztási szokásokkal, a nyelvi attitűdök és sztereotípiák alakulásával, a nemzeti azonosságtudattal, vagy éppen a nyelvek presztízsével. Molnár Anita (2009a, 2009b, 2010) tanulmányai alapján azonban úgy tűnik, az általános iskola tannyelve a nyelvválasztási szokásokkal, az anyanyelv átörökítésével is összefüggést mutat. É. Kiss Katalin

(2004: 134–136) *Anyanyelvünk állapotáról* című kötetében a következőket olvashatjuk az iskolai tannyelv és a nyelvmegtartás kapcsolatáról: „A kisebbségi gyerekek többségi nyelven való iskolázása a kisebbségek beolvasztásának évszázadok óta alkalmazott módszere. Így haltak ki vagy kerültek a kihalás szélére többek között a franciaországi őshonos kisebbségek nyelvei, az aino nyelv Japánban, az indián nyelvek Amerikában, a bennszülött nyelvek Ausztráliában vagy a vogul és az osztják a Szovjetunióban. (…) Az államnyelven való iskolázás, ha nem is vezet el mindig az anyanyelvről való teljes lemondásig, másodnyelv-dominanciát alakít ki. Államnyelvi többségű területen a másodnyelven iskolázott fiatalok ritkán maradnak alkalmasak anyanyelvük átörökítésére. Általában ezt az igényüket is elveszítik."

Az ukrajnai népszámlások arra vonatkozó adatai sajnos nem állnak rendelkezésünkre[69], hogy a kárpátaljai magyarok mekkora hányada végezte magyar, illetve nem magyar nyelven tanulmányait, így mintánk e szempontból nem lehet reprezentatív. Különböző szociológiai és szociolingvisztikai kutatások nagyrészt összecsengő adatai révén azonban következtethetünk arra, hogy a kárpátaljai magyar közösségben megközelítőleg 15 százalékra tehető azok aránya, akik nem magyar nyelven végezték általános iskolai tanulmányaikat (lásd pl. Gereben 2005, Beregszászi–Csernicskó 2006, Orosz 2007, Papp–Veres szerk. 2007).

4.3.2. A független változók kapcsolata a nyelvválasztással

A kutatásban 35 nyelvhasználati színtér és 7 szociológiai változó kapcsolatát megvizsgálva csak azokban az esetekben tekintjük igazolhatónak a nyelvhasználati színtér és a szociológiai változó közötti összefüggést, melyeknél a kapcsolat statisztikai szempontból legalább 5%-os szinten szignifikáns. A lehetséges korrelációk száma 245 (mely ebben az esetben a nyelvhasználati színterek száma szorozva a független szociológiai változókéval, vagyis 35-ször 7 egyenlő 245). Ebből 94 esetben találtunk szignifikáns kapcsolatot a függő és a független változók között, a lehetséges korrelációknak tehát 38%-a valósult meg (16. táblázat).

Egyes független változók kevés, szinte semmilyen korrelációt nem mutatnak a nyelvválasztással. Így például a lakóhely nagysága (LAKHELY2), az adatközlő iskolai végzettsége (ISKOLA2), illetve a megkérdezettek általános iskolai tannyelve (TANNYELV2) mindössze öt–öt esetben mutatott statisztikailag jelentős kapcsolatot a nyelvválasztással. A nyelvhasználati színterek közül pedig a bolt volt az, amellyel minden független változó szignifikáns összefüggést mutatott. De akadt olyan nyelvhasználati

[69] Ilyen adatokat nem közöltek az ukrajnai népszámlás kapcsán.

színtér is, amelynél a nyelvhasználatot statisztikailag egyik szociológiai változó sem befolyásolta. A családi nyelvhasználatnál ez a nagyszülőkkel való érintkezésre, a hivatali színterek közül a bíróságra érvényes megállapítás.

16. táblázat. A nyelvválasztás és a szociológiai változók összefüggése

Nyelvhasználati színtér	NEM2	KOR3	ISKOLA2	TANNYELV2	TELEPÜLÉS2	LAKHELY2	ARÁNYOK2	Szignifikáns kapcsolat	A lehetséges esetek %-ban
Szülővel beszél					×		×	2	28
Nagyszülővel beszél								0	0
Házastárssal beszél					×		×	2	28
Gyerekkel beszél					×		×	2	28
Szomszéddal beszél			×	×	×		×	4	57
Baráttal beszél	×	×			×	×	×	5	71
Magánlevelet ír					×		×	2	28
Újságot olvas		×			×		×	3	43
Szépirodalmat olvas					×		×	2	28
Filmet néz	×	×			×		×	4	57
Szórakoztató műsort néz		×			×		×	3	43
Sportközvetítést néz	×	×					×	3	43
Híradót néz		×			×		×	3	43
Időjárás-jelentést néz	×	×					×	3	43
Imádkozás közben							×	1	14
Számolás közben					×		×	2	28
Káromkodás közben		×					×	2	28
Gondolkodás közben							×	1	14
Állatokhoz szólva					×		×	2	28
Kulturális egyesületben					×		×	2	28
Vendéglőben		×			×		×	3	43
Boltban	×	×	×	×	×	×	×	7	100
Postán	×	×			×	×	×	5	71
Orvosi rendelőben		×			×	×	×	4	57
Bankban		×	×	×			×	4	57
Templomban							×	1	14
Szórakozóhelyen					×	×	×	3	43
Idegen megszólításakor		×					×	2	28
Munkahelyen		×			×		×	3	43
Szakirodalmat olvas		×	×	×			×	4	57
Szakmai írást ír		×	×	×			×	4	57
Hivatalos levelet ír		×					×	2	28
Hivatalban		×			×		×	3	43
Bíróságon								0	0
Rendőrségen		×						1	14
Szignifikáns kapcsolatok száma	6	20	5	5	21	5	32	**94**	
A lehetséges esetek %-ában	17	57	14	14	60	14	91		**38**

4.3.2.1. A nem (NEM2)

A társadalmi nem (NEM2) mint független változó mindössze 6 esetben mutatott összefüggést a nyelvválasztással. A barátokkal való beszélgetés során, illetve a médiafogyasztásban a filmeknél, sportközvetítéseknél, időjárásjelentés nézése közben, valamint a boltban és a postán volt statisztikailag jelentős különbség a nők és férfiak nyelvválasztása között. Az összefüggés minden esetben a hipotéziseinknek megfelelő: a férfiak alacsonyabb arányban használják kizárólag a magyar nyelvet egy-egy nyelvhasználati színtéren, mint a nők, és magasabb értékeket mutat körükben a csak többségi, illetve a vegyes nyelvhasználat aránya, mint a nőknél. Úgy véljük, ennek egyik lehetséges magyarázata az, hogy a férfiak nagyobb kapcsolati hálóval rendelkeznek a közéleti színtereken, mint a nők. Kivételt képez ez alól az a két nyelvhasználati színtér (bolt, filmek), ahol a nők egy-egy százalékkal magasabb arányban használják kizárólag a többségi (ukrán, orosz) nyelveket. Boltban a női válaszadók 6,4%-a, a férfiak 5,5%-a használja csak a többségi nyelveket. Filmet a Kárpátalján megkérdezett nők 1,7%-a néz csak ukránul vagy oroszul, a férfiaknál ez az érték 0,7%. (A szignifikáns összefüggést mutató eredményeket a 12. ábra szemlélteti.)

12. ábra. A NEM2 hatása a nyelvválasztásra
Film: khi-négyzet-próba: 14,174; p<0,001; df=2
Baráttal: khi-négyzet-próba: 19,983; p<0,000; df=2
Boltban: khi-négyzet-próba: 13,144; p<0,001; df=2

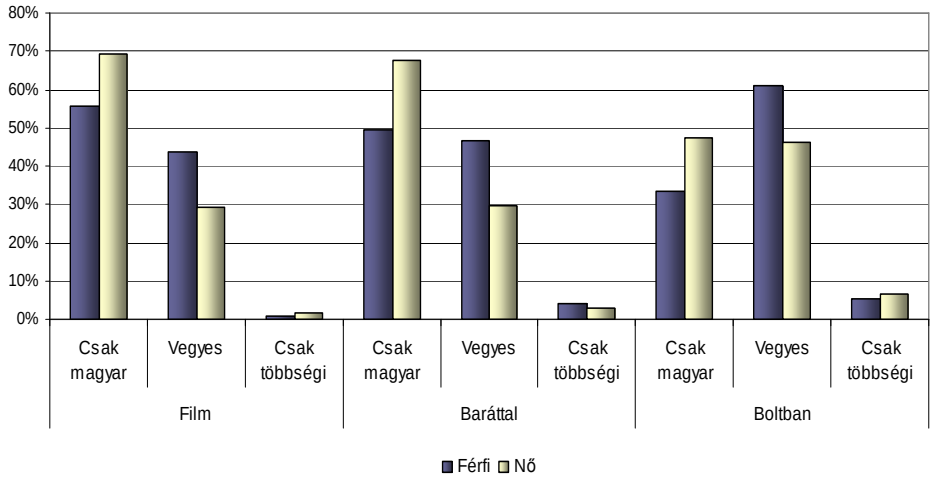

4.3.2.2. Az életkor (KOR3)

Az adatközlőket életkoruk alapján ebben a kutatásban három csoportba soroltuk: (1) 18–29 év közöttiek, (2) 30–59 év közöttiek és (3) 60 évesek, valamint ennél idősebbek.

13. ábra. A KOR3 hatása a nyelvválasztásra
Újság: khi-négyzet-próba: 20,889; p<0,000; df=4
Film: khi-négyzet-próba: 24,398; p<0,000; df=4
Orvosnál: khi-négyzet-próba: 35,220; p<0,000; df=4

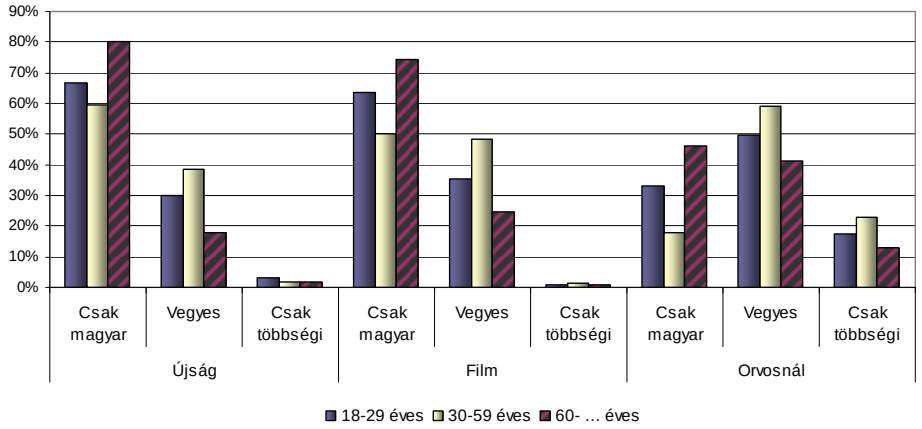

A lehetséges 35-ből 20 esetben találtunk szignifikáns összefüggést a kor (KOR3) és a nyelvválasztás között, ez a lehetséges esetek 57%-a. A korosztályokkal összefüggésben a nyelvhasználat a következőképpen alakult: a legidősebb korosztály körében a legmagasabb a kizárólagos magyar nyelvválasztás, a 30–59 év közöttieknél pedig a legalacsonyabb. Továbbá szintén a legidősebbeknél jelentkeznek a legkisebb értékek a kizárólag többségi nyelveket használók arányát illetően.

Az adatok alapján tehát megállapíthatjuk, hogy az életkor jelentős befolyással van a kárpátaljaiak nyelvválasztására. Az életkorral kapcsolatos eredményeket a 13. ábra mutatja be.

4.3.2.3. Az iskolázottság (ISKOLA2)

Az adatközlőket iskolai végzettségük (ISKOLA2) alapján két nagy csoportra bontottuk aszerint, hogy a válaszadó rendelkezik-e vagy sem felsőfokú végzettséggel. A nyelvválasztást illetően a lehetséges esetek mindössze 14%-a valósult meg. Ez azt jelenti, hogy a 35 nyelvhasználati színtér közül csak 5 esetben találtunk szignifikáns összefüggést a nyelvválasztással (boltban, bankban, szakirodalmat olvasva és szakmai írást írva, valamint a szomszéddal beszélgetve). A

tendencia pedig a következő: a felsőfokú végzettséggel rendelkezők nagyobb arányban használják az ukrán és/vagy orosz nyelvet, illetve vegyesen a magyar és a többségi nyelveket, mint a diplomával nem rendelkezők (lásd 14. ábra).

14. ábra. Az ISKOLA2 hatása a nyelvválasztásra
Szomszéddal: khi-négyzet-próba: 12,839; p<0,002; df=2
Szakirodalmat olvasva: khi-négyzet-próba: 15,051; p<0,001; df=2
Boltban: khi-négyzet-próba: 28,931; p<0,000; df=2

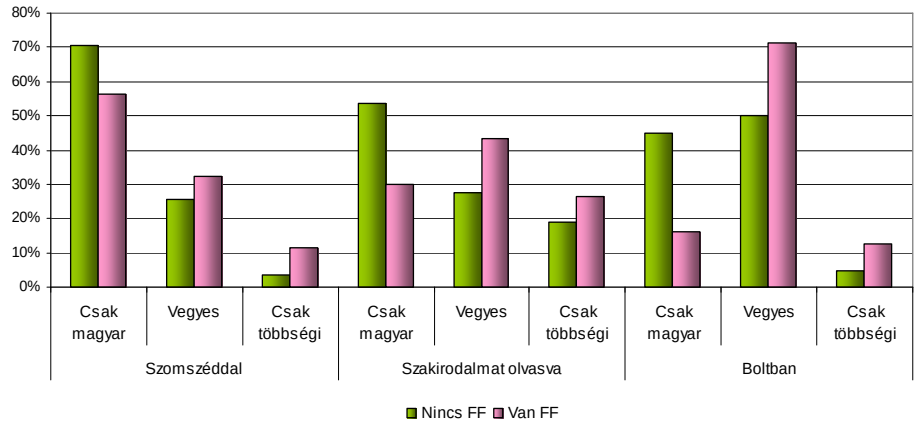

4.3.2.4. Az oktatás tannyelve (TANNYELV2)

Az adatközlők általános iskolai tannyelvét (TANNYELV2) vettük alapul mint független szociológiai változót. Adatközlőinket két nagy csoportra osztottuk. Az egyik csoportba kerültek azok az adatközlők, akik magyar tannyelven végezték általános iskolai tanulmányaikat, a másikba pedig azok, akik többségi (ukrán vagy orosz) nyelven tanultak az általános iskolában, illetve akik vegyes nyelven (pl. az alsó tagozatban magyarul, a felsőben pedig orosz vagy ukrán nyelven). A vizsgálatban a vártnál jóval alacsonyabb értékben, az iskolai végzettséghez hasonlóan 14%-ban volt együttjárás az általános iskola tannyelve és a nyelvválasztás között. A korrelációk a következő nyelvhasználati színtereken valósultak meg: boltban, bankban, szakirodalom olvasása közben, szakmai írás fogalmazása közben, valamint a szomszéddal beszélgetve. Az eredmény viszont a vártnak megfelelően alakult: akik többségi nyelven tanultak, statisztikailag szignifikáns mértékben alacsonyabb arányban használják a vizsgált nyelvhasználati színtereken a magyar, s magasabb arányban az ukrán és/vagy orosz nyelveket, mint akik magyar tannyelvű iskolát végeztek; a nem magyar iskolát végzett adatközlők körében jelentősen magasabb az egyes helyzetekben két nyelvet választók aránya is (15. ábra).[70]

[70] Az iskolai tannyelv és a nyelvválasztás összefüggéseiről lásd még: Molnár (2009a, 2009b, 2010), ill. 4.3.2.8.

15. ábra. A TANNYELV2 hatása a nyelvválasztásra
Boltban: khi-négyzet-próba: 28,931; p<0,000; df=2
Bankban : khi-négyzet-próba: 13,050; p<0,001; df=2
Szakmai írást fogalmazva: khi-négyzet-próba: 14,634; p<0,001; df=2

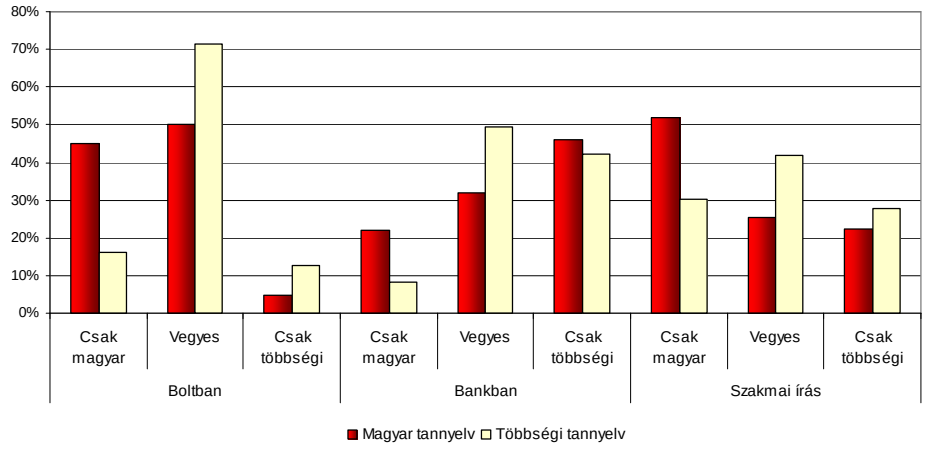

4.3.2.5. A lakóhely típusa (LAKHELY TÍPUSA2)

A lakóhely típusa (TELEPÜLÉS2) már jóval nagyobb mértékben hatott az adatközlők nyelvhasználatára. A mintát – az adatközlők lakóhelye alapján – két csoportba soroltuk: faluban/nagyközségben élők, illetve városban lakók. A statisztikai adatelemző program szerint 21 esetben volt szignifikáns összefüggés a válaszok és a település típusa mint független változó között. Ez a változó több esetben is szignifikáns összefüggést mutatott a családi nyelvválasztással (a szülőkkel, házastárssal, gyerekkel való érintkezés nyelvével). De mindhárom szférában (informális, félformális és formális) több korrelációt is találtunk. Az összefüggések a várt irányban hatottak: a városban élő adatközlők magasabb arányban használják a többségi nyelve(ke)t, a magyarral együtt és anélkül is, mint falusi társaik. A 16. ábra szemlélteti a lakóhely típusának hatását a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatára miközben újságot olvasnak, hivatali ügyeiket intézik, illetve gyerekükkel beszélnek.

4.3.2.6. A lakóhely nagysága (LAKHELY2)

A lakóhely nagysága változó mindössze öt esetben mutatott szignifikáns összefüggést a nyelvválasztással, vagyis a lehetséges korrelációk 14%-a valósult meg. A településeket itt is két csoportra osztottuk a lakosok számának megfelelően: az egyikbe kerültek a 2000-nél kisebb, a másikba a 2000-nél nagyobb lélekszámú lakhelyek. A vártnak megfelelően az első csoportba

tartozó településeken (tehát, ahol a lakosok száma 2000 fő alatti) magasabb a csak magyar nyelvet használók aránya. A 17. ábrán látható, hogy mely nyelvet milyen mértékben használják a megkérdezettek a boltban, a postán és az orvosi rendelőben.

16. ábra. A TELEPÜLÉS2 hatása a nyelvválasztásra
Gyerekkel: khi-négyzet-próba: 13,114; p<0,001; df=2
Újságot olvasva: khi-négyzet-próba: 12,224; p<0,002; df=2
Hivatalban: khi-négyzet-próba: 21,521; p<0,000; df=2

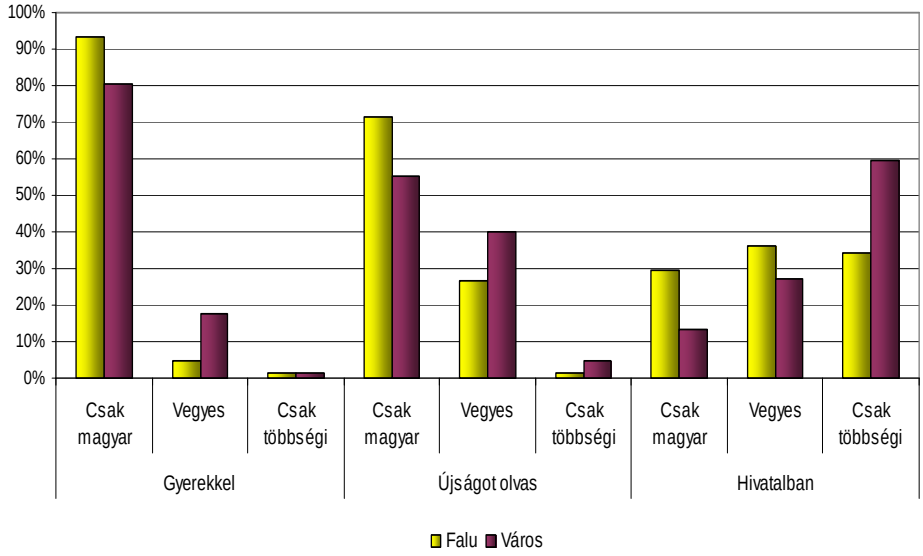

17. ábra. A LAKHELY2 hatása a nyelvválasztásra
Boltban: khi-négyzet-próba: 12,590; p<0,002; df=2
Postán: khi-négyzet-próba: 27,903; p<0,000; df=2
Orvosnál: khi-négyzet-próba: 10,617; p<0,005; df=2

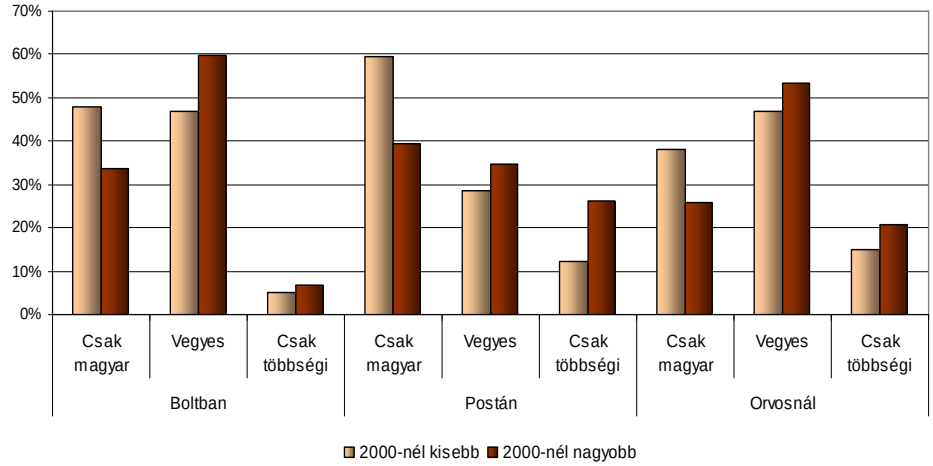

4.3.2.7. A lakóhely nemzetiségi összetétele (ARÁNYOK2)

A lakóhely nemzetiségi összetétele alapján a mintát két nagy csoportba soroltuk. Az elsőbe azok az adatközlők kerültek, akik olyan településen élnek, ahol a 2001. évi népszámlálás adatai szerint a magyar nemzetiségűek abszolút többséget alkotnak; a másik csoportban azok kaptak helyet, akik olyan faluban vagy városban élnek, ahol a magyar nemzetiségűek aránya nem haladja meg az 50%-ot.

A lakóhely nemzetiségi összetételénél a korrelációk 91%-ban megvalósultak. Csak 3 esetben (nagyszülőkkel való beszélgetés, bíróság és rendőrség) nem találtunk szignifikáns kapcsolatot az adatközlő lakóhelyének nemzetiségi összetétele és nyelvválasztása között. Kisebb a magyar nyelv használati aránya azokon a településeken, ahol a nemzetiségi összetétel szerint a magyarok aránya nem haladja meg az 50%-ot, s ezzel párhuzamosan magasabb a többségi, illetve a vegyes nyelvhasználat.

A 18. ábrán kiválasztottunk három nyelvhasználati színteret (magánlevelet ír, gondolkodás közben, szórakozóhelyen), melyen szemléltetjük a lakóhely nemzetiségi arányainak hatását a nyelvválasztásra.

18. ábra. Az ARÁNYOK2 hatása a nyelvválasztásra
Magánlevelet írva: khi-négyzet-próba: 37,396; p<0,000; df=2
Gondolkodás közben: khi-négyzet-próba: 13,448; p<0,001; df=2
Szórakozóhelyen: khi-négyzet-próba: 85,307; p<0,000; df=2

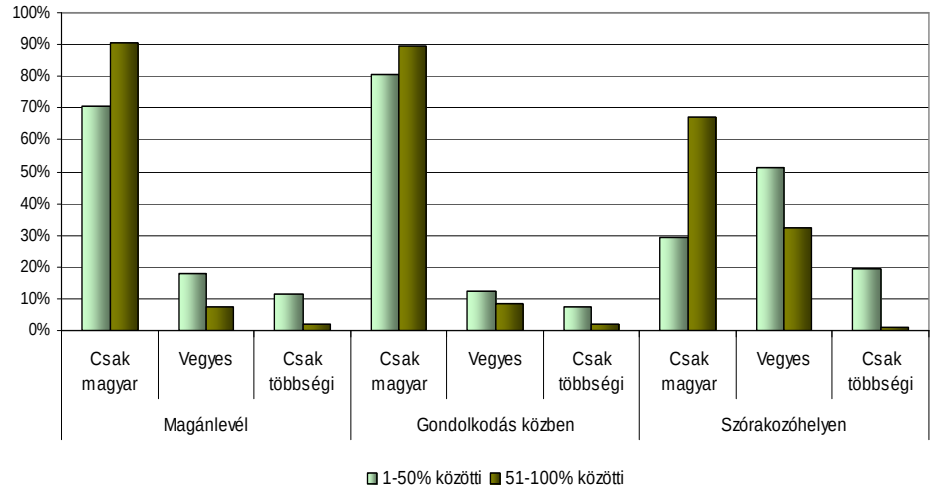

4.3.2.8. Finomhangolás: a tannyelv és a nyelvválasztás

Amikor független és függő változók közötti összefüggéseket keresünk, gyakori, hogy a teljes mintában nem tűnik fel egy-egy kapcsolat, ám ha a minta egyes alcsoportjai vonatkozásában vizsgáljuk meg az összefüggéseket, kiderülhet, hogy akár jelentős kapcsolat is lehet egyes függő és független változók között (lásd Kontra szerk. 2003). Az alábbiakban erre mutatunk egy példát.

Amikor az általános iskolai tannyelv és a nyelvválasztás közötti kapcsolatot vizsgáltuk, meglepve tapasztaltuk, hogy a tanulmányok nyelve csupán néhány esetben mutatott összefüggést a nyelvválasztással (lásd 4.3.2.4.). Amikor azonban adataink újraelemzése során néhány adatközlőt kizártunk a mintából, máris változtak az eredmények.

Első lépésben azokat zártuk ki a teljes, 593 fős mintából, akik általános iskolai tanulmányaikat nem egy, hanem több nyelven végezték: ez összesen 12 fő, a teljes minta 2,02%-a. Továbbá ki kellett zárnunk az elemzésből azt az 5 főt is (0,84%), akik nem válaszoltak arra a kérdésre, milyen nyelven végezték az általános iskolát. Így mindösszesen 17 fővel lett kisebb a mintánk, amely tehát 576 fősre módosult. Ebből magyar nyelven végezte az általános iskolát 500 fő (86,81%), többségi nyelven 76 fő (13,19%).

Amikor ezen az almintán végeztük el az elemzést, a 4.3.2.4. alfejezetben említettek mellett nyolc további olyan nyelvhasználati színtért találtunk, ahol az általános iskola tannyelve szignifikáns összefüggést mutatott az adatközlő nyelvválasztásával.

Azok körében, akik nem magyar tannyelvű iskolába jártak, majdnem 40% azoknak az aránya, akik nem csak a magyar nyelvet használják a családi érintkezésben (egészen pontosan a szülőkkel); miközben azok körében, akik magyarul tanultak, 93,16% csak magyarul beszél a szüleivel. Az eredményekből az is azonnal szembetűnik, hogy a többségi nyelven iskolázottak között minden ötödik válaszadó (21,74%) csak többségi nyelven beszél a szüleivel (19. ábra).

19. ábra. Milyen nyelven beszél Ön szüleivel? (N=576)
(A kérdésre válaszolók %-ában)
khi-négyzet-próba: 131,966; p<0,001; df=2

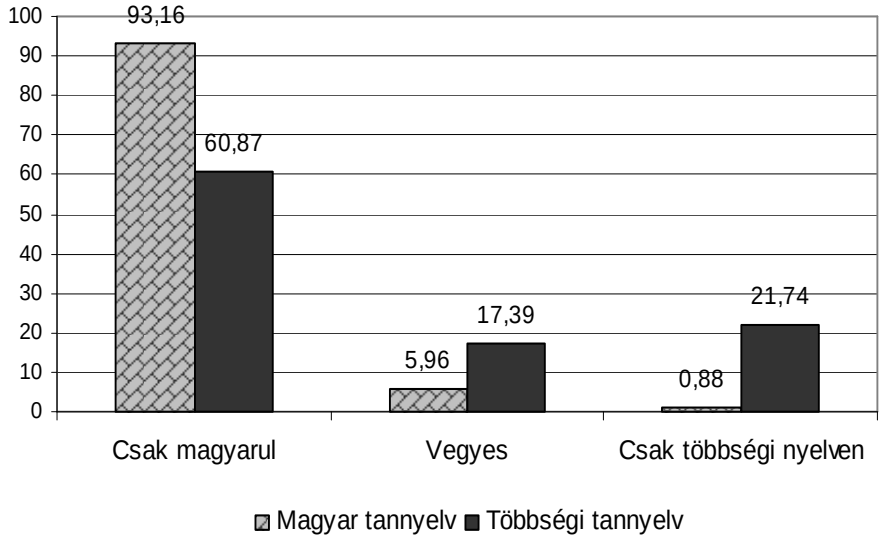

A magyar nyelven iskolázottak körében 94,95% csak magyar nyelven beszél házastársával. Viszont azok között, akik többségi tannyelven végezték általános iskolai tanulmányaikat, mindössze 73,08% beszél csak magyarul a házastársával. Az ukrán vagy orosz tannyelvű iskolába jártak körében minden tizedik (11,54%) megkérdezett egyáltalán nem beszél magyarul párjával (20. ábra).

20. ábra. Milyen nyelven beszél Ön házastársával? (N=576)
(A kérdésre válaszolók %-ában)
khi-négyzet-próba: 57,005; p<0,002; df=2

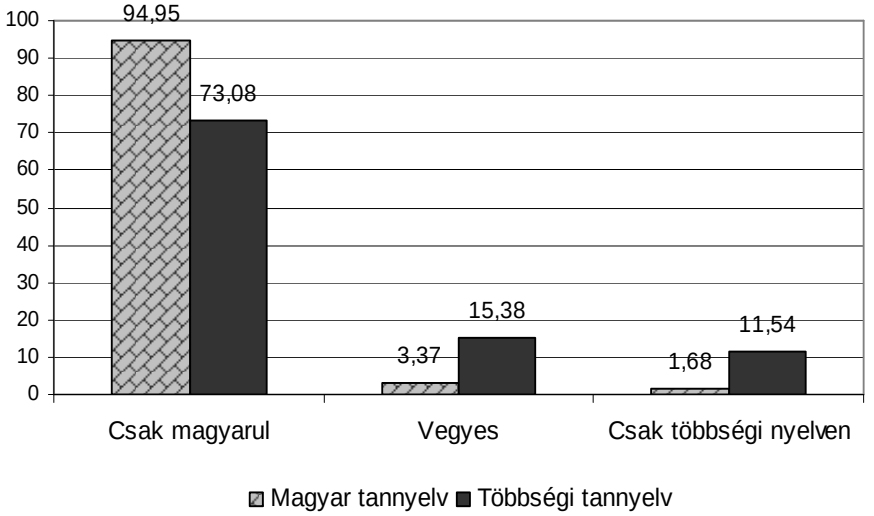

A 21. ábra azt szemlélteti, milyen nyelven beszélnek az adatközlők gyermekeikkel. A magyar tannyelvű iskolában tanultak körében jelentősen magasabb azok aránya, akik egyértelműen tovább adják őseik nyelvét a következő nemzedéknek. Körükben 95,47% azok aránya, akik csak magyarul beszélnek gyermekeikkel. A nem magyar iskolában tanult felnőttek közül ellenben minden negyedik (27,59%) hol magyarul, hol nem magyarul szól gyermekéhez, s minden huszadik (5,17%) egyáltalán nem beszél magyarul saját gyermekével.

A fenti eredmények különösen fontosak, ha figyelembe vesszük Bartha Csilla (2003: 62) szavait: „A támogató nyelvi jogi keretek, legfőképpen pedig a kisebbség nyelvén folyó oktatás alappillére lehet a nyelvmegőrzésnek (…). Gyakran hangsúlyozzák, hogy a család szerepét az iskola vette/veszi át, a kisebbséginyelv-megőrző mozgalmak egy jó része azonban túlértékeli mindazt, amit az oktatás ebben a nyelvi és társadalmi folyamatban egyedül képes betölteni. A gyakorlat ezzel szemben azt mutatja, hogy amikor a társadalmi, nyelvi attitűdbeli változások eredményeképpen a többségi nyelven való rendszeres kommunikáció már a családon belül is megjelenik, az iskola önmagában nem képes meggátolni e folyamatot."

21. ábra. Milyen nyelven beszél Ön gyermekeivel? (N=576)
(A kérdésre válaszolók %-ában)
khi-négyzet-próba: 81,994; p<0,001; df=2

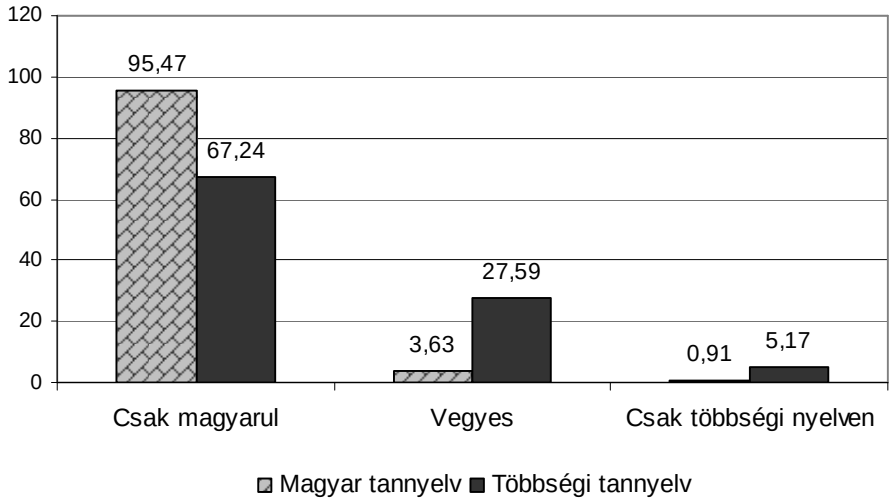

Akik többségi nyelven tanultak, azoknak 30,67%-a nézi/hallgatja kizárólag magyarul a híradót, hírműsorokat. A többségi tannyelven iskolázottak legnagyobb része (57,33%) hol magyarul, hol ukránul/oroszul tájékozódik a hírek világában. Ugyanez az arány a magyar nyelven iskolázottaknál feleakkora, 28,11%. Csak többségi nyelven a magyar iskolában tanultak 1,43%-a hallgat/néz híradót, a többségi nyelven tanultaknál ugyanez az arány 12% (22. ábra).

A többségi nyelven iskolázottak közel fele kizárólag magyarul írja magánleveleit, míg a magyarul tanultak mindössze 7,5%-a vegyes nyelvhasználatú ezen a téren, s 1,3%-uk csak többségi nyelven levelezik. A többségi tannyelven iskolázottaknak mindössze 1,4%-a ír csak magyarul hivatalos leveleket, s viszonylag magas arányban (13,7%) használják a magyar és az ukrán/orosz nyelvet is erre a célra. A magyar nyelven tanultak körében mind a magán-, mind a hivatalos levél írásakor magasabb azok aránya, akik csak a magyar nyelvet választják, mint azok körében, akik nem magyar nyelven végezték általános iskolai tanulmányaikat (23. ábra).

22. ábra. Hírműsorokkal kapcsolatos nyelvválasztás és tannyelv kapcsolata (N=576)
(A kérdésre válaszolók %-ában)
khi-négyzet-próba: 180,549; p<0,001; df=2

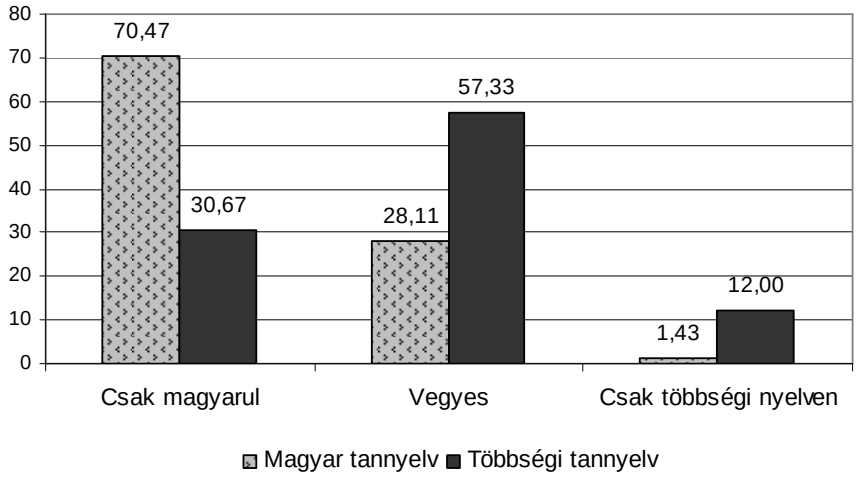

23. ábra. Kárpátaljai magyarok nyelvválasztása magán- és hivatalos levél írásakor (N=576)
(A kérdésre válaszolók %-ában)
Magánlevél: khi-négyzet-próba: 211,363; p<0,001; df=2
Hivatalos levél: khi-négyzet-próba: 86,897; p<0,001; df=2

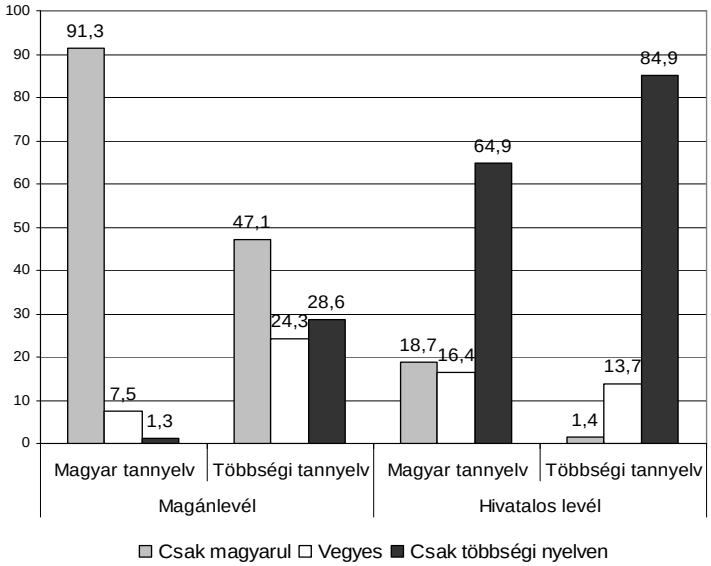

A magyar tannyelven tanultak túlnyomó része (98%) csak magyar nyelven imádkozik. Akik többségi nyelven tanultak, 16,9%-ban csak a többségi nyelvet használják az imádkozásra. A gondolkodás még erősebb összefüggést mutat a tanulmányok nyelvével. Az ábrán láthatjuk, hogy a magyar tannyelvű általános iskolát végzettek 6,8%-a egyszer magyarul, másszor ukrán/orosz nyelven gondolkodik. A többségi tannyelven iskolázottaknál a válaszadóknak a fele (54,2%-a) használja erre csak a magyar nyelvet; negyedük (26,4%-uk) magyarul és nem magyarul egyaránt szokott gondolkodni, s 19,4%-uk (szinte minden ötödik adatközlő) csak ukránul/oroszul gondolkodik (24. ábra).

24. ábra. Kárpátaljai magyarok nyelvválasztása imádkozás és gondolkodás közben (N=576)
(A kérdésre válaszolók %-ában)
Imádkozás: khi-négyzet-próba: 156,313; p<0,001; df=48
Gondolkodás: khi-négyzet-próba: 201,220; p<0,001; df=48

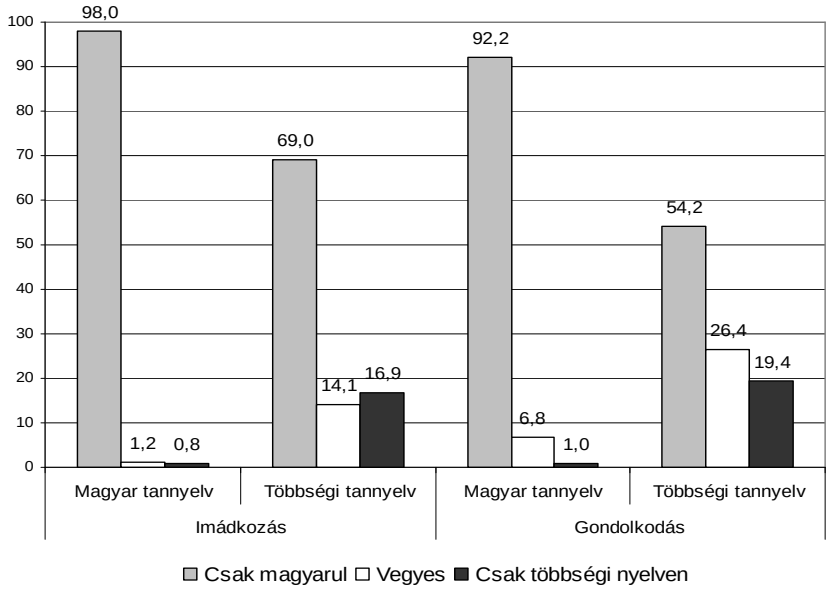

Adataink alátámasztják Gereben Ferenc (2005: 71) szociológus kutatási eredményeit: „aki magyarul végezte a tanulmányait, az általában anyanyelvét használja az élet lehető legtöbb színterén".

4.4. Az ukrán és orosz nyelv használati gyakoriságáról a kárpátaljai magyar közösségben

A kárpátaljai magyar közösség nyelvválasztási szokásait leíró korábbi kutatások azt mutatták, hogy a csoport nem egy, hanem két többségi nyelvet használ bizonyos funkciókban: az ukránt és az oroszt. Kárpátalja huszadik századi történetének ismeretében ez egyáltalán nem meglepő, hisz 1945 és 1991 között – amíg a régió a Szovjetunió kötelékébe tartozott – az orosz nyelv volt a közigazgatás, politikai közélet, a pártélet, a felsőoktatás, a hadsereg stb. nyelve, az orosz nyelvet oktatták kötelezően a birodalom valamennyi iskolájában, az ukrán nyelv mint tantárgy ezzel szemben egyáltalán nem szerepelt a magyar tannyelvű iskolák tanrendjében (Beregszászi–Csernicskó 2004b, 2005, Csernicskó 1998a, 1998b, 1998c, 1999b, 2001b, 2004c, 2009g, 2009h stb.). Ennek következtében a kárpátaljai magyarok körében az orosz nyelv – annak ellenére, hogy a regionális többséget nem az orosz, hanem az ukrán nemzetiségűek és anyanyelvűek alkották a területen – gyakrabban használatos nyelv volt, mint az ukrán (lásd Csernicskó 1998a).

Ukrajna 1991-es függetlenné válásával a kárpátaljai magyar nemzetrész életében újabb államváltást és egyben államnyelv-váltást hozott. Kutatásunk lehetőséget teremt arra is, hogy megvizsgáljuk, hogyan hatott az ukrán és orosz használati körére, funkcionális megterheltségére a két nyelv státusában bekövetkezett változás: az 1989-ben elfogadott nyelvtörvény, illetve az 1996-es alkotmány értelmében az ukrán Ukrajna államnyelvévé vált, az orosz pedig *de jure* egyike lett Ukrajna számos kisebbségi nyelvének.

Az 1989. és 2001. évi népszámlálási adatok összevetése alapján arra következtethetünk, hogy kutatásunk adatai az ukrán nyelv használati körének, gyakoriságának emelkedését mutatják majd, és fordítva: csökken az orosz nyelv használati aránya. Amint az alábbi ábrán is látható, a legutolsó szovjet cenzus adatai szerint a nyelvek státusában bekövetkezett változás tükröződik a nyelvekhez fűződő viszonyuláson. A két népszámlálás között eltelt időszakban Kárpátalja valamennyi nagyobb nemzeti közössége körében emelkedett az új államnyelvet (az ukrán) beszélők aránya, és visszaesett a korábban a nemzetek közötti érintkezése nyelveként aposztrofált orosz ismerete (25. ábra).

A kérdőív nyelvválasztásra vonatkozó kérdéseiben arra kértük az adatközlőket, jelöljék meg, milyen nyelvet vagy nyelveket használnak bizonyos helyzetekben. Egy-egy adott szituációban akár több nyelv használatát is bejelölhették. Akadtak például olyan nyelvhasználati színterek, ahol az adatközlők egy része a magyar mellett az ukrán és az orosz nyelv használatát is jelölte, s olyan helyzet is előfordult, amikor a megkérdezettek az ukrán és orosz nyelv együttes használatáról adtak számot. A 17. táblázatban úgy mutatjuk be az eredményeket, hogy egy-egy nyelvhasználati színtér vonatko-

zásában az adatközlők hány százaléka válaszolta azt, hogy magyarul vagy magyarul is, ukránul vagy ukránul is, illetve oroszul vagy oroszul is szokott beszélni. Az *is* arra utal, hogy azoknak az adatközlőknek a válaszait is feltüntettük az adott oszlopban, akik más nyelvvel/nyelvekkel együtt használják az adott nyelvet abban a szituációban. Például a válaszadók 96,6%-a válaszolta azt, hogy szokott magyarul vagy magyarul is beszélgetni barátaival; ukránul a megkérdezettek 35,3%-a szokott barátaival érintkezni, az orosz nyelvet pedig 21,3% használja ebben a helyzetben. (A három szám összege azért haladja meg a 100%-ot, mert egy adatközlő nem csak egy nyelvet jelölhetett meg, hanem akár mindhármat is, ha a barátaival magyarul, ukránul és oroszul egyaránt szokott társalogni.)

25. ábra. Az anyanyelvükön kívül az ukrán, illetve orosz nyelvet is beszélők aránya Kárpátalja legnagyobb nemzetiségei körében 1989-ben és 2001-ben[71]

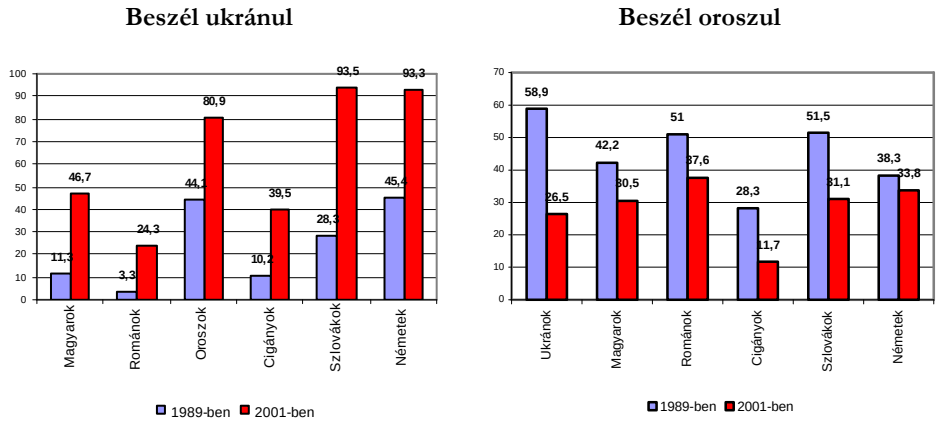

Ha azt vizsgáljuk meg, hogy milyen nyelvű hirdetményeket tennének ki adatközlőink Kárpátalja különböző településein, akkor kiderül, hogy a magyar nyelv csak Beregszászban és Nagyszőlősön jelenne meg több ilyen jellegű kiíráson, mint az ukrán, egyébként a többi településen a legnagyobb valószínűséggel az államnyelv (is) szerepelne a hirdetőtáblákon. Jóval kevesebben vélik úgy, hogy egy a nyilvánosság számára szóló hirdetésben érdemes megjelennie az orosz nyelvnek (is). A legtöbben Ungváron és Munkácson vélik hasznosnak azt, hogy orosz nyelven is hirdessenek (26. ábra).

[71] Összeállítva az alábbi munkák alapján: Населення Закарпатської області за даними всесоюзного перепису населення 1989 року. Статистичний збірник. Ужгород, 1990; Ilytyo szerk. (2003).

17. táblázat. A magyar, ukrán és orosz nyelv előfordulási aránya a kárpátaljai magyar közösségben (N=593)

	Magyarul, magyarul is	Ukránul, ukránul is	Oroszul, oroszul is
		a családi nyelvhasználatban	
szüleivel	96,44	10,30	1,87
nagyszüleivel	96,60	9,34	2,34
házastársával	96,94	7,22	2,22
gyermekeivel	98,50	7,48	1,75
barátaival	96,59	35,26	21,29
szomszédjaival	96,06	25,17	12,16
		az olvasmányok és a televíziózás terén	
újságolvasás	97,79	28,18	13,07
imakönyv, Biblia	97,01	6,15	1,93
szépirodalom	96,55	15,06	7,62
szakirodalom	79,65	41,56	20,56
hivatalos irat	52,90	71,96	16,26
használati utasítás	82,74	62,48	25,89
internet	95,02	26,48	11,84
filmek	98,81	33,62	25,98
szórakoztató műsor	96,19	34,78	22,84
sportközvetítés	97,90	32,06	19,47
híradó, hírműsor	96,59	33,73	17,38
időjárás-jelentés	98,12	28,55	14,19
		a közéleti színtereken	
templomban	96,66	5,45	0,88
kultúregyesületben	94,64	16,08	4,95
boltban	94,05	49,83	23,47
vendéglőben	86,55	54,82	22,49
szórakozóhelyen	94,17	38,23	16,85
orvosi rendelőben	81,96	55,67	21,82
bankban	54,71	69,67	23,16
postán	80,91	43,26	16,99
idegen megszólítása	85,08	49,36	22,47
magánlevél	95,41	11,48	6,18
munkahelyen	88,29	44,90	21,69
szakmai írás	60,18	51,03	14,19
		a hivatalos színtereken	
bíróságon	50,76	65,96	24,01
hivatalban	60,74	64,21	22,09
rendőrségen	51,19	68,97	24,93
hivatalos levél	32,10	72,57	16,73
		a gondolati szférában	
imádkozás	97,04	5,39	1,04
számolás	95,59	14,41	5,08
káromkodás	94,77	38,84	26,72
gondolkodás	96,76	10,75	3,58
állatokhoz szólva	98,44	12,13	3,81

26. ábra. Az adatközlők által kiragasztandó nyilvános hirdetmények nyelve különböző településeken

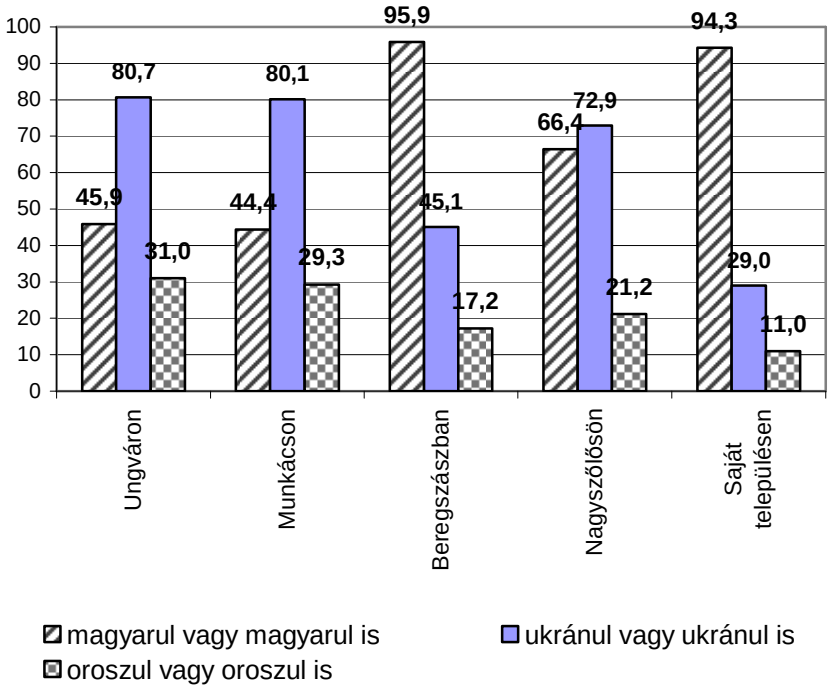

Amint a 17. táblázatból és a 26. ábrából kitűnik, a nyelvhasználati színterek túlnyomó többségén a magyar nyelv dominanciája figyelhető meg. Az ukrán és az orosz nyelv használati arányának összevetése alapján pedig jól látható, hogy várakozásunknak megfelelően jóval magasabb Ukrajna államnyelvének használati aránya, mint az egykori Szovjetunió presztízsnyelvéé, az oroszé.

Ha azonban elvonatkoztatunk a statisztikai adatoktól, akkor kevéssé tűnik valószínűnek, hogy a kárpátaljai magyarok tömegesen kezdenek el preferálni egy olyan nyelvet, melyet jóval kevésbé beszélnek, mint az oroszt. Akárcsak a népszámlálási adatokban megmutatkozó dominanciaváltást, minden bizonnyal a nyelvválasztási statisztikákban rögzített hangsúlyeltolódást is sokkal inkább az ukrán nyelv emelkedő presztízsének, mintsem a valódi nyelvhasználati gyakorlat ilyen mértékű elmozdulásának tudhatjuk be. Valószínűleg arról lehet inkább szó, hogy a kárpátaljai magyarok jelentős része tudatában van annak, hogy Ukrajna államnyelve az ukrán, s ezért az elvárások szintjén ennek a nyelvnek a használata jelenik meg, s ez kerül a kérdőívek megfelelő rovatába is. Mindenesetre a népszámlálási adatokhoz hasonló dominanciaváltás figyelhető meg adatközlőinknek a nyelvtudására vonatkozó önbevallásában. Akárcsak a

cenzus eredményeiben, a kérdőívnek a *Milyen szinten beszéli Ön a következő nyelveket?* kérdésére adott válaszaiban már az ukrán nyelv ismeretének átlagos foka magasabb (18. táblázat, 27. ábra). A korábbi hasonló, önbevallásra alapuló vizsgálatok mindeddig az orosz nyelv magasabb tudásszintjét rögzítették (lásd pl. Beregszászi 2004, Csernicskó 1998a, 2009e, Csernicskó szerk. 2003: 39–41, Csernicskó–Soós 2002, Papp–Veres szerk. 2007).

18. táblázat. Kárpátaljai magyarok válaszai a Milyen szinten beszél Ön az alábbi nyelveken? kérdésre (N=593)

	Magyarul		Ukránul		Oroszul	
	fő	%-ban	fő	%-ban	fő	%-ban
Anyanyelvi szinten	553	93,3	59	9,9	40	6,7
Nagyon jól	23	3,9	77	13,0	92	15,5
Jól	11	1,9	116	19,6	164	27,7
Nem nagyon jól	3	0,5	154	26,0	95	16,0
Alig néhány szót	1	0,2	87	14,7	74	12,5
Nem beszélek, csak értek	-	-	27	4,6	30	5,1
Sehogy	-	-	50	8,4	72	12,1
Nem válaszolt	2	0,3	23	3,9	26	4,4

27. ábra. Kárpátaljai magyarok válaszai a Milyen szinten beszél Ön az alábbi nyelveken? kérdésre (N=593, átlagok)

7 = Anyanyelvi szinten
6 = Nagyon jól
5 = Jól
4 = Nem nagyon jól
3 = Alig néhány szót
2 = Nem beszélek, csak értek
1 = Sehogy

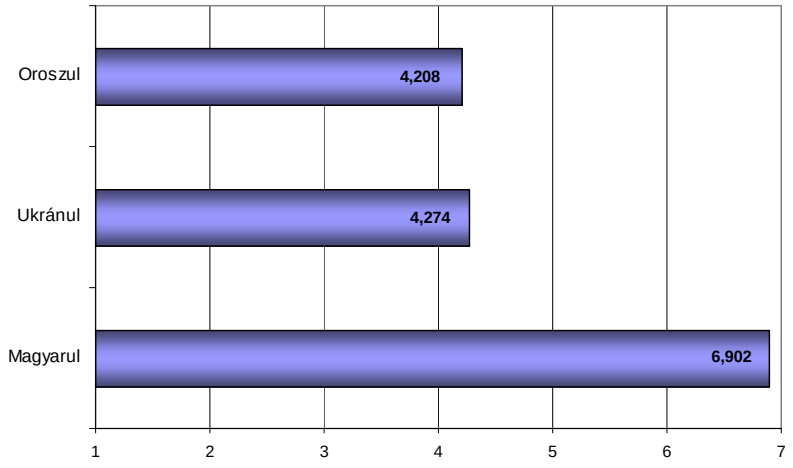

Ehhez hasonló államnyelv-váltást, és ezzel összefüggésben nyelvi dominanciaváltást nem egy esetben értek meg a Kárpátalján élők a huszadik század folyamán.

A zivataros huszadik század folyamán a mai Kárpátalja területe (vagy annak legnagyobb része) hat különböző államhoz tartozott: 1918-ig az Osztrák-Magyar Monarchiához, 1938-ig Csehszlovákiához, a régió nagyobb hányada 1938. november 3. és 1939. március 15. között Kárpát-Ukrajnához, 1938/39-től 1944-ig a Magyar Királysághoz, 1991-ig a Szovjetunióhoz, s 1991 óta Ukrajnához. A különböző államalakulatoknak más-más volt az államnyelve, hivatalos nyelve. Heinz Kloss (1967) német kutató szerint a kisebbségi nyelvek jogi státusa öt fokozattal jellemezhető:

1. A kisebbség nyelve az egész ország területén államnyelv vagy hivatalos nyelv.

2. Egy nagyobb regionális egység (országrész, tartomány, autonóm terület) hivatalos nyelve a kisebbségi nyelv.

3. A nyelv használatát engedélyezik a nyilvános érintkezésben, megjelenik az oktatásban, a kulturális életben, a sajtóban, bizonyos esetekben a hivatalos helyzetekben is használható, bár a nyelvnek nincs hivatalos státusa.

4. A nyelv használatát tolerálják a magánéletben, esetleg az egyházi életben és a magániskolákban, de az állam által kontrollált színtereken nem használható.

5. A nyelv használatát tiltják a törvények, rendeletek.

A 19. táblázatban Kloss (1967) osztályozása alapján mutatjuk be a mai Kárpátalján használatos néhány nyelv státusát a különböző korszakokban.

Kárpátalja nemzetiségi és nyelvi sokszínűségét mindegyik államhatalom elismerte. Valamennyi állam nyelvpolitikája törekedett arra, hogy hatást gyakoroljon a régió lakosságának nyelvi helyzetére, az itt élő lakosság kétnyelvűségére. Ám mindegyik hatalom az aszimmetrikus kétnyelvűség kialakítását erőltette. Az ilyen kétnyelvűség jellemzője, hogy a kisebbségiek számára kötelező az államnyelv elsajátítása és használata, ám a többségieknek nincs szükségük a velük együtt élő nemzetiségek nyelvének megtanulására (a kétnyelvűség típusairól lásd pl. Bartha 1999, Hoffmann 1991). Az államhatalom és államnyelv gyakori váltakozása, valamint az aszimmetrikus kétnyelvűséget támogató nyelvpolitika máig hatóan meghatározza Kárpátalja lakosságának, s ezen belül a régióban élő magyaroknak a nyelvtudását.

A fentiekben már utaltunk rá, hogy a 2001-es népszámlálás adatai alapján Kárpátalján a lakosság jelentős része (63%-a) csak anyanyelvén kommunikációképes; a magyar nemzetiségűek körében ez az arány 41%. Az anyanyelvük mellett még legalább egy nyelven megszólalni képes kárpátaljai magyarok aránya tehát meglehetősen alacsony. Különösen akkor tűnik nagyon alacsonynak az anyanyelvükön kívül más nyelven is megszólalni tudók aránya, ha figyelembe vesszük, hogy a mai Kárpátalja területe évszázadok óta soknemzetiségű és többnyelvű régió.

19. táblázat. Néhány Kárpátalján használt nyelv státusa különböző történelmi korszakokban Heinz Kloss (1967) osztályozása alapján[72]

	Ukrán (ruszin)	Magyar	Orosz	„Csehszlovák”	Román
Osztrák-Magyar Monarchia (1918-ig)	3.	1. Államnyelv	–	4.	4.
Csehszlovákia (1939-ig)	2. (Podkarpatszka Rusz)	3.	–	1. Államnyelv	3.
Kárpáti Ukrajna (1938. november 3. – 1939. március 15.)	1. Államnyelv	3.	–	4.	4.
Magyar Királyság (1938/39–1944)	2. (Kárpátaljai Kormányzói Biztosság)	1. Államnyelv	–	4.	4.
Szovjetunió (1945–1991)	2. (Ukrán SZSZK)	3.	1. Államnyelv (törvényben nem rögzített státus)	3.	3.
Ukrajna (1991-től)	1. Államnyelv (1989-től)	3.	3.	3.	3.

Mi lehet az oka annak, hogy ilyen kevesen beszélnek több nyelvet Kárpátalján? Vizsgáljuk meg, hogy a 20. század során mely nyelvek és miként voltak jelen kötelezően oktatott nyelvként a kárpátaljai iskolákban (20. táblázat)!

A 20. század folyamán a régióban összesen hat alkalommal változott meg az államnyelv, s ennek megfelelően módosult az is, hogy mely nyelvet oktatták kötelezően a vidék összes iskolájában ebben a funkcióban. A kötelezőként oktatott államnyelv szerepében a magyar, a „csehszlovák”, az orosz és az ukrán nyelv is előfordult. Ám mindössze a Kárpát-Ukrán állam rövid fennállása idején, illetve a független Ukrajna 1991-es létrejötte után esik egybe ez a nyelv a régió többségi lakosságának nyelvével.[73] Ennek következtében az államnyelv elsajátítására a régióban élő legtöbb kisebbségi

[72] Összeállítva Nádor 2002 és Csernicskó 1998a alapján.

[73] Itt most eltekintünk az ukrán–ruszin nemzetiségi és nyelvi polémiától, s abból indulunk ki, hogy mind az egykori Kárpáti Ukrajna, mind pedig az Ukrán Köztársaság ukránnak és ukrán anyanyelvűnek tekintette/tekinti Kárpátalja többségi lakosságát.

számára csak intézményes keretek között, az oktatás révén volt lehetőség. Természetes módon, környezeti nyelvként csak kevesen tanulhatták meg az épp aktuális államnyelvet.

20. táblázat. A régióban kötelezően oktatott nyelvek a 20. század folyamán

	Államnyelvként kötelezően oktatott nyelv	Kötelezően oktatott regionális hivatalos nyelv	Idegen nyelvként oktatott nyelvek
Osztrák-Magyar Monarchia (1918-ig)	magyar	–	latin, német
Csehszlovákia (1939-ig)	„csehszlovák”	ruszin	latin
Kárpáti Ukrajna (1938. november 3. – 1939. március 15.)	ukrán	–	latin
Magyar Királyság (1938/39–1944)	magyar	ruszin	latin
Szovjetunió (1945–1991)	orosz	–	angol, német, francia
Ukrajna (1991-től)	ukrán	–	angol, német, francia

Az is figyelemre méltó, hogy csak a Csehszlovák Köztársaság és a Magyar Királyság fennhatósága alatt volt kötelező a vidék teljes lakossága számára tanulni a régió többségi lakosságának nyelvét, a ruszint. A kárpátaljai kisebbségek nyelve más korszakokban nem volt kötelező része a régió iskolái tanrendjének, és ma sem az.

A 20. század első felében még általánosan oktatott latin a század második felére kikerült az alap- és középfokú oktatás rendszeréből, s ma már a legtöbb szakon a felsőoktatásban sem kötelező tárgy. Európa egykori közvetítő nyelve a 21. század elejére átadta a helyét és szerepét egy új nyelvnek: az angolnak.

Az állami nyelvpolitika a nyelvoktatás célját, módszereit és szemléletét, valamint annak szakmai és infrastrukturális hátterét is meghatározza, s ezáltal közvetett módon a nyelvek elsajátításának színvonalára, hatékonyságára is hatással van. Az államnyelv, illetve az iskolában oktatott nyelv gyakori változása minden esetben átmeneti időszakkal járt a mai Kárpátalja területén: a tanterveket, tankönyveket újraírták, évekig hiányoztak a képzett szaktanárok, nem voltak oktatási segédanyagok, szemléltetők, szótárak. A feltételek hiányossága pedig minden esetben az eredményesség kárára ment.

Például a ruszint kötelező tantárgyként, illetve számos intézményben tannyelvként bevezető csehszlovák korszakban számos ruszin tannyelvű iskolát tartanak nyilván a statisztikák, az 1935/36. tanévben pl. 465 népiskolát

és 18 polgárit (Fedinec 1999). Ám az nem szerepel a statisztikákban, hogy a ruszin tannyelvűként számon tartott iskolákban milyen nyelven folyt a képzés. A ruszinok egyes iskoláiban ugyanis (nagy)orosz, másokban ukrán nyelven oktattak, s voltak olyan iskolák is, ahol a helyi nyelvjárást használták tannyelvként. A korabeli ruszofilek Szabó Eumén orosz nyelvkönyvét[74], az ukranofilek pedig Ivan Panykevics grammatikáját[75] részesítették előnyben. A nyelvkönyvek nyelvi elemzése alapján azonban kiderül, hogy mind az orosz, mind az ukrán irányzat hívei többé-kevésbé a helyi nyelvjárásokhoz igazították az orosz, illetve ukrán standardra épülő iskolai grammatikákat.

Amikor a régió 1938/39-ben visszakerült Magyarországhoz, a ruszin oktatása tannyelvként és tantárgyként is megmaradt. Ám más nyelvpolitikai célok érdekében, más tankönyvek alapján. A magyar hatóságok ugyanis egyértelműen az önálló ruszin nyelv és ruszin nép koncepciójából kiindulva próbálkoztak a helyi nyelvváltozatokra alapozott ruszin standard változat kodifikálásával és annak az oktatás révén való minél szélesebb körű elterjesztésével.

Georgij Gerovszkij 1939-ben kiadott rövidke (mindössze 72 oldalas) tankönyve[76] előszavában még úgy véli, lehetetlen a nyelvtanban a nép nyelvét (ahogyan ő fogalmazott: a falusi nyelvet) használni, ezért az oroszt javasolja tannyelvként a ruszinok iskoláiban. 1940 nyarán azonban Ungváron, a kormányzói biztosság kiadásában jelent meg a *Грамматика угрорусского языка для среднихъ учебныхъ заведеній* [Magyarorosz nyelvtan a középszintű oktatási intézmények számára] című, a helyi szláv nyelvjárásokra alapozó ruszin nyelvtan. Az 1940–1941. tanévtől kötelező használatúvá tett grammatika által kodifikált nyelvváltozat azonban – csakúgy, mint a korszakban ruszin nyelven megjelent legtöbb írásmű nyelvezete – alig valamiben különbözött az orosz irodalmi nyelv normáitól. Nyilván a fentiekkel is magyarázható, hogy 1941-ben megjelent Harajda János *Грамматика рускього языка* [Ruszin nyelvtan] című új nyelvtana, és az 1941–1942. tanévtől már ennek a használata volt kötelező a gimnáziumokban, és ennek alapján születtek a népiskolák számára írott tankönyvek is. Ellentmondásos fogadtatását jelzi, hogy a Prágában megjelenő *Наступ* [Támadás] című ukrán lap 1940. március 16-i számában például ezt olvashatjuk a kárpátaljai iskolai viszonyokról: „az úgynevezett orosz osztályokban lehetetlen nyelvi állapotok uralkodnak. A tantárgyak több mint 60%-át (történelem, földrajz, fizika, természetrajz, számtan) kizárólag magyarul tanítják, a többit pedig az összetákolt magyar-orosz nyelven. A polgári iskolák számára nincs semmiféle tankönyv. Az ukrán és a kárpátorosz (Panykevics-féle) nyelvtanokat elégették, s helyette a tananyagot ezen a mesterséges nyelven diktálják."

[74] Сабов Євменій: *Граматика русска языка для среднїхъ учебныхъ заведеній*, 1924.
[75] Панькевич Іван: *Грамматика рускього языка для шкôл середних и горожанских*, 1922.
[76] Геровський Георгій: *Русская грамматика для народнихъ школъ*, 1939.

A második világháború után megszűnt a ruszin oktatása, kötelezően oktatni kezdték viszont az oroszt, melyet a nem orosz tannyelvű iskolákban a kezdeti időszakban nem ritkán az oroszul a szovjet hadifogság évei alatt valamilyen szinten megtanult személyek oktatták, tankönyvek híján az orosz nyelvű újságok szövegeinek felhasználásával (Fedinec 1999: 48).[77] Az első években a tanárok hiányos nyelvtudása nem kis gondot jelentett, s a korabeli beszámolók szerint haladást alig lehetett elérni „a magyar, cseh és német szavakkal való keveredés miatt".[78] Az orosz nyelv elsajátítását tehát az is nagyban nehezítette, hogy a szláv nyelveket ismerő tanárok és diákok legnagyobb része sem az orosz standardot, hanem valamelyik helyi szláv nyelvváltozatot beszélte (Fedinec 1999: 48).

Amikor aztán 1991-ben Ukrajna függetlenné vált, valamennyi kárpátaljai iskolában kötelező tárgy lett az ukrán. S bár az államnyelv elsajátításának joga nemzetközi nyelvi emberi jogi szakértők szerint alapvető joga minden állampolgárnak[79], és az ukrán nyelvtörvény 2. cikkelye szerint az állam különböző intézményei révén biztosítja az ukrán nyelv elsajátításához elengedhetetlen feltételeket, az ukrán állam máig nem teremtette meg azokat a feltételeket, melyek az államnyelv sikeres és eredményes elsajátítását lehetővé teszik az ukrajnai magyar tannyelvű iskolákban. Az államnyelv oktatásának fő problémái a kisebbségi iskolákban az alábbiak.

a) Megfelelően képzett tanárok hiánya. Az 1997/1998. tanévben Kárpátalja kisebbségi iskoláiban ukrán nyelvet oktató pedagógusoknak kétharmada (Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001: 57), a 2008/2009. tanévben 40%-a nem rendelkezett ukránnyelv-tanári képesítéssel (Motilcsak 2009: 42). 2009 nyarán Viktor Juscsenko elnök szégyenletesnek nevezte, hogy a kisebbségek nyelvén oktató iskolák egy részében nincsenek szakképzett ukránnyelv-tanárok.[80] Az elnök utasította a megyei állami közigazgatások elnökeit, hogy mérjék fel, hány ukrán szakos pedagógus hiányzik az országban, és 2009. szeptember 1-ig gondoskodjanak arról, hogy minden iskolában legyenek megfelelően képzett ukrántanárok. [81] Ukrajnában a 2003/2004. tanévig nem képeztek olyan tanárokat, akiket arra készítettek volna fel, hogy ne anyanyelvként, hanem második nyelvként (államnyelvként) oktassák az ukrán nyelvet nem ukrán anyanyelvű tanulóknak. Azokban

---

[77] Kótyuk István kárpátaljai magyar nyelvész személyes szóbeli közlése alapján tudjuk pl., hogy az első hónapokban az orosz nyelvű újságokat széljegyzetelték a tanulók az orosz órákon, s ezeket a sajátos glosszákat használták szótárként és füzetként is a gyerekek.

[78] Idézi Fedinec (1999: 48).

[79] Lásd a nemzeti kisebbségek oktatási jogaira vonatkozó hágai ajánlásokat, továbbá Skutnabb-Kangas (1990, 1997), Phillipson–Rannut–Skutnabb-Kangas (1994).

[80] Lásd például http://oktatas.origo.hu/20090807/nincs_eleg_ukran_nyelvtanar_karpataljan; http://www.nyest.hu/ hirek/nincs-eleg-ukran-nyelvtanar-karpataljan

[81] http://tsn.ua/ukrayina/yushchenko-vimagaye-znaiti-po-vchitelyu-ukrayinskoyi-movi-dlya-kozhnoyi-shkoli.html

az iskolákban, ahol a tannyelv a kisebbség nyelve, vagy olyan ukrán szakos tanárok tanítják az államnyelvet, akiket arra képeztek, hogy ukrán anyanyelvűeknek tanítsák az ukránt, vagy pedig más szakos, rövid átképzésen részt vett pedagógusok; sok kis faluban pedig olyan szakképzetlen értelmiségiek, akiknek nincs pedagógiai végzettsége, de jól beszélik az államnyelvet. Ezeknek a tanároknak egy része nem ismeri annak a nemzetiségnek a nyelvét és kultúráját, amely számára az ukránt tanítja. Pedig a hágai ajánlások és nyelvi emberi jogi szakértők (pl. Skutnabb-Kangas 1990, 1997) szerint az államnyelvet kétnyelvű tanároknak kell oktatniuk. A 2003/2004. tanévben az Ungvári Nemzeti Egyetemen, a következő tanévben pedig a nem állami II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán kezdték el az ilyen pedagógusok képzését. Ehhez a képzéshez – mely Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma által BA és Specialist, azaz az alapképzés és az egyetemi képzés szintjén egyaránt akkreditált – az ukrán állam semmilyen anyagi támogatást nem nyújt.

b) A megfelelő tankönyvek, tanári kézikönyvek, módszertani segédletek, iskolai szótárak hiánya. Az ukrán nyelvnek mint kötelező iskolai tantárgynak a bevezetését követően hosszú évekig nem jelentek meg az ehhez szükséges tantervek, tankönyvek. Amikor aztán megjelentek, a nemzetiségi iskolákban oktató pedagógusok számos kritikával illeték őket (Koljadzsin 2004, Póhán 1999, 2003). Elsősorban azért, mert olyan tanárok és tudományos munkatársak állították össze őket, akik nem ismerik a kisebbségek helyzetét, nyelvét és kultúráját. Nyilvánvaló, hogy teljesen más tankönyvekből és más módszertan szerint kell oktatni az ukrán nyelvet az orosz anyanyelvű gyerekeknek, akik genetikailag és tipológiailag a célnyelvhez közeli nyelvet használnak anyanyelvként, melynek grammatikája, szókészlete és írásrendszere is közel áll az ukránhoz, illetve például a krími tatár, román vagy magyar gyerekeknek, akik a szláv nyelvcsaládhoz tartozó ukrántól minden tekintetben távolabb álló, latin írásrendszert használó nem szláv nyelvet beszélnek anyanyelvként. A tankönyvekkel szemben megfogalmazott további kritika, hogy azok túlzottan grammatika-központúak, a nyelvtan elméleti oktatására összpontosítanak, nem kommunikációközpontúak. Máig nem készültek el a tankönyveket kiegészítő módszertani segédanyagok: nincsenek tanári kézikönyvek, iskolai szótárak, video- vagy audiovizuális segédletek, amelyek jelentősen elősegíthetnék az államnyelv elsajátítását azokon a településeken, ahol a nemzeti kisebbségek alkotnak többséget, és ahol az iskolán kívül a gyerekek ritkán találkozhatnak az államnyelvvel. Az ukrán költségvetés nem is támogatja az oktatási segédanyagok kiadását: csupán a tantervek, tankönyvek megjelentetésének költségeit fedezi, a tanári kézikönyvek, szemléltetők és más módszertani anyagok elkészítéséhez nem járul hozzá.

c) A megfelelő szemlélet és az erre alapozott módszer hiánya. A fenti hiányosságok többsége valószínűleg abból ered, hogy az ukrajnai oktatási vezetők

nem tudatosították, hogy az ukrán nyelv mint tantárgy teljesen mást jelent az ukrán tannyelvű iskolákban és mást azokban az intézményekben, ahol az oktatás nyelve a kisebbség anyanyelve. Az *ukrán nyelv* ugyanis mint tantárgy azonos néven szerepel ugyan az ukrán és a nem ukrán tannyelvű iskolák órarendjében, de mást jelent az egyik és mást a másik iskolában. Az első esetben a tanulók már meglévő anyanyelvi tudással jönnek az iskolába, így az ukrán nyelvi (esetükben anyanyelvi) nevelés pedagógiai célja az írni és olvasni tudás megtanítása mellett a gyerekek anyanyelvi ismereteinek, műveltségének fejlesztése, a standard (köznyelvi) nyelvváltozat normáinak a tudatosítása, az idegen nyelvek oktatásának megalapozása. A második esetben viszont a fő cél az, hogy az ukránul nem beszélő iskolások elsajátítsák az államnyelvet, és kommunikálni tudjanak ezen a nyelven. Ha a célok különbözőségéből indulunk ki, világos, hogy nem alkalmazhatunk azonos módszereket az ukrán és a nem ukrán tannyelvű iskolákban az ukrán nyelv című tantárgy oktatása során.

A célok és módszerek eltérésének szükségességét követeli meg az is, hogy különböző óraszámban, illetve más-más tantervek és tankönyvek alapján oktatják az *„Ukrán nyelv”* című tantárgyat az ukrán, illetve nem ukrán (magyar) tannyelvű iskolákban (21. táblázat).

21. táblázat. Az Ukrán nyelv tantárgy oktatására fordított kötelező óraszámok[82]

Tannyelv/osztály	5.	6.	7.	8.	9.	**5–9.**	10.	11.	12.	**10–12.**	**Összesen**
Ukrán	3,5	3	3	2	2	**13,5**	2	2	2	**6**	**19,5**
Magyar	3	3	2	2	2	**12**	1	1	1,5	**3,5**	**15,5**

d) A konkrétan megfogalmazott célok hiánya. Az ukrán nyelv tantárgy oktatása vonatkozásában nincsenek megfogalmazva azok a konkrét célok és feladatok, melyeket a nyelvet tanulóknak el kell érniük. Az idegen nyelv (angol, német, francia és spanyol) kapcsán az állami követelményekben pontosan le van írva, hogy az elemi iskola (4. osztály) végére a tanulóknak az A1, az általános iskola befejezésekor az A2+, az érettségi megszerzésére pedig a B1+ nyelvtudásszintet kell elérniük az egységes európai kritériumok szerint.[83] Az oktatás normatív dokumentumai[84] azonban sehol sem határoz-

[82] Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma által 2009. május 5-én kiadott 66. sz. rendelet értelmében (heti óraszám).

[83] Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання.

[84] Національна доктрина розвитку освіти (затверджена указом Президента № 347/2002 від 17.04.2002 р.); Державний стандарт початкової загальної освіти (затверджено 6.12.2004 р. наказом № 1/9-695); Державний стандарт базової і повної середньої освіти (затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 24 від 14.01.2004 р.); Програма з української мови для шкіл з навчанням мовами національних меншин (рекомендовано Міністерством освіти і науки України, лист МОН №1/11-3104 від 19.09.2002 р.); Українська мова. Програма для загальноосвітніх

zák meg azokat a követelményszinteket, melyeket az ukrán nyelvvel az iskolában ismerkedni kezdő nem ukrán anyanyelvűeknek el kell érniük az iskolai nyelvtanulási folyamat során.[85] Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a kijevi oktatási tárca anyanyelvi tudást vár el az érettségizett kisebbségiektől (ami nyelvészeti, pszichológiai és pedagógiai nonszensz).

A nyelvoktatás módszertani hiányosságai kapcsán azt is meg kell jegyeznünk, hogy az ukrán oktatáspolitika homogenizálja a nyelvtanulókat, és univerzális tanterveket, tankönyveket hagy jóvá, miközben tudjuk: más-más nyelvi, nyelvkörnyezettani helyzetben kezdi el az ukrán nyelv elsajátítását például az ungvári és nagydobronyi, vagy éppen a bátyúi és mezőkaszonyi első osztályos. Miközben az idegen nyelvek oktatásában ma már természetes, hogy néhány fős kezdő, haladó stb. csoportokra osztják a nyelvtanulókat, és ennek megfelelő program szerint haladnak, illetve ehhez szükséges differenciált oktatási anyagokkal látják el őket, az államnyelv oktatásában csak az oktatási minisztérium 2008. május 26-i 461. sz. rendelete engedélyezi, hogy a nemzetiségi nyelveken oktató iskolákban az ukrán nyelv órákon csoportokra bontsák a nagy létszámú osztályokat; arról azonban nem szól a rendelet, hogy a csoportokba milyen elvek alapján kerüljenek a gyerekek, továbbá arról sem, hogy az eltérő nyelvtudásszinttel iskolába érkező tanulók számára különböző tanterveket és tankönyveket biztosítana az állam.

A nyelvoktatás tárgyi és szellemi feltételeinek hiányosságai mellett azt is figyelembe kell vennünk, hogy az államfordulatok és államnyelv-váltások során megváltozó kötelező nyelvoktatásból mindig kimaradtak generációk. Hiába vezették be a „csehszlovák" nyelv kötelező oktatását mindegyik kárpátaljai iskolában 1918 után, az iskolarendszerből korábban kikerültek nem találkoztak intézményes formában e nyelv oktatásával, mint ahogyan ruszinul is csupán az iskolaköteles korosztályok tanultak kötelezően. Az 1938/39-es fordulat után azok maradtak ki az előírt magyarnyelv-oktatásból, akik korábban már kikerültek az iskolapadból. S bár a második világháború után az orosz nyelv oktatására nagy hangsúlyt fektettek a szovjet hatóságok, a közoktatásban már nem érintett generációk nem tanulhattak szervezett keretek között oroszul. S amikor 1991-ben hirtelen a kötelező oroszoktatást felváltotta az ukrán nyelv tanítása, a korábban érettségizettek egyáltalán nem tanultak ukránul. Arról nem is szólva, milyen nyelvoktatásban részesültek

навчальних закладів з угорською мовою навчання (затверджено Міністерством освіти і науки України, лист № 1/11-6611 від 23.12.2004 р.); Наказ міністра освіти і науки України № 461 від 26.05.2008 р. про затвердження галузевої Програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008-2011 роки; Наказ міністра освіти і науки України № 371 від 5.05.2008 р. про затвердження критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти.

[85] A problémáról bővebben: Csernicskó 1998b, 1998c, 1999b, 2001b, 2004c, 2009g, 2009h.

azok, akik éppen az átmeneti időszakban voltak iskoláskorúak. Aki például az 1990/1991. tanévben 5. osztályos volt egy kárpátaljai magyar tannyelvű iskolában, az első öt évben oroszul tanult, majd 1991. szeptember 1-től áttért az ukrán nyelv tanulására, s gyakorlatilag a sutba vághatta mindazt, amit eddig elsajátított.

Az sem könnyíti meg az ukrán nyelv elsajátítását, hogy a népszámlálási adatok szerint a kárpátaljai magyarok csaknem fele, 46%-a olyan helységben él, ahol arányuk meghaladja a 80%-ot, 62%-uk pedig olyan településen, ahol a magyarok abszolút többséget alkotnak (Molnár–Molnár 2010: 19). A közösség demográfiai jellemzői mellett a helyi magyar lakosság fent bemutatott nyelvválasztási preferenciái is egyértelműen magyar dominánsak a magyar többségű településeken. A szociolingvisztikai vizsgálatok egyértelműen arra világítanak rá, hogy a privát szféra, az olvasmányok, a tájékozódás (televízió, rádió, sajtó) nyelve elsősorban (sőt sok esetben kizárólagosan) a magyar.

A nyelvoktatás röviden ismertetett helyzete következményeként nem lepődhetünk meg azon, hogy ma Kárpátalján nincs igazi közös nyelv: egyetlen olyan nyelv sincs, melyet – kortól, iskolázottságtól, lakóhelytől és nemzetiségtől függetlenül – mindenki ismerne a régióban. Mivel azonban a Kárpátalján használt szláv nyelvek (ukrán/ruszin, orosz, szlovák) egymáshoz közel álló rokon nyelvek, az ezek valamelyikét (vagy annak valamely változatát) anyanyelvként beszélők többé-kevésbé akkor is megértik egymást, ha mindegyikük saját nyelvén/nyelvváltozatán szólal meg. Ám az említett szláv nyelvek normatív (irodalmi) változatát csak kevesen ismerik igazán, és még kevesebben használják (legalábbis a szóbeli kommunikációban). S bár a Kárpátalján élő nem szláv anyanyelvű magyarok, románok, németek és romák többsége kommunikációképes valamely szláv nyelven (vagy nyelvváltozaton), nyelvi szempontból hátrányos helyzetben vannak a szláv nyelvet/nyelvváltozatot anyanyelvként beszélőkhöz mérten a hivatalokban, a továbbtanulásban vagy a munkaerőpiacon. Ilyen körülmények között a kultúrák közötti párbeszéd csak részlegesen valósulhat meg, és a többnyelvűségnek is elsősorban az aszimmetrikus változata jellemző Kárpátalján; egyesek több nyelven is rendelkeznek valamilyen szintű kompetenciával, mások viszont csak anyanyelvükön. Különösen akkor lepleződnek le valamennyi állam nyelvpolitikájának valódi céljai a kétnyelvűséggel kapcsolatban, ha megfigyeljük: minden korszakban épp az aktuális többségi társadalom képviselői körében a legmagasabb a csak anyanyelvükön beszélők aránya.

A mai Kárpátalja területén használatos nyelvek státusát és helyzetét a mindenkori államok a többség–kisebbség pozícióból kiindulva próbálták rendezni. Kiindulási alapként szerepelt, hogy a hatalmon lévő többségi nemzet nyelve kiemelt státust élvez, és esetenként a regionális többség (a ruszinok/ukránok) nyelve is hivatalos státust kapott, ám ez jórészt csak

szimbolikus jelentőséggel bírt. A többi nyelv használatát alapvetően nem tiltották ugyan, de használatukat elsősorban a kultúra, az oktatás és a magánélet területén engedélyezték. A nyelvpolitika valódi törekvése nem a szimmetrikus többnyelvűség kialakítása volt az egész huszadik század folyamán, hanem az államnyelv pozícióinak erősítése, a kisebbségek alacsony szintű, asszimilációs célú kétnyelvűségének kialakítása, mely hosszabb távon nyelvcseréhez vezet. Többek között ez a nyelvi, nyelvpolitikai helyzet magyarázza egyrészt a kárpátaljaiak és ezen belül a régióban élő magyarok alacsony szintű második és idegen nyelvi kompetenciáját, illetőleg ezért feltételezzük azt, hogy a fentiekben röviden bemutatott terepkutatásunk eredményeivel igazából még nem az ukrán és orosz nyelv használati körében, használati gyakoriságában beállt változást, hanem sokkal inkább a két nyelv státusának megváltozása következményeként megfigyelhető attitűdváltozást sikerült megragadnunk. Ha az ukrajnai nyelvi, nyelvpolitikai irányvonal nem változik a közeljövőben, ez viszonylag rövid idő alatt oda vezethet, hogy a kárpátaljai magyarok lassan elfelejtik az orosz nyelvet, és áttérnek az ukrán nyelv (vagy az ukrán standardhoz hasonlatos valamely szláv nyelvváltozat) használatára azokban a helyzetekben, melyekben a többségi nyelv használatát követelik meg a helyi nyelvhasználati normák. Úgy tűnik tehát, hogy az orosz nyelv, mely nem is olyan rég még a hatalmas szovjet birodalom lingua francaja, a szovjet nemzetek közötti érintkezés nyelve volt, hasonló sorsra juthat Kárpátalján, mint Európa egykori hasonló funkciójú nyelve, a Kárpát-aljáról mára gyakorlatilag teljesen eltűnt latin.

A latin nyelvet már rég nem tanítják, a német nyelv pedig épp eltűnőben van a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákból: német–ukrán kétnyelvű felirat egy Munkács melleti (egykor) német falu önkormányzati hivatalának falán

4.5. Az ügyintézés nyelve a helyi önkormányzatokban

Amint azt a fentiekben bemutattuk, a hatályos törvények[86] alapján az abszolút magyar többségű közigazgatási egységekben (tehát ahol a magyar nemzetiségűek aránya meghaladja az 50%-ot) a magyar nyelv az államnyelv mellett a hivatalos ügyintézésben is használható. Az előzőekben azt is bemutattuk, hogy Kárpátalján belül a Beregszászi járásban, illetve 80 településen haladja meg a magyarok aránya az 50%-os küszöböt. Láthattuk azt is, hogy a fentiekben bemutatott kérdőíves kutatásunk adatai azt mutatják, hogy a magyar nyelv megjelenése az állami hivatalokban még az abszolút magyar többségű településeken is esetleges.

A kérdőíves módszerrel nyert adatok mintegy ellenőrzéseképp 2010 júliusában-augusztusában egy más módszerrel végzett vizsgálatot végeztünk a célból, hogy felmérjük: milyen mértékben jelenik meg a magyar nyelv a helyi önkormányzati hivatalok mindennapi ügyintézésében.

A Hodinka Antal Intézet szervezésében két megbízott kérdezőbiztos[87] 48 magyarok lakta település önkormányzati hivatalát hívta fel telefonon[88], aziránt érdeklődve, hogy ha kérvénnyel szeretnének fordulni a helyi önkormányzathoz, azt megírhatják-e magyar nyelven. A telefonon megkeresett önkormányzatok közül 18 a Beregszászi, 14 az Ungvári, 6 a Munkácsi, 10 a Nagyszőlősi járásban található. Egyetlen települést kivéve, mely azonban a közel 75%-ban magyarok lakta Beregszászi járásban van, mindegyik helységben meghaladja a magyar nemzetiségűek aránya az 50%-os határt, azaz valamennyi hivatalban van elvi lehetőség a magyar nyelv használatára.

Arra a magyar nyelven feltett telefonos kérdésre, hogy amennyiben a település lakosa át szeretné építeni a házát, kell-e engedélyért folyamodnia a helyi tanácshoz, 39 esetben magyar nyelven érkezett a válasz. 8 (2 beregszászi, 1-1 ungvári és munkácsi, illetve 4 nagyszőlősi járási) településen a telefont felvett önkormányzati dolgozó nem tudott ugyan magyar nyelvű felvilágosítást adni, de magyarul értő és beszélő kollégát hívott segítségül, aki magyarul válaszolt a kérdésekre. Egy esetben (a Munkácsi járásban) magyarul nem beszélő, ám a magyarul feltett kérdéseket értő dolgozó vette fel a telefont, és ukrán nyelven adott tájékoztatást. Azaz egyetlen kivételtől eltekintve a szóbeliség szintjén valamennyi településen lehetett magyar nyelven ügyet intézni a helyi hivatalban.

---

[86] Erre az alábbi jogszabályok adnak lehetőséget: Ukrajna nyelvtörvénye, Ukrajna törvénye az állampolgári beadványokról, Ukrajna törvénye a helyi önkormányzatokról, valamint A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájának ratifikálásról szóló törvény.

[87] Ezúton is szeretnénk megköszönni File Tímea és Roszoha Viktória munkáját.

[88] Valamennyi olyan önkormányzatot megpróbáltak elérni munkatársaink, mely olyan településen működik, ahol a magyarok abszolút többséget alktonak, ám – talán a nyári szabadságolások miatt – számos hivatalt többszöri próbálkozásra sem sikerült elérni telefonon a program két hónapja alatt.

Munkatársaink következő kérdése az volt, hogy a ház átépítésére vonatkozó kérelmet megírhatják-e magyar nyelven. A 48 felhívott önkormányzat közül 28-ban kapták azt a választ a kutatók, hogy benyújthatják magyarul is a dokumentumot. 20 településen azonban elutasították a kérést, és ragaszkodtak az ukrán nyelvű kérvényhez.

Azon települések közül, ahol elfogadják a magyar nyelven benyújtott kérelmeket is, 15-ben abszolút természetesnek tartották, hogy az ügyfél magyar nyelven szeretne az önkormányzathoz fordulni. Egy községben azzal nyugtázták a magyar nyelvű irat elfogadását, hogy mivel a helyi önkormányzat valamennyi tagja ért magyarul, nem lesz gond annak értelmezésével. Egy másik helységben csak akkor fogadják el a kisebbségi nyelvű beadványt, ha „nagyon muszáj", és valóban nem képes az ügyfél államnyelven megfogalmazni kérését. Egy önkormányzat munkatársa szerint elfogadják a magyar nyelvű beadványokat, de választ csak államnyelven tudnak küldeni. Az egyik Ungvár közeli kistelepülésen nem zárták ki a magyar nyelvű kérelem elfogadását, de értetlenségüket fejezték ki az ügyfél szándékával szemben, mondván, nem értik, miért kellene magyarul kérvényt írni, amikor ennyit mindenki meg tud fogalmazni ukrán nyelven.

A magyar nyelvű beadvány elfogadását elutasító településeken legtöbbször (7-7 esetben) azzal indokolták válaszukat, hogy Ukrajnában ukránul kell a hivatalos ügyeket intézni, illetve ha valaki nem tud ukránul, akkor majd az önkormányzat munkatársai segítenek az államnyelven megfogalmazni a beadványt. Az egyik munkatárs azt tanácsolta kérdezőbiztosunknak, hogy ha a kérelmező nem képes erre, írassa meg olyannal a beadványt, aki tud ukránul. Négy településen belementek ugyan abba, hogy magyar nyelven forduljon hozzájuk az ügyfél, ám azt mondták, ők majd lefordítják a beadványt az államnyelvre, és a fordítást fogják iktatni, nem a magyar nyelvű eredetit. Három polgármesteri hivatalban azt mondták, nem hallottak arról, hogy az államnyelvtől eltérő nyelven is lehet beadványokat elfogadni[89], így ragaszkodnak az ukrán nyelvű írásbeli ügyintézéshez. Két településen a felsőbb szervekkel, illetve az esetleges ügyészségi ellenőrzéssel magyarázták, miért nem fogadhatnak el magyar nyelvű kérvényeket. Egy polgármester azzal indokolta a magyar kérvény elutasítását, hogy az önkormányzat ukránul foglalja írásba a határozatait, ezért célszerű a beadványnak is államnyelven születnie. Egy másik településen azt válaszolták, hogy a magyar nyelvű beadvány egész egyszerűen nem érvényes. Egyik Ungvárhoz közeli településen az

[89] „Nem kaptunk olyan levelet vagy rendeletet, ami szerint lehet magyarul kérvényeket elfogadni" – mondta az egyik helyi tanács munkatársa. Egy másik településen azt a választ kapták a kérdezőbiztosok, hogy azt csak Kovács Miklós (a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnöke) mondja az újságnak, hogy lehet magyarul is fordulni a hivatalhoz, de ez nem igaz.

volt a válasz, hogy a bírónő (azaz a polgármester asszony) ukrán, s nem érti meg a magyarul írott dokumentumot. S akadt olyan település is, ahol a telefont felvett ügyintéző felháborodva kérdezett vissza: „olyan nehéz ukránul megírni?”

A 2010 nyarán végzett telefonos felmérésünk tehát alátámasztja egyrészt a kérdőíves vizsgálatunk, másrészt pedig a korábbi kutatásaink eredményét (lásd Karmacsi 2003): a szóbeli ügyintézés szintjén a legtöbb magyar többségű településen használható a magyar nyelv, ám a magyar nyelvű írásos hivatali ügyvitel már esetleges, még az olyan helységekben is, ahol a magyar nemzetiségűek abszolút többséget alkotnak, és erre a törvények lehetőséget adnak.

A múlt egy kétnyelvű emléke a mezővári középiskola főbejáratánál

V. ÖSSZEFOGLALÁS, TANULSÁGOK

5.1. A hipotézisek ellenőrzése

A kutatási programunk elején megfogalmazott hét hipotézisünk közül több beigazolódott, ám a vizsgálat adatai nem mindegyik előfeltevésünket igazolták.

1. Kérdőíves vizsgálatunk igazolta, hogy a két- vagy többnyelvű közösségek nyelvválasztási normái leírhatók. Kutatásunk adatai alapján is nyílvánvaló például, hogy az adatközlők nem rendszertelenül, nem kényük és kedvük szerint válogatnak egy-egy szituációban a rendelkezésükre álló nyelvek közül, hanem kommunikatív kompetenciájuknak szerves része az a tudás, hogy hol, milyen szituációban mely nyelv használata elfogadott, célszerű, lehetséges vagy előírt.

2. Az ukrajnai nyelvi jogi helyzet, illetve a kárpátaljai magyarok demográfiai viszonyainak elemzésére alapozott második hipotézisünk is beigazolódott, amennyiben a magyar nyelv valamennyi nyelvhasználati színtéren megjelent. Gyakorlatilag egyetlen olyan szituációt sem találtunk, ahol az adatközlők egyáltalán nem használják a magyar nyelvet (például mindössze az adatközlők 4,9%-a számolt be arról, hogy munkahelyén soha nem beszél magyarul). Ez nyilván szoros összefüggésben van azzal a ténnyel, hogy Ukrajnában a kisebbségi nyelvek használatát a legtöbb helyzetben engedélyezi (nem tiltja) az állam. Másrészt a kárpátaljai magyarok túlnyomó többsége magyar többségű településen él, ahol több lehetőség van a magyar nyelv használatára.

3. Kutatási eredményeink igazolták a harmadik feltételezésünket is: a magyar nyelv előfordulási aránya a magánszférához kapcsolódó nyelvhasználati színtereken a legmagasabb, a közterületeken valamivel alacsonyabb, s a legkisebb az állam által egyértelműen kontrollált hivatali szférában, azon belül is a hivatali/hivatalos írásbeliségben (28. ábra).

4. A korábbi hasonló kutatások eredményei szerint a kárpátaljai magyar közösségben – egyébként egész Ukrajnához hasonló módon – az orosz nyelv használata gyakoribb volt a nyilvános és formális színtereken, mint az ukrán nyelvé. Vizsgálatunk adatai arra mutatnak rá, hogy az 1989-ben államnyelvi státusba emelt ukrán nyelv egyre több nyelvhasználati színtéren jelenik meg és veszi át az orosz nyelv korábbi helyét a kárpátaljai magyar közösségben.

28. ábra. A magyar nyelv előfordulás aránya néhány nyelvhasználati színtéren

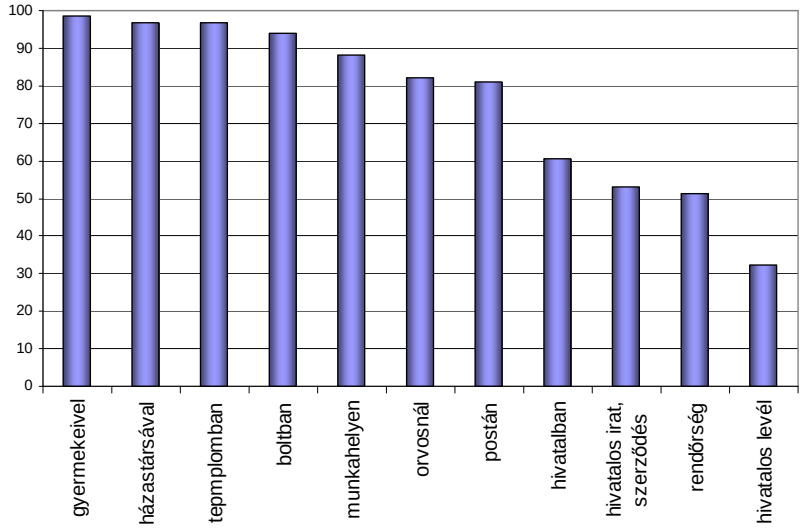

5. Előzetes feltevésünk az volt, hogy a kárpátaljai magyarok körében egyelőre továbbra is inkább az orosz nyelv dominál azokban a helyzetekben, ahol a többségi nyelvet (is) használják az adatközlők. Ezt a hipotézisünket egyrészt a hasonló ukrajnai kutatások adataira, valamint arra alapoztuk, hogy az 1990 előtt magyar tannyelvű iskolában érettségizett kárpátaljai magyarok egyáltalán nem tanultak ukránul, csak oroszul. Továbbá az 1991-től kötelezően oktatott ukrán nyelv iskolai oktatásának problémáit (erről lásd pl. Csernicskó 1998b, 1998c, 2001b, 2004c, 2009g, 2009h stb.) ismerve azt is figyelembe vettük, hogy az 1990 óta érettségizett s az iskolában már ukrán nyelvet is tanult kárpátaljai magyarok legnagyobb része nem tudta elsajátítani az ukrán nyelvet az iskolában. Ennek ellenére a vizsgálat adatai alapján egyértelműen látszik, hogy az ukrán nyelv előfordulási aránya messze meghaladja az orosz nyelv használati gyakoriságát. Amint az alábbi ábrán is látható, az ukrán nyelv előfordulási aránya mind az információs térben, a szórakozásban, a közéleti színtereken és a hivatali/hivatalos szférában egyaránt magasabb, mint az orosz nyelvé (29. ábra).

29. ábra. Az ukrán, illetve orosz nyelvet használók aránya különböző helyzetekben

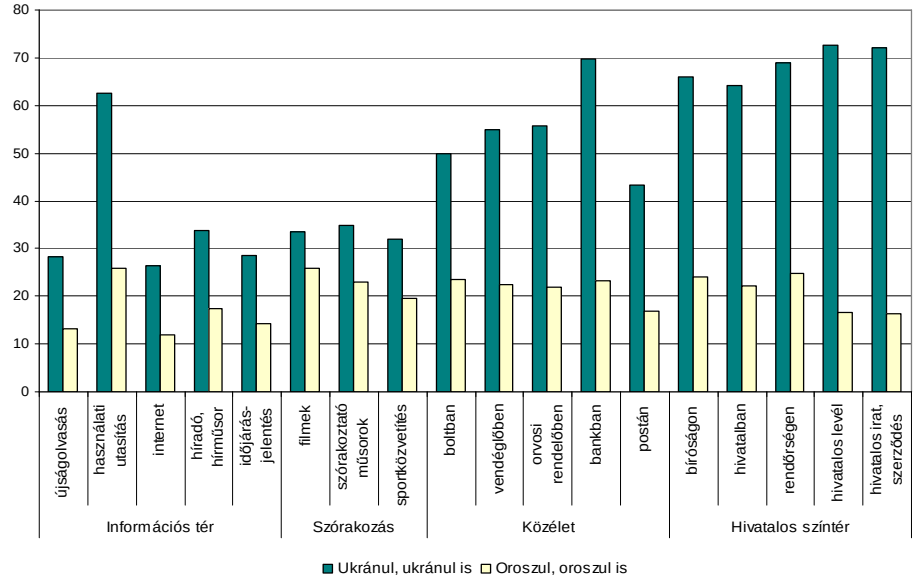

6. A kérdőíves vizsgálat egyértelműen igazolta, hogy a független szociológiai változók összefüggést mutatnak az adatközlők nyelvválasztási szokásaival.

7. A szociológiai változók azonban nem azonos arányban vannak hatással az adatközlők nyelvválasztási szokásaira. A leginkább a megkérdezettek lakóhelyének nemzetiségi összetétele, a lakóhely típusa (falu/nagyközség vagy város), illetve a válaszadó életkora mutatott összefüggést a nyelvválasztással. A legkevésbé az adatközlők iskolai végzettsége, általános iskolájának tannyelve, valamint lakóhelyének mérete (a lakosok száma) volt hatással arra, milyen nyelvválasztási mintákat követnek a beszélők.

5.2. A nyelvválasztási kérdőívek tapasztalatai

A kárpátaljai magyar közösség 593 fős, reprezentatív mintáján végzett terepkutatás eredményei alapján egyértelműen látszik, hogy a kárpátaljai magyarok túlnyomó többsége magyar domináns kétnyelvű: adatközlőink minden helyzetben igyekeznek anyanyelvüket, a magyart használni. A csoporton belüli kommunikációban egyértelműen az anyanyelv dominál, és a csoportok közötti érintkezésben is sokan használják a magyar nyelvet, elsősorban a magyarok által jelentős számban lakott településeken.

Több olyan nyelvhasználati színtér van, ahol a két- vagy három (magyar, ukrán és orosz) nyelv használata a leggyakoribb. A kárpátaljai magyar közösség nyelvválasztási normái tehát számos helyzetben nem *vagy-vagy*, hanem *is-is* módon működnek. Tipikus példája a többnyelvű nyelvválasztásnak a hivatal. Mind a kérdőíves, mind pedig a telefonon végzett felmérésünk eredménye az volt, hogy a szóbeli érintkezésben a magyar nyelv jól használható a magyar többségű települések önkormányzati hivatalaiban, ám az írásbeli ügyintézés nyelveként már nagyon gyakran az ukrán, illetve néhány esetben az ukrán és magyar nyelv együtt jelenik meg.

A kérdőíves felmérés egyik érdekes eredménye az, amely az ukrán és orosz nyelv közötti presztízs- és dominanciaváltásra enged következtetni. A kérdőívek adatai szerint a kárpátaljai magyarok jelentős része ma már sokkal inkább ukránul próbál beszélni azokban a helyzetekben, amikor a többségi nyelv használatát nem tudja elkerülni, annak ellenére, hogy az 1990 előtt érettségizettek – ha magyar tannyelvű iskolába jártak – nem tanultak ukránul. Ám mivel Ukrajna államnyelve és egyetlen hivatalos nyelve az ukrán, a kárpátaljai magyarok megpróbálnak igazodni az új helyzethez. Ezt a váltást azonban természetesen nehezítik a nyelvi kompetencia hiányosságai, segíti azonban az a tény, hogy a régió lakosságának abszolút többsége ukrán nemzetiségű, illetve anyanyelvű (22. táblázat, illetve 30. és 31. ábra).

22. táblázat. Kárpátalja népességének megoszlása nemzetiség és anyanyelv szerint a 2001. évi népszámlálás adatai alapján[90]

nemzetiség	lélekszám (fő)	arányuk az összlakosságon belül	saját nemzete nyelvét	közülük anyanyelvének nevezte meg: az ukránt	a magyart	a románt	az oroszt	egyéb nyelvet
ukránok	1010127	80,5	1001977	–	1851	248	5297	754
magyarok	151516	12,1	147056	3932	–	16	378	134
románok	32152	2,6	31846	163	22	–	42	79
oroszok	30993	2,5	28435	2451	65	18	–	24
cigányok	14004	1,1	2871	2335	8736	12	28	22
szlovákok	5695	0,5	2480	2366	645	1	147	56
németek	3582	0,3	1810	1419	150	2	173	28
beloruszok	1540	0,1	576	283	9	1	666	5
egyéb	5005	0,3	1806	1342	195	80	1246	336
összesen	1254614	100	1218857	14291	11673	378	7977	1438

[90] Összeállítva az alábbi munkák alapján: Ilytyo szerk. (2003) és *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень)*. Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 2003.

30. ábra. Kárpátalja lakosságának nemzetiségi összetétele 2001-ben

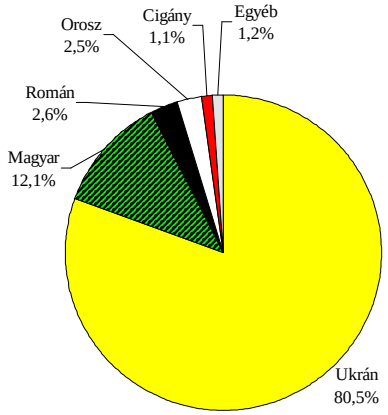

31. ábra. Kárpátalja lakosságának anyanyelvi összetétele a 2001. évi népszámlálás adatai alapján[91]

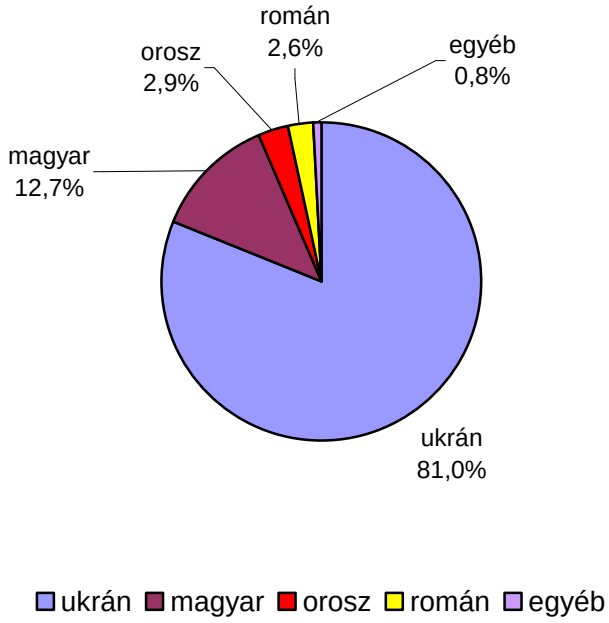

[91] Összeállítva az alábbi munkák alapján: Ilytyo szerk. (2003) és *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень)*. Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 2003.

A független változók (életkor, nem, iskolázottság, lakóhely stb.) és a nyelvválasztási szokások, preferenciák összefüggése további vizsgálatokat igényel. A kutatás jelenlegi szakaszában megállapítható, hogy a legerősebb együttjárást a lakóhely nemzetiségi összetétele, az ezzel szoros kapcsolatban álló típusa (falu vagy város), illetőleg az életkor mutatja a nyelvválasztási szokásokkal. Minél nagyobb arányú a magyar lakosság egy-egy településen, annál nagyobb a magyar nyelv előfordulási aránya a különböző nyelvhasználati színtereken, és fordítva: azon helységekben, ahol a magyarok kisebbségben vannak, a magyar nyelv funkcionális visszaszorulása figyelhető meg a közéleti színtereken. A többi szociológiai változó hatása kevésbé érzékelhető. A további, mélyebb elemzések azonban finomíthatják, pontosíthatják a képet. Ezt igazolják a TANNYELV változó mélyebb elemzése során született eredmények.

Ukrán és magyar nyelvű tájékoztató egy automatán Csap városában

5.3. Éljünk jogainkkal!

Az ukrajnai nyelvi jogi helyzet áttekintése alapján megállapítottuk, hogy azokon a közigazgatási egységeken belül, ahol a magyar nemzetiségűek aránya meghaladja az 50%-ot, a magyar nyelv az ukrán mellett használható a közigazgatásban, hivatali életben, az önkormányzati, politikai és társadalmi szervek munkájában stb. Amint az előző fejezetből láthattuk, a kárpátaljai magyar közösség a lehető legtöbb nyelvhasználati színtéren törekszik anyanyelve használatára. Ám a magyar nyelv ennek ellenére viszonylag csekély mértékben van jelen a hivatali és közéletben, az önkormányzatokban, a hivatalos, formális nyelvhasználati színtereken. Ha használatos is a magyar nyelv ezekben a szituációkban, rendszerint csak szóban, írásban sokkal ritkábban. Meglehetősen ritkán fordulnak elő (ukrán–magyar) kétnyelvű hivatali űrlapok, szerződések, formanyomtatványok, tájékoztatók, hivatalos levelek. Kétnyelvű feliratból ma már jóval több van ugyan, mint a Szovjetunió fennállása idején, ám még mindig jóval kevesebb, mint amennyi lehetne.

„A szó elszáll, az írás megmarad – tartja a mondás. Egy-egy kisebbségi nyelv használata szerencsés esetben nem korlátozódhat csupán a családra, illetve a hivatalokra és a közéletre. A kisebbségi polgárok otthonosságérzetéhez hozzájárul az is, milyen mértékben lehet és van jelen nyelvük a különböző feliratokon: láthatóvá válik-e a kisebbség nyelve, vagy csak a láthatatlan (ám kétségkívül fontos) szóbeliségre korlátozódik a használata (…), vannak-e magyar nyelvű feliratok, reklámok, utcanév-táblák, útbaigazító táblák stb., azaz szemmel is érzékelhető-e a magyarság jelenléte a településeken (…), mert egy-egy közösség közérzete szempontjából fontos szerepe van a szimbolikus tér kitöltésének is” – írja Beregszászi Anikó „Csata” a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv című tanulmányában (2005: 158).

Többnyelvű környezetben a kétnyelvű feliratoknak, az anyanyelvnek a környezetben való írásos megjelenésének a gyermeki nyelvelsajátításban, illetve az olvasás és írás megtanulásában is lényeges szerepe van. A kétnyelvű feliratok segítik az államnyelv elsajátítását: ha az emberek nap mint nap láthatják például a kétnyelvű feliratokon, hogy a járási tanács ukránul *районна рада*, az üzlet *крамниця*, az ügyészség *прокуратура*, az adóügyi felügyelőség pedig *податкова інспекція*, nagyobb eséllyel sajátítják el ezeket a kifejezéseket, mintha csak ukránul látják ezeket a kiírásokat.

Lengyel Zsolt (2005: 149) egyik tanulmányában erre hívja fel a figyelmet: „alig van olyan földrajzi pontja Magyarországnak, ahol az írás-olvasás első leckéit ne az utcán kapná meg a gyerek. A környezeti vizuális kultúra – szoros összefüggésben az előző megállapítással – többnyelvű társadalom esetében nem tekinthető pusztán nyelvjogi kérdésnek. A gyermeknek a családban elsajátított nyelvvel nemcsak a családon belül kell találkoznia, hanem a mikrokörnyezetben is. Ez pl. azt kell, hogy

jelentse, hogy a kétnyelvű kiírások, feliratok nemcsak 'százalék' kérdése: nemcsak akkor kell kétnyelvű feliratokat szerepeltetni, ha a lakosság egy bizonyos százaléka ezt indokolttá teszi nyelvpolitikailag."

Ahol csak lehet, éljünk a kétnyelvű feliratok kihelyezésének törvény adta lehetőségével! Ezek a feliratok ugyanis nem csak jelentős szimbolikus értékük miatt fontosak.

1. Elősegítik az államnyelvet nem ismerők tájékozódását, állampolgári jogaik gyakorlását.

2. Segítik a nyelvelsajátítást: ha az ukrán nyelvvel ismerkedők naponta látják, hogy a magyar *városi tanács* kiírás fölött/mellett az van kiírva: *міська рада*, nagyobb eséllyel rögzül az ukrán megfelelő. S mindez fordítva is igaz: ha valaki nem magyar tannyelvű iskolában tanult, annak könnyebb elsajátítania a magyar hivatali nyelvhasználat jellemző jegyeit, ha a hivatalokban, az okmányokban, az űrlapokon nemcsak ukrán, hanem magyar nyelvű szövegekkel is találkozhat.

3. Hozzájárulnak a magyar köznyelv és a hivatali stílus alaposabb megismeréséhez: ha a szemünk előtt van, hogy a *бухгалтерія* az *könyvelőség*, a *виконавчий комітем* az *végrehajtó bizottság*, a *довідка* az *igazolás*, a *контракт* az *szerződés*, a *міліція* pedig *rendőrség*, sokkal nagyobb az esélye annak, hogy nemcsak a kölcsönszót, hanem közmagyar megfelelőjét is ismerni fogjuk.

Kolozsvár városa 1580-ban (tehát csaknem 430 éve!) hozott határozata a városban használandó kétnyelvű feliratokról a következő volt: „Az mi az Magyar írást illeti az hídon (…) végezék ő kegyelmek, hogy szászul is ugyan azon igékkel faragják meg az város kölcségén. Azonképpen egyéb közönséges momentumokon, ha egyik Nemzetnek nyelve ott vagyon, az másiké is legyen ott."

A több mint négy évszázaddal ezelőtt született bölcs rendelet ma is példaértékű. Nemcsak Kolozsvárott és Kárpátalján, hanem az egész Kárpát-medencében.

A két- és többnyelvű nyelvhasználat kapcsán az ellenzők gyakran olyan érveket hoznak fel, melyekkel látszólag egyetérthetünk. Az egynyelvűség mellett kiállók nem ritkán a józan észre, az időhiányra, a kisebbségek előzékenységére, a magas költségekre, a kisebbségek államnyelvi ismereteire hivatkoznak, amikor azt javasolják, hogy ne ragaszkodjunk a többnyelvű feliratokhoz, nyelvhasználathoz. Az egyik ukrán–magyar tannyelvű beregszászi középiskola magyar nemzetiségű igazgatója, aki a városi önkormányzat képviselője a 2006–2010 közötti ciklusban, a *Beregszász* című hetilapnak adott nyilatkozatában ezt válaszolta az önkormányzati testületben folyó vitákra vonatkozó újságírói kérdésre: „Talán a nyelvhasználat körül rajzolódott ki némi nézetkülönbség. Véleményem szerint minden ukrán állampolgárnak kötelessége ismerni az államnyelvet, ugyanakkor mindenki számára adott a lehetőség, hogy az anyanyelvén szólaljon fel. (…) A magyar nyelvű felszóla-

lásban csupán az akadályozza a képviselőket, hogy az ukrán kollégák nem értenek magyarul, így a magyar nyelvű felszólalásoknál tolmácsot, kétnyelvű ügyvezetőt kell felkérni, hogy fordítsa le ukránra az elmondottakat, vezesse a jegyzőkönyvet magyarul is. Ez pénzbe kerül, amivel most takarékoskodnunk kell, jobban, mint bármikor. Másrészt a magyar képviselők mindegyike beszél oroszul vagy ukránul. Itt talán az előzékenység és a takarékosság okán javasolnám, hogy nem okozzunk fölöslegesen gondot tolmácsgép bevezetésével, hiszen ezt a pénzt számos fontosabb probléma megoldására is fordíthatjuk" (*Beregszász*, 2009. május 1., 3. lap).

Ebben az érvelésben számos olyan toposz megjelenik, melyekkel a többségi társadalmak egyértelműen diszkriminálják kisebbségi polgáraikat. Például azt állítja a nyilatkozó, hogy minden ukrán állampolgárnak kötelessége beszélnie az államnyelvet. Ez azonban erős csúsztatás: az Alkotmány és egyes törvények (pl. a bírák státusáról szóló) megkövetelik, hogy bizonyos állami pozíciókat csak olyan állampolgár tölthet be, aki ismeri az ukrán nyelvet, ám egyetlen olyan jogszabály sem létezik, mely ezt minden állampolgár számára előírná. Ha az ukrán nyelv ismerete törvény által megkövetelt kötelezettség volna, akkor a független Ukrajna történetében a kormányfők, miniszterek egy része jogsértő módon töltötte be munkakörét. Elegendő csupán arra utalnunk, hogy Mikola Azarov, Ukrajna miniszterelnöke nem tud ukránul, bár saját bevallása szerint igyekszik megtanulni.[92] Viktor Janukovics államfő – akiről 2007-ben, amikor még miniszterelnökként tevékenykedett, szintén azt írta a sajtó, hogy már erősen nekilátott az ukrán nyelv elsajátításának[93] – arra utasította Anatolij Mogiljevics belügyminisztert, hogy két hónap alatt tanuljon meg ukránul.[94] Ha minden ukrán állampolgár valóban ismerné az ukrán nyelvet, Alekszandr Medvegyko, Ukrajna legfőbb ügyésze sem adhatott volna ki olyan utasítást az ország ügyészeinek 2010-ben, hogy mihamarabb sajátítsák el az államnyelvet.[95]

Azt is olvashatjuk a fenti érvelésben, hogy a többségi képviselők nem értenek magyarul, míg a magyarok mind beszélnek ukránul vagy oroszul. Ez az aszimmetrikus kétnyelvűség tipikus példája: a többségieknek elegendő egyetlen nyelvet ismerniük, másoknak azonban meg kell tanulniuk más

[92]Lásd a beszámolókat: http://futuriti.ru/question/3905.html; http://focus.ua/politics/141124; http://digester.in.ua/Cluster.aspx?uid=2010090112&id=4

[93] Lásd itt: http://forum.33b.ru/topic1857560

[94] Lásd a hírügynökségi beszámolókat: http://korrespondent.net/ukraine/politics/1091593; http://charter97.org/ru/news/2010/9/1/31784/. A belügyminiszternek egyébként nem sikerült két hónap alatt eleget tennie az elnök – nyelvpedagógiailag egyébként abszurd – utasításának, és nem tudott ilyen rövid idő alatt megtanulni ukránul: http://www.vsesmi.ru/news/4438451/

[95] Lásd a beszámolókat: http://telegraf.by/2010/09/genprokuror-objazal-podchinennix-uchit--ukrainskij-jazik.html; http://censor.net.ua/go/offer/ResourceID/170887.html

nyelven is. Az is meglepő, hogy a képviselők orosz nyelvtudására hivatkozik a nyilatkozó. Az orosz ugyanis jogi értelemben ugyan olyan kisebbségi nyelv Ukrajnában, mint a magyar, így érthetetlen: miért van valakinek joga egy másik kisebbségi nyelven felszólalni, saját anyanyelvén viszont nincs.

A költségekre és az időhiányra való hivatkozás is meglehetősen gyakori. Viktor Juscsenko (2010) szerint például az ukrajnai kétnyelvűség bevezetése fölösleges és pazarló volna, mert a sok-sok hivatalos dokumentum fordítására elköltött pénzből inkább szociális kérdéseket kellene megoldani, utakat, kórházakat, óvodákat és iskolákat építeni. Az – egyébként természetesen – egyetlen jóérzésű embernek sem jut eszébe, hogy a középületek akadálymentesítése vagy egyes kihalóban lévő állatfajok védelme, esetleg városi parkok, zöldövezetek létesítése ellen tiltakozzon, pedig az is pénzbe és időbe kerül. Érthetetlen ugyanakkor, hogy miért ne élhetne azzal a nyelvi és nemzetiségi jogaival egy beregszászi képviselő, hogy saját anyanyelvén szólal meg.

Kétségtelen: lehetünk előzékenyek, és választhatjuk azt a nyelvet mondandónk megfogalmazására, amely a többség számára érthető. Ám ha eközben feladjuk szerzett jogainkat, akkor hibát követünk el. A fenti logika alapján akár öltözködhetnénk, szavazhatnánk, gondolkodhatnánk is úgy, ahogyan ezt a többség teszi, s onnan már csak egy lépés az, hogy otthon, családi körben is azt a nyelvet használjuk, melyet a többség beszél. Jogaink sajnos semmit sem érnek, ha nem élünk velük.

Figyelmeztető felirat a borzsavai vasútállomáson

5.4. Nyelvpolitikai, nyelvtervezési tanulságok és feladatok

Kutatásaink egyértelműen rávilágítottak arra, hogy a kárpátaljai magyar közösségben – szemben például számos nyugat-európai és ukrajnai kisebbséggel, illetve más Kárpát-medencei magyar kisebbségi csoportokkal megegyezően[96] – a magyar nemzeti azonosságtudat legfontosabb, meghatározó, szimbolikus jelentőségű összetevője a nyelv.[97] Azaz: a magyar nyelv megtartása nélkül kevés sikerrel tartható fenn Kárpátalján a magyar identitás. A nyelv megmaradásához pedig elengedhetetlen, hogy legyen alkalom, lehetőség és jog ahhoz, hogy a magyar nyelvet minél szélesebb körben, minél több funkcióban használni lehessen Kárpátalján. Ankerl Géza (1993) például szinte egyenlőségjelet tesz a nyelvi, nyelvhasználati és az oktatási jogok közé, amikor így fogalmaz: „A cél az, hogy az utódállamok magyarjai többségének biztosítva legyen, hogy életük java részét anyanyelvükön élhessék meg – munkában, közéletben, szórakozásban – anélkül, hogy életpályájuk megcsonkulna, előmenetelük csorbát szenvedne; s hogy ugyanez leszármazottaiknak is biztosíttassék, magyar nyelvű oktatással az óvodától a doktorátusig".

Mert hiába alakítjuk ki a kényelvűséget az iskolában, ha a tanintézmények falai közül kilépve azt tapasztaljuk: a magyar nyelv sehol sem, vagy csak a szűk családi körben, esetleg szimbolikus funkciókban használható. A kárpátaljai magyarság célja nem az, hogy szakrális célokra tartsa meg a nyelvét, hanem az, hogy minél több helyzetben használni tudja.[98] Mert a nyelvet csak és kizárólag az tartja fenn, ha használják. Az a nyelv, melynek nincsenek anyanyelvi beszélői, legyen akármilyen nagy múltú, hordozhat bármekkora kulturális értéket (lásd a latin példáját), mégiscsak holt nyelv. Lanstyák István szavait idézve: „A döntő az, hogy a szlovákiai magyaroknak milyen lehetőségeik vannak anyanyelvük használatára a magán- és a közélet különböző színterein. Minél kisebb mértékben szorulnak rá a beszélők a

[96] Lásd például: „a közép-európai kisebbségi magyarok vélekedése szerint abban, hogy az ember milyen nemzethez, néphez tartozónak érzi magát, az anyanyelv kiemelten fontos és centrális szerepet játszik (…). A vizsgált csoport jól érzékelhető véleménye szerint nemcsak a nemzet él nyelvében, hanem a nemzet részét képező nemzeti kisebbség is. Ez az anyanyelvhez fűződő ragaszkodás azonban korántsem jelenti a kétnyelvűség 'felmondását' (…), hanem csak a saját érték óvásának, védelmezésének gesztusát – vagyis épp a kétnyelvűség *fenntartásának* szándékát" (Gereben 1998).

[97] A magyar nyelv és a magyar nemzeti identitás közötti szoros kapcsolatról lásd például Csernicskó 2008a, 2008c, 2009d.

[98] Halmos Béla, a budapesti Zeneművészeti Egyetem tanára, népzenekutató mondta 2010. szeptember 18-án Beregszászon, a XVI. Élőnyelvi Konferencia keretében vele folytatott szakmai beszélgetés során: „A hagyomány nem rab, hogy őrizni kelljen, és nem beteg, hogy ápolják!" A nyelv sem rab vagy beteg, nem őrizni és ápolni kell hát; fennmaradását az szolgálja a legjobban, ha minél több helyzetben használják a mindennapokban.

másik nyelvre, annál inkább anyanyelv-domináns a kétnyelvűségük, s így annál kevésbé jelentkezik anyanyelvükben a másik nyelv hatása" (Lanstyák 2002).

Azaz: ha használhatjuk anyanyelvünket, ha annak van gyakorlati, reális értéke, akkor fenntartható a kétnyelvűség. Ha azonban a nyelv már nem hasznos, ha gyakorlati célokra, kommunikációs funkciók ellátására nem alkalmas, akkor a kétnyelvűség fokozatosan egynyelvűséggé változik, a többség nyelvén.

A nyelv használhatósága tehát jelentősen növeli a nyelv értékét, presztízsét. Figyelnünk kell tehát arra is, hogy szélesítsük és fenntartsuk a magyar nyelv használati körét is. Nagyon fontos tehát „annak felismertetése, hogy a nyelv nem önmagában, szimbolikusan nagy érték, hanem mindennapi használatában, eszköz voltában is" (Péntek 2007). „Nyilvánvaló ugyanis, hogy nem a nyelvi emlékek reliktumszerű, muzeális mentésére vagy őrzésére kell tervet vagy stratégiát kidolgozni, hanem az élő nyelv megtartására a mindennapi használatban, lehetséges funkcióinak teljes körében" – írja Péntek János (2008: 140).

A magyar nyelv hosszú távú fennmaradása Magyarországon kívül tehát elsősorban politikai tényezők függvénye, „megfelelő státusának biztosítása, használati körének (törvény által garantált) radikális kibővítése [...] nélkül a visszaszorulás és leépülés folyamata nem állítható meg" (Lanstyák 1998/2002: 131). Nem a magyar nyelvet kell védeni a többségi nyelv hatásaitól – mint ahogyan a rendszerváltozást követő első években hitték a nyelvművelők (erről lásd Kontra–Saly szerk. 1998 írásait) –, hanem a nyelvet beszélő közösség nyelvhasználati jogait kell bővíteni. Arra kell törekedni, hogy a közösség minél több helyzetben használni tudja anyanyelvét, hiszen a nyelvet használata tartja fenn. Ám a rendszerváltozás óta máig sincs összehangolt magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés (Kontra 1994/1998, 2010).

Mind a kisebbségi magyar pártok (köztük a két kárpátaljai magyar érdekvédelmi szervezet: a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség és az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség), mind a magyarországi kormányzat (pártállástól függetlenül) arra törekednek, hogy az érintett államok legalább a nemzetközi szerződésekben vállalt szinten biztosítsák a nyelvi jogokat a kisebbségi magyar közösségek számára. Ezen túl azonban célként a hasonló nagyságú és hasonló helyzetben levő nyugat-európai őshonos kisebbségek (pl. a finnországi svédek vagy a dél-tiroli németek) által elért státusz fogalmazódik meg a határon túli magyar nemzetrészek nyelvi, nyelvhasználati jogait illetően. Tehát az, hogy a magyar nyelv az adott államban legalább regionális szintű hivatalos nyelv legyen. Ez a törekvés azonban (jelenleg még) a többségi politikai elitek ellenállásába ütközik, amelyek alapvetően csak a minimális egyéni nyelvi jogok biztosítására hajlandóak. Mivel a

„magasabb szintű" nyelvi státus jogszabályi garantálása a többségi politikai elit támogatása nélkül lehetetlen, meg kell keresni a hatékony érdek-érvényesítés és együttműködés lehetőségeit.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a nyelvi jogok törvényi szintű garantálása a kisebbségi nyelvek tényleges használatának csak lényeges előfeltétele. Az érintetteknek ismerniük is kell jogaikat, valamint meg kell teremteni számukra a jogbarát környezetet, azaz a joggyakorláshoz szükséges feltételeket. Az utóbbi időben e területen is megfigyelhető előrelépés. Például Romániában a nyelvi jogokkal kapcsolatos ismeretek terjesztését célzó, a nyelvi jogok gyakorlati alkalmazását segítő honlap indult[99], és hasonló készül Szlovákiában is. A Szlovákiai Magyarok Kerekasztala 2010. február 1-től jogsegély-szolgálatot indít mindazok számára, akiket valamilyen sérelem ért az államnyelvtörvény kapcsán vagy a nyelvi jogai érvényesítése során Szlovákiában.[100]

A Termini Kutatóhálózathoz tartozó szervezetek munkatársai is kifejtenek ilyen irányú ismeretterjesztő tevékenységet, sőt a nyelvi jogok kérdése fokozatosan bekerül a tankönyvekbe is. Kárpátalján azonban egyelőre kevés sikerről számolhatunk be ezen a téren. Szükség volna olyan útmutatókra, amelyek az ügyfél és a hivatalnok szempontjából leírnák részletesen a követendő eljárásrendet. A Szlovákiai Lilium Aurum Kiadó 2002-ben *Általános és kisebbségi jogok* címmel kiegészítő tankönyvet adott ki az állampolgári ismeretek tantárgy oktatásához, s most készült el az új gimnáziumi magyarnyelv-tantervhez igazodó első osztályos tankönyv (szerzői a Gramma munkatársai: Misad Katalin, Simon Szabolcs és Szabómihály Gizella), amelyben már van a nyelvi jogokat, azok érvényesíthetőségét tárgyaló fejezet. Ennek fontosságára már Szépe György (2001: 67–68. p.) is felhívta a figyelmet. Kárpátalján az új, 5–12. osztályos magyar nyelv tantervben is helyet kaptak a nyelvi jogi ismeretek (Kótyuk szerk. 2005), illetve az új 10. osztályos tankönyvben (Beregszászi 2010) is hangsúlyosan van jelen a helyi magyar nyelvhasználat jellegzetes vonásainak ismertetése, a nyelvi jogokra való utalás. Megjelent egy olyan népszerűsítő jellegű kiadvány is, mely röviden összefoglalja a kárpátaljai magyarok nyelvi, nyelvhasználati jogait, az ide vonatkozó legfontosabb törvényeket, rendeleteket (Csernicskó szerk. 2010).

[99] hhttp://www.nyelvijogok.ro
[100] http://www.jogsegely.sk

5.5. Esélyek és lehetőségek

A magyar nyelv minél szélesebb körű használatát a leginkább az segíthetné elő, ha a magyar nyelv jogi státusát megfelelően rendezik Ukrajnában. Felmerül azonban a kérdés: van-e reális esélye annak, hogy a magyar nyelv Kárpátalján regionális hivatalos nyelvi státusba kerüljön? Az ukrajnai nyelvi helyzet ismeretében[101] erre a kérdésre nem könnyű egyértelmű választ adni.

Ukrajna regionális törésvonalai a politikai, gazdasági, világnézeti ellentétek mellett nyelvi síkon is tetten érhetők (Arel–Khmelko 1996, Khmelko–Wilson 1998, Kulyk 2008, Melnyik–Csernicskó 2010). Az ország nyelvi helyzetét az ukrán nyelvpolitika szereplői alapvetően kétféle megközelítésben látják és láttatják (összefoglalásuk alapja Besters-Dilger szerk. 2008, Majboroda és mtsai szerk. 2008, valamint Maszenko 2010; lásd még Kulyk 2006, 2007).

Az első megközelítés fő képviselői a magukat nemzeti-demokratikus erőként aposztrofáló, a 2004-es „narancsos forradalom" révén hatalomra jutott erők. Szerintük Ukrajna nyelvi helyzete unikális, mert a többségi nemzet (az ukrán) nyelve a cári orosz birodalom, ill. a Szovjetunió erőszakos oroszosító politikája következtében visszaszorult, az orosz nyelv máig uralja a közélet jelentős részét. Egyetlen olyan ország sincs a világon, vélik ezen álláspont képviselői, ahol egy kisebbségi nyelv ennyire széles körben elterjedt volna a társadalomban, mint Ukrajnában. Ez a fajta nyelvi helyzet deformált, melyet az állami nyelvpolitikának – attól függetlenül, megvan-e ehhez a társadalmi konszenzus – „ki kell egyenesítenie"[102], azaz: vissza kell hoznia azt az ideálisnak vélt állapotot, amikor az orosz valóban csak egyike a sok kisebbségi nyelvnek, az ukrán ellenben államnyelvként az összes formális funkcióban (az államigazgatásban, a jogalkotásban és jogalkalmazásban, a sajtóban, a politikai életben, a kultúrában, a tudományban és az oktatásban) egyeduralkodó lesz. A nemzeti irányultságú politikusok (és a velük egy nézetet valló értelmiségiek, pl. Rjabcsuk 2000, 2002) egy része két Ukrajnáról beszél: az ország egyik fele mentalitásában és nyelvében ukrán, a másik pedig „kreol" nyelvű és identitású, azaz voltaképpen eloroszosított, akiket „vissza kell téríteni" az ukrán nyelv és nemzet kebelére (Jevtuh 2009: 317, Portnov 2009: 40–41). E tábor hívei közül többen etnolingvisztikai alapon sorolják erkölcsi kategóriákba az ország lakosságát (Rjabcsuk 2002; erről lásd Kulyk 2000, Zsurzsenko 2005).

Ennek a nyelvpolitikai attitűdnek központi gondolata, hogy a közös ukrán nyelv az újonnan formálódó egységes ukrán politikai nemzet és identitás egyik kiemelt szimbóluma. „Az egyetlen államnyelv feltétele a fejlett európai állam létezésének. Két államnyelv bevezetése Ukrajnában nem szolgálja a konszolidációt.

---

[101] Erről lásd pl. Melnyik–Csernicskó (2010), illetve a jelen kötet szakirodalmi áttekintését.

[102] Ide vonatkozóan ld. *Az állami nyelvpolitika koncepciója* c. dokumentumot, melyet Juscsenko elnök regnálásának utolsó napjaiban adott ki: Концепція державної мовної політики. Схвалено Указом Президента України від 15 лютого 2010 року № 161/2010.

Konszolidálódni csak egyetlen valami mentén lehet" – írja például Ukrajna egykori elnöke, Viktor Juscsenko (2010), aki szerint „A kétnyelvűség az eurázsiaiság tipikus megnyilvánulása". Ezért mindazok, akik két államnyelv mellett érvelnek, vagy akik úgy vélik, hogy a kisebbségi nyelveknek hivatalos státust kell biztosítani, azok voltaképpen az új ukrán állameszme ellen, az ukrán identitással szemben, valamint az egységes nemzet és állam ellen foglalnak állást (Majboroda–Pancsuk 2008: 207–209). Törvényszerűnek tartják, hogy az állami függetlenséget kivívott ukrán nép a történelem során rákényszerített aszimmetrikus kétnyelvűséget követően egynyelvűségre törekszik (vö. Semsucsenko–Gorbatenko 2008: 168). Az ukránosítás és a *de jure* egynyelvűség ebben a kontextusban a korábbi oroszosításra adott adekvát válaszként jelenik meg (ld. Pavlenko 2006).

A másik álláspont hívei főként az oroszbarátnak tekintett, magukat demokratikus jogvédőként beállítók soraiból kerülnek ki. Szerintük Ukrajna nyelvpolitikáját a jelenlegi valós nyelvi helyzetre kell alapozni, azaz kodifikálni kell az ország *de facto* kétnyelvűségét azzal, hogy az oroszt a második államnyelv státusába emelik. Az érvelés fontos eleme, hogy az erőszakos ukránosítás veszélyezteti az oroszajkú lakosság nyelvi és nemzetiségi jogait, fenyegeti a demokráciát, az emberi jogokat, az ukrán nyelv pozícióinak erősítése háttérbe szorítja az orosz nyelvet (Besters-Dilger 2008: 275, Kulyk 2007, Portnov 2009: 18, Dickinson 2010).

A két, egymással ellentétes nyelvpolitikai jövőkép mögött szinte teljesen azonos erőforrásokkal rendelkező, egymással szembenálló politikai tábor áll: az elsőnek Viktor Juscsenko és Julija Timosenko, a másodiknak Viktor Janukovics a központi alakja. Az egyik tábornak a dominánsan ukrán nyelvű északon és nyugaton, illetve részben az ország középső régióiban (Kijev és környéke) van a szavazóbázisa, a másiknak a jellemzően orosz nyelvű délen és keleten. Az ország nyelvi, nyelvhasználati megosztottsága tehát egyben politikai preferenciát is jelent (lásd Melnyik–Csernicskó 2010: 18, 74, 76–78).

A kiélezett és bizonytalan ukrajnai politikai helyzetben, ahol kormányok jönnek és mennek, rendkívüli elnöki és országgyűlési választások követik egymást, s ahol a 450 fős parlamentben a többség gyakran öt-hat szavazaton múlik, és a koalíció felbomlása állandóan fenyegeti a kormányzó többséget, a tömegeket mozgósítani képes nyelvi kérdés elképzelhetetlen mértékben átpolitizálttá vált. A nyelvi kártya már a legelső ukrán választásokon aduászként jelent meg a kampányban, s ez azóta sincs másként (Kulyk 2008, Zaremba–Rimarenko 2008a). A vezető ukrán politikai erők vagy az egyik, vagy a másik tábor által preferált nyelvpolitikát tűzték zászlajukra, és hol az egyik (pl. az ukránosító Juscsenko az oroszpártiként elkönyvelt Janukoviccsal szemben 2005-ben), hol a másik (Janukovics diadala Juscsenko ellen 2010-ben) került ki győztesen a harcból. Medvegyev (2007) elemzése szerint egyenlő erők küzdelme folyik az országban.

Az nyilvánvaló, hogy az ország összlakosságának mindössze 0,3%-át kitevő kárpátaljai magyarság nem tudja eldönteni ezt a patthelyzetet, ám poli-

tikai érdekképviselete révén regionálisan megpróbál minél kedvezőbb pozíciókat kivívni.

A narancsos forradalom utáni időszakban a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség a Viktor Juscsenko nevével fémjelzett, a nyugat által támogatott blokkal kötött választási szövetséget. A választások után azonban a nemzeti erők erős nemzetállam-építésbe kezdtek, és a kijevi politikusok megfeledkeztek regionális szövetségesüknek tett ígéreteikről.

Az oroszpártinak tekintett s ezért sokak által kisebbségbarátként beállított Viktor Janukovics győzelme után az elnökválasztási kampányban Janukovics mellett agitáló Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség abban bízik, hogy jelentősen javul majd a kisebbségek, s ezen belül természetesen a magyarok helyzete. Ám az optimisták megfeledkeznek arról, hogy a nyelvi, nyelvpolitikai kérdés, illetve ezen belül az ukrán és orosz nyelv státusa a hatalom megszerzésének egyik lényeges elemévé vált Ukrajnában.

A szinte folyamatos választási mozgósítás és a nyelvi kérdést kiemelten kezelő kiélezett kampányok következtében a mai Ukrajnában egyfajta paradox helyzet állt elő a nyelvek státusának megítélését illetően. A szociológiai kutatások igazolják, hogy az egyértelműen ukrán dominanciájú nyugati országrészben attól rettegnek, hogy ha az orosz második államnyelvvé válik, akkor megszűnik az ukrán államiság, veszélybe kerül az ukrán nyelv és nemzet. „Állítható, hogy az ukrán állam túlélése az ukrán nyelvnek az állami és társadalmi élet valamennyi szférájába történő reális bevezetésétől függ. A jelenlegi körülmények között a nyelv a nemzeti biztonság, a területi egység, a nemzettudat és a nép történelmi emlékezetének garanciája" – véli Juscsenko (2010) is. Az államigazgatást kivéve szinte teljes mértékben orosz nyelvű délen és keleten ezzel szemben úgy gondolják, az ukránosító politika létében veszélyezteti az orosz nyelvet és az oroszok nemzeti azonosságtudatát Ukrajnában (vö. Zaremba–Rimarenko 2008b: 276).

Ha ilyen körülmények között Janukovics egyértelműen az ukrán–orosz kétnyelvűség kodifikálása mellett foglal állást, voltaképpen ugyanazt a hibát követi el, mint elődje, Juscsenko, csak épp ellenkező előjellel: az ország egyik felének érdekeit előtérbe helyezve figyelmen kívül hagyja a lakosság másik részének preferenciáit. Ezt pedig a közelgő önkormányzati választásokra való tekintettel valószínűleg nem engedheti meg magának.

Milyen esélyei vannak akkor a nyelvkérdés rendezésének Ukrajnában? A nyelvi és politikai helyzet ismeretében úgy tűnik, a probléma érdemi megoldására csak akkor kerülhet sor, ha a két, nagyjából azonos erőket mozgósítani képes politikai tábor kompromisszumot keres és talál. Egyes elemzők (pl. Kulyk 2008) szerint ez a kompromisszum az lehet, ha Ukrajnának egyetlen államnyelve marad: az ukrán, ám az orosz nyelv regionális hivatalos nyelvi státust kap azokban a régiókban, ahol erre az orosz ajkú lakosság igényt tart. Ennek a kompromisszumos megoldásnak a támogatottságát látszanak alátámasztani azok a szociológiai kutatások, melyek egyik fő kérdése az ukrán és az

orosz nyelv státusa, s melyek megkérdezetteinek jelentős része nem veti el azt a lehetőséget, hogy az ukrán államnyelvi státusának megőrzése mellett más nyelvek regionálisan hivatalos nyelvi státust nyerjenek (Kulyk 2008, Visnyak 2008c). Erre utal továbbá az is, hogy az egyik ilyen kutatásban az adatközlők 31,9%-a ukrán, 22,5%-a pedig orosz egynyelvű jövőt képzel el gyermeke számára, miközben a relatív többség (42,5%) az ukrán–orosz kétnyelvűséget tartja kívánatosnak utódainak (Maszenko 2008).

Ez a megoldás jelenik meg az ukrajnai nyelvi helyzetet elemző egyik nyelvpolitikai kötet ajánlásaiban is (Besters-Dilger szerk. 2008: 332–339). Egy kijevi ukrán és egy kárpátaljai magyar nyelvész közös munkájaként megjelent összefoglalóban is az jelenik meg ajánlásként, hogy azon közigazgatási egységeken belül, ahol egy adott nyelv anyanyelvi beszélői elérik a 10%-os arányt, biztosítani kell a jogot ennek a nyelvnek a használatára az államnyelv mellett; ahol ez az arány 50% fölötti, kötelezővé kell tenni a kisebbségi nyelv használatát a helyi államigazgatási szervek munkájában, s ehhez az államnak meg kell teremtenie minden szükséges feltételt (Melnyik–Csernicskó 2010: 146).

Az ukrán politikatörténetben sem teljesen előzmények nélküli ez a megoldás. A Szovjetunió megalakulását követő első időszakban ugyanis a birodalom nyelvpolitikájában alkalmazták a regionális hivatalos nyelvek gyakorlatát. A Szovjetunió részét képező Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Népbiztosainak Tanácsa 1924-ben határozatot fogadott el a nemzetiségi járások és tanácsok kijelöléséről[103], amely – más szövetségi rendeletekkel együtt – lehetővé tette a legalább 500 lelket számláló, többségében valamelyik nemzetiség által lakott település nemzetiségi tanáccsá, illetve a legalább tízezer lakosú, többségében valamelyik nemzetiséghez tartozó lakost felmutató járás nemzetiségi járássá való nyilvánítását (Tóth–Csernicskó 2009: 71). 1929-re Ukrajnában összesen 26 nemzetiségi járás (9 orosz, 7 német, 4 bolgár, 3 görög, 2 zsidó és 1 lengyel), 1085 nemzetiségi községi tanács (489 orosz, 253 német, 150 lengyel, 90 moldáv, 92 zsidó, 45 bolgár, 30 görög stb.) és 107 nagyközségi-kisvárosi (ebből 66 zsidó és 41 orosz) nemzetiségi tanács alakult. Ezeknek a közigazgatási egységeknek a területén az adott nemzetiség nyelve hivatalosként funkcionált (Rjabosapko 2001: 82). A területen kisebbségben maradt nemzetiségeket (ideértve a szociológiailag többséget alkotó ukránokat is) az adott közigazgatási egység nemzeti kisebbségének nyilvánították, biztosítva számukra az ezzel járó nyelvi preferenciákat. A nemzetiségi közigazgatási egységek létrehozásának folyamata 1930-ban véget ért, majd elkezdődött folyamatos leépítésük (Rjabosapko 2001: 84). Ez a gyakorlat még akkor is pozitív példaként értékelhető, ha gyakorlati alkalmazása terén számos probléma merült fel (lásd Tóth–Csernicskó 2009: 72–73).

[103] Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине: К 10-й годовщине Октябрьской революции: по материалам Центр. комис. нац. Меньшинств при ВУЦИК. – Харьков, 1927. – с. 97.

A Kárpátalja számos településén és a Beregszászi járásban abszolút többséget alkotó magyarok (lásd Molnár–Molnár 2005) számára is ez a megoldás jelenthet(ne) előrelépést.

Az ukrajnai realitásokat figyelembe véve azonban az a legvalószínűbb, hogy az épp hatalmon lévő mindenkori politikai erő a hatalom hosszabb távú megtartása érdekében a közeljövőben továbbra sem a kompromisszumos megoldás vagy az állami kétnyelvűség megteremtésének irányába indul, hanem a korábbiakban már jól bevált egy lépést ide, egyet oda taktikáját választja, és megkísérli az ország mindkét felével elhitetni, hogy szívén viseli a nyelvi kérdés számukra megfelelő módon történő rendezését. Egyelőre legalábbis ezt látszik igazolni, hogy bár a Janukovics által kinevezett új kormány hatályon kívül helyezte elődjének a gyakorlatban még életbe sem lépett azon rendelkezését, mely szerint az összes érettségi és egyben felvételi vizsgát kizárólag ukrán nyelven kell tenni, ám a valamennyi jelentős ukrajnai kisebbség által diszkriminatívnak minősített (pl. Tóth 2008) kötelező ukrán nyelv és irodalom tesztvizsgát nem törölte el.[104] Az is elgondolkodtató, hogy a 2011-es felvételi vizsgákról szóló rendeletben[105] az orosz nyelv bekerült a választható tárgyak közé, ám a magyar és más olyan kisebbségi nyelvek (pl. román, moldáv, krími tatár), melyeken szintén folyik oktatás Ukrajnában, továbbra sem szerepelnek a vizsgatárgyak között.

A kiélezett ukrajnai belpolitikai helyzetben a nyelvi kérdésben a kompromisszum kialakulásának esélye minimális. Ezt támasztja alá, hogy bár Janukovicshoz közel álló politikusok olyan nyelvtörvény-tervezetet[106] nyújtottak be a parlament elé, mely szerint az ukrán államnyelvi státusának megőrzése mellett a kisebbségek nyelvei regionális hivatalos nyelvekké válhatnak[107], az ellenzék tüntetésekkel, éhségsztrájkkal, utcai megmozdulásokkal fenyegeti a parlamentet, ha megszavazza a tervezetet.[108] A kormánypártként

---

[104] Az erről szóló miniszteri rendelet kimondja, hogy az ukrán nyelv és irodalom vizsga továbbra is kötelező, ám (az idegen nyelv kivételével) a többi tantárgy tesztjeit le kell fordítani krími tatár, moldáv, lengyel, orosz román és magyar nyelvre. Lásd: Наказ Міністерства освіти і науки України про внесення змін до нормативно-правових актів Міністерства освіти і науки України щодо зовнішнього незалежного оцінювання в 2010 році № 238 від 25.03.2010 р. http://www.mon.gov.ua/?id=2

[105] Наказ Міністерства освіти і науки України про зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень осіб, які виявили бажання вступати до вищих навчальних закладів України в 2011 році № 833 від 26.08.2010 р. Lásd: http://www.mon.gov.ua/?id=2

[106] http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=38474

[107] http://www.mno.hu/portal/736816; http://www.mr1-kossuth.hu/archivum/az-ukranparlament-elott-van-a-regionalis-nyelvtorvenytervezet.html

[108] Lásd a hírügynökségi sajtóbeszámolókat: http://korrespondent.net/ukraine/politics/1121826; http://korrespondent.net/ukraine/events/1120961;
http://korrespondent.net/ukraine/politics/1120022. Október 18-án az ellenzék Kijevben és 15 megyeszékhelyen megtartott országos demonstrációján összesen kb. 4 ezren vettek részt: http://korrespondent.net/ukraine/politics/1127719-v-akcii-protesta-protiv-zakona-o-yazykah-prinyali-uchastie-bolee-chetyreh-tysyach-chelovek

az ukránosítást erőltető Julija Timosenko Blokk politikusai arra is készek, hogy a parlament blokádjával akadályozzák meg egy ilyen nyelvtörvény elfogadását.[109] Vezető ellenzéki politikusok szerint egy ilyen nyelvtörvény a nemzet és az ország egységét, az ukrán nyelv jövőjét fenyegeti, ezért nem szabad hagyni, hogy elfogadják (vö. Juscsenko 2010).[110] Az egyik vezető kijevi egyetem tudományos tanácsa állásfoglalásban tiltakozott a nyelvtörvény ellen, mely a tudós oktatók szerint a perifériára szorítja az ukrán nyelvet, megengedhetetlenül széles jogokat biztosít az orosz nyelvnek.[111] Jelenleg, a 2010. október 31-i helyhatósági választások előtt alig egy hónappal a nyelvi helyzet megoldásával kapcsolatos borúlátásunkat látszik igazolni az is, hogy a hatalompárti Régiók Pártja a választások utánra halasztotta a nyelvtörvény tervezetének parlamenti vitáját.[112]

Az új nyelvtörvény tervezete kapcsán mindhárom exelnök is megszólalt. A független Ukrajna első elnöke, Leonyid Kravcsuk szerint az ország kétnyelvűsége Ukrajna egységét veszélyezteti. Aligha sikerül Janukovicsnak megváltoztatnia az Alkotmányt és a nyelvtörvényt, véli, hisz ehhez kétharmados parlamenti többség kell. Annak idején Kucsmának is szándékában állt az orosz második államnyelvi státusba emelése, emlékeztet Kravcsuk, ám aztán elállt ettől a tervétől, mert megértette, hogy akkor csupán az ország déli és keleti felének elnöke lesz, és Ukrajna kettészakadása katasztrofális mérteket ölt: egyik része ukránul, másik oroszul fog beszélni. Másrészt, figyelmeztet az exelnök, a nyelvi kérdés választások előtt mindig előkerül, ha fel kell tüzelni a választókat, majd a kampány végeztével mindenki igyekszik félretenni ezt a kényes kérdést.[113] A Kravcsukot az elnöki székben követő Leonyid Kucsma szerint Ukrajnának csak egy államnyelve lehet, de az orosznak biztosítani kell a regionális nyelv státusát, s az orosz nem lehet idegen nyelv Ukrajnában.[114] Juscsenko (2010) külön vezércikket szentelt a nyelvkérdésnek a *Deny* c. lapban. Meggyőződése, hogy a két államnyelv bevezetése éppúgy az ország és a nemzet egységét veszélyezteti, mint az, ha az orosz hivatalos nyelvként funkcionálhat Ukrajnában.

A nyelvkérdés ukrajnai történetét ismerve feltételezhető, hogy a kormányzó Régiók Pártja számára a probléma lebegtetése a legelőnyösebb. A párt egyes vezető politikusai arról nyilatkoznak, hogy előbb vagy utóbb szavazásra bocsátják az új nyelvtörvényt, más politikusai ellenben arról beszélnek, hogy

---

109 http://korrespondent.net/ukraine/politics/1119762

110 http://korrespondent.net/ukraine/politics/1120022

111 http://korrespondent.net/ukraine/politics/1120251

112 http://korrespondent.net/ukraine/politics/1122800

113 http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Ja8A9Vlb7PIJ:www.radiosvoboda.org/content/article/1962166.html+%D0%9A%D1%80%0%B0%D0%B2%D1%87%D1%83%D0%BA%2B%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0&cd=7&hl=hu&ct=clnk&gl=hu&client=firefox-a

114 http://www.newsru.ua/ukraine/28sep2010/ku4ma_mowa.html; http://otherside.com.ua/news/detail.php?id=89356

egyelőre nem tárgyalják ezt a kérdést a parlamentben; ezzel egyrészt azt üzenik választóiknak, hogy gondoskodnak az orosz nyelvről, és nem feledkeztek meg választási ígéreteikről, másrészt elejét veszik annak, hogy az ellenzék az érzelmileg erősen telített nyelvkérdés miatt jól bevált szokás szerint blokkolja a Legfelsőbb Tanács munkáját, ezzel akadályozva például az adótörvények vagy a költségvetés elfogadását.[115]

Úgy tűnik, egyelőre tehát továbbra is marad az 1989-ben elfogadott nyelvtörvény és az abban meghatározott 50%-os küszöb. Legalább ott éljünk ezzel a joggal, ahol lehet.

Nagymuzsaly „javított" helységnévtáblája

[115] http://korrespondent.net/ukraine/politics/1127753-kolesnichenko-ne-prinyav-zakon-o-yazykah-my-pereigrali-oppoziciyu

VI. FELHASZNÁLT IRODALOM

Alekszejev, Vlagyimir (Алексеев Владимир) 2008. *Бегом от Европы? Кто и как противодействует в Украине реализации Европейской хартии региональных языков или языков меньшинств.* Харков: „Факт".

Andrássy György 2010. Nyelvszabadság: egy elismerésre váró emberi jog? In: Andrássy György – Vogl Márk szerk., *Az emberi jogok és a nyelvek*, 101–125. Pécs: PTE Állam- és Jogtudományi Kar.

Ankerl Géza 1993. A Kárpát-medence nyelvterületeinek fenntartása. Nyugati példák és nemzetközi jogi eszközök. *Magyar Szemle* 2/9: 906–919.

Arel, D. – Khmelko, V. 1996. The Russian Factor and Territorial Polarization in Ukraine. *The Harriman Review* Vol. 9/1–2: 81–91.

Auer, Peter – Li Wei 2007. Introduction: Multilingualism as a problem? Monolingualism as a problem? In: Peter Auer and Li Wei eds., *Handbook of Multilingualism and Multilingual Communication*, 1–12. Berlin–New York: Mouton de Gruyter.

Aza, Larisza (Аза Лариса) 2007. Двомовність в Україні: сучасний стан. In: Vorona, V. – Sulha, N. szerk., *Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін*, 392–380. Київ: Інститут соціології НАН України.

Aza, Larisza 2009. Kétnyelvűség Ukrajnában. In: Fedinec Csilla és Szereda Viktóra szerk., *Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*, 346–352. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

Babbie, Earl 2000. *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata.* Budapest: Balassi Kiadó.

Bartha Csilla 1993. *Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítései. Kandidátusi értekezés.* Budapest: kézirat.

Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Bartha Csilla 2003. A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás. In: Nádor Orsolya és Szarka László szerk., *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*, 56–75. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Bartha Csilla 2007a. Adalékok a nyelv és a nemzeti/etnikai identitás viszonyának szociolingvisztikai értelmezéséhez. In: Bárczi Zsófia és Vančoné Kremmer Ildikó szerk., *Nyelv – irodalom – társadalom*, 9–35. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európa Tanulmányok Kara.

Bartha Csilla 2007b. Nyelvváltozat- és/vagy nyelvcsere? – Hat magyarországi kisebbségi közösség nyelvi attitűdjeinek összehasonlító elemzése. In: Zelliger Erzsébet szerk., *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai*, 95–111. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.

Bartha Csilla 2009. Út a többnyelvűség felé? – Nyelvideológiák attitűdök és nyelvcsere: a kétnyelvűséggel kapcsolatos elképzelések szerepe a kisebbségi nyelvek megőrzésében. In: Borbély Anna, Vančoné Kremmer Ildikó és Hattyár Helga szerk., *Nyelvideológiák, nyelvi attitűdök és sztereotípiák*, 141–157. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet, Gramma Nyelvi Iroda, Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar, Tinta Kiadó.

Bauring, B. (Баурінг Б.) 2008. Мовна політика в Україні. Міжнародні норми та зобов'язання і український закон та законодавство. In: Besters-Dilger, Juliane szerk., *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*, 55–95. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія".

Beregszászi Anikó 2004. Idegennyelv-oktatásunk gondjairól és feladatairól szociolingvisztikai nézőpontból. In: Huszti Ilona szerk., *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*, 10–20. Ungvár: PoliPrint – Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Beregszászi Anikó 2005. „Csata" a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In: Beregszászi Anikó és Papp Richárd szerk. *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*, 158–163. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Budapest–Beregszász.

Beregszászi Anikó 2010. *Magyar nyelv 10. osztály. Stilisztika.* Чернівці: Видавничий дім Букрек.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2003a. A magyar nyelv használatának lehetőségei Kárpátalján de jure és de facto. In: Nádor Orsolya és Szarka László szerk., *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*, 110–122. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2003b. Die Möglichkeiten des Gebrauchs der ungarischen Sprache in der Karpatoukraine de jure und de facto. In: Hrsg. Ferenc Glatz, *Begegnungen 21.: Die Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*, 101–117. Budapest: Europa Institut Budapest.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004a. A kárpátaljai magyarok kétnyelvűsége a gyakorlatban. In: *…itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 55–70. Ungvár: PoliPrint.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004b. Az ukrán nyelv oktatása a kárpátaljai magyar iskolákban: nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi problémák. In: *…itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 97–108. Ungvár: PoliPrint.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2005. Українська мова у школах з угорською мовою навчання у соціолінгвістичному аспекті. *Українознавство* 2005/4: 82–86

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2006. *A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése*. Ungvár: PoliPrint.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2007. A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája – ukrajnai módra. *Kisebbségkutatás* 2007/2: 251–261.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2009. The Linguistic Aspects of Current Ukrainian Educational Policy. In: Tarnóczy, Mariann and Kövér, Alexandra eds., *20 Years: Report on the Activities of the Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund in Hungary 1989–2009: A Selection of 20 Studies from the Past 20 Years*, 1–9. Budapest: HAS-Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund, 2009. (Article on the CD "A Selection of 20 Studies from the Past 20 Years")

Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Berezovenko, A. 2002. Between nation and state: Ukrainian identity in today's language reality. In: R. Göbner and A. Kratochvil eds., *Ukrainische Kultur im europäischen Kontext*, 143–144. Greifswald.

Besters-Dilger, Juliane (Бестерс-Дільгер Юліане) 2008. Мовна політика у засобах масової інформації. In: Besters-Dilger, Juliane szerk., *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*, 234–277. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія".

Besters-Dilger, Juliane (Бестерс-Дільгер Ю.) szerk. 2008. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія".

Bikova, Natalia (Бікова Наталя) 2006. *Типи мовної поведінки в мультилінгвальній ситуації*. Рукопис. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Bilaniuk, Laada 2003. Gender, language attitudes, and language status in Ukraine. *Language in Society* 32: 47–78.

Bilaniuk, Laada 2004. A typology of surzhyk: Mixed Ukrainian-Russian language. *International Journal of Bilingualism* Vol 8, Number 4: 409–425.

Bilaniuk, Laada 2005. *Contested Tongues: Language Politics and Cultural Correction in Ukraine*. Ithaca and London: Cornell University Press.

Bilaniuk, Laada – Melnyk, Svitlana 2008. A Tense and Shifting Balance: Bilingualism and Education in Ukraine. *The International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* Vol 11, Nos. 3–4: 340–372.

Bloomfield, Leonard 1933. *Language*. London: Allen and Unwin.

Borbély Anna 2001. *Nyelvcsere. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.

Borbély Anna 2007a. Nyelvi attitűdök a magyarországi román és szerb közösségben. In: Zelliger Erzsébet szerk., *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai*, 89–94. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.

Borbély Anna 2007b. Összehasonlító nyelvcsere-kutatások a Magyarország területén élő kisebbségi közösségekben. In: Zelliger Erzsébet szerk., *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai*, 15–24. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.

Borbély Anna 2007c. Színterek és nyelvválasztás: vizsgálatok a valóságos idő hatásáról. In: Bárczi Zsófia és Vančoné Kremmer Ildikó szerk., *Nyelv – irodalom – társadalom*, 37–51. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európa Tanulmányok Kara.

Botlik József 2005. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I–II*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke – Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara.

Chambers, J. K. 2002. Patterns of Variation including Change. In: J. K. Cambers, Peter Trudgill and Natalie Schilling-Estes eds., *The Handbook of Language Variation and Change*, 349–372. Blacwell Publishers.

Chambers, J. K. – Trudgill, Peter 1998. *Dialectology*. (Second Edition) Cambridge: University Press.

Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris.

Cseresnyési László 2004. *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Csernicskó István 1998a. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely.

Csernicskó István 1998b. Az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar iskoláiban. In: Lanstyák István és Szabómihály Gizella szerk., *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűségre*, 44–59. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete.

Csernicskó István 1998c. Az ukrán nyelv Kárpátalján. *Regio* 1998/1: 5–48.

Csernicskó István 1999a. Lingvicizmus Ukrajnában. *Véletlen Balett* I/1: 73–83.

Csernicskó István 1999b. Egy jelenség és ami mögötte van: az ukrán nyelv és a kárpátaljai magyarság. *UngBereg 1999. Első Pánsíp-almanach*, 88–102.

Csernicskó István 2000. Jogok és jogtalanságok. A kisebbségek anyanyelvi oktatásához való jog a nemzetközi és az ukrajnai kisebbségvédelmi dokumentumokban. *UngBereg 2000. Második Pánsíp-almanach*, 114–118.

Csernicskó István 2001a. A nyelvek helyzetére vonatkozó dokumentumok Ukrajnában. *Nyelvünk Kultúránk* 2001/4: 65–73.

Csernicskó István 2001b. Az ukrán nyelv oktatásának problémái Kárpátalja magyar iskoláiban. *Nyelvünk és Kultúránk* 2001/2: 15–23.

Csernicskó István 2002. A nyelvek helyzetére vonatkozó dokumentumok Ukrajnában. In: Kontra Miklós és Hattyár Helga szerk., *Magyarok és nyelvtörvények*, 11–23. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002.

Csernicskó István 2004a. A magyar nemzeti nyelvstratégiáról, mulasztásainkról, feladatainkról és vágyainkról. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk., *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 106–116. Ungvár: PoliPrint.

Csernicskó István 2004b. A magyar nyelv helyzete Kárpátalján. *Magyar Tudomány* 2004/4: 473–480.

Csernicskó István 2004c. Egy megoldatlan probléma: az államnyelv oktatása a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban. In: Huszti Ilona szerk., *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*, 113–123. Ungvár: PoliPrint – Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Csernicskó István 2005. Hungarian in Ukraine. In: Anna Fenyvesi ed., *Hungarian Language Contact Outside Hungary. Studies on Hungarian as a minority language*, 89–131. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Csernicskó István 2006a. A magyar nyelv használata Kárpátalján: a jogok és a gyakorlat. *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny* IV/2: 51–62.

Csernicskó István 2006b. Az ukrán–orosz nyelvi háború és a kárpátaljai magyarság. *Kisebbségkutatás* 2006/4: 764–769.

Csernicskó István 2008a. A nyelv szerepe a kárpátaljai magyarság azonosságtudatában. In: Császár Melinda – Rosta Gergely szerk., *Ami rejtve van s ami látható. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára*, 101–113. Budapest–Piliscsaba: Pázmány Társadalomtudomány 10.

Csernicskó István 2008b. A nyelvészek társadalmi felelőssége, avagy: néhány érv az anyanyelvi iskola mellett. *KárpátInfo* 2008/30: 5.

Csernicskó István 2008c. Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben. In: Fedinec Csilla szerk.: *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 153–170. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.

Csernicskó István 2008d. Ukrajna összhangra törekszik. Az ukrajnai oktatáspolitika nyelvi vonatkozásai. *Kisebbségkutatás* 2008/2: 302–315.

Csernicskó István 2009a. Az ukrajnai oktatáspolitika a nyelvi asszimiláció szolgálatában. *Korunk* 2009/február: 33–40.

Csernicskó István 2009b. A nyelvi jogi szabályozást meghatározó tényezők Ukrajnában. *Magyar Tudomány* 2009/11: 1297–1303.

Csernicskó István 2009c. Nyelv, oktatás és azonosságtudat összefüggései Ukrajnában. In: Karmacsi Zoltán és Márku Anita szerk., *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*, 26–33. Ungvár: PoliPrint.

Csernicskó István 2009d. „Szépen, igeragozás szerint beszélnek" – Mi, ti és ők, avagy hogyan látják nyelvváltozataikat a kárpátaljai magyarok. In: Borbély Anna, Vančoné Kremmer Ildikó és Hattyár Helga szerk., *Nyelvideológiák, nyelvi attitűdök és sztereotípiák*, 405–414. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet, Gramma Nyelvi Iroda, Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar, Tinta Kiadó.

Csernicskó István 2009e. Tények, adatok a kárpátaljai magyarok nyelvtudásáról. *Együtt* 2009/3: 70–77.

Csernicskó István 2009f. The linguistic aspects of the Ukrainian educational policy: the case of Ukraine. In: Pajusalu, Karl eds., *12th International Conference on Minority Languages: Conference Abstracts*, 38–39. Tartu: University of Tartu.

Csernicskó István 2009g. Напрямки мовної освіти України і угорськомовна освіта на Закарпатті. *Acta Beregsasiensis* 2009/2: 97–106.

Csernicskó István 2009h. Проблемні питання викладання української мови у школах з угорською мовою навчання. In: Герцог Ю. ред.: *Державотворча й об'єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи*, 105–116. Ужгород: Поліграф центр Ліра.

Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba.* Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Csernicskó István szerk. 2010. *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról.* Budapest–Beregszász: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság–Hodinka Antal Intézet.

Csernicskó István – Soós Kálmán 2002. Gyorsjelentés – Kárpátalja. In: *Mozaik 2001. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*, 91–135. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.

Csernicskó István – Szabómihály Gizella 2010. Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In: Bitskey Botond szerk., *Határon túli magyarság a 21. században: konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006–2008*, 167–198. Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal.

Dickinson, Jennifer 2010. Languages for the market, the nation, or the margins: overlapping ideologies of language and identity in Zakarpattia. *International Journal of the Sociology of Language* 201: 53–78.

É. Kiss Katalin 2004. *Anyanyelvünk állapotáról.* Budapest: Osiris Kiadó.
Erb Mária 2007. Nyelvi attitűdök a tarjáni német közösségben. In: Zelliger Erzsébet szerk., *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai*, 61–69. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
Fedinec Csilla 1999. *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991).* Budapest, Nemzetközi Hungarológiai Központ.
Fishman, Joshua A. 1965. Who speaks what language to whom and when. *La Linguistique* 2: 67–88.
Gal, Susan 1979. *Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria.* New York–San Francisco–London: Academic Press.
Gal, Susan 1987. Linguistic Repertoire. In: Ammon, U. – Dittmar, N. – K. J. Mattheier eds., *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society.* Vol. 1: 286–292. Berlin: Walter de Gruyter.
Gal, Susan 1991. Mi a nyelvcsere és hogyan történik? In: *Regio* 1991/1: 66–76.
Gaudio del S. – Taraszenko, B. (Гаудіо дель С. – Тарасенко Б.) 2008. Суржик: актуальні питання та аналіз конкретного прикладу. In: Besters-Dilger, Juliane szerk., *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*, 316–331. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія".
Gereben Ferenc 1998. Anyanyelv és identitástudat kapcsolata a magyarpárú kétnyelvűség helyzetében. In: Lanstyák István és Szabómihály Gizella szerk.: *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében*, 113–127. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete.
Gereben Ferenc 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség.* Budapest: Osiris.
Gereben Ferenc 2005. *Olvasáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata.* Budapest: Lucidus Kiadó.
Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban).* Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
Göncz Lajos 2001. Nyelvi és szociológiai változók összefüggése a Kárpát-medencei magyar beszélőközösségeknél kisebbségi és többségi helyzetben. *Magyar Nyelv* XCVII: 152–171.
Göncz Lajos 2004. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége.* Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
Gumperz, John G. 1975. A nyelvi közösségek típusai. In: Pap Mária – Szépe György szerk., *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*, 151–168. Budapest: Gondolat.
Gumperz, John G. 1982. *Discourse Strategies.* Cambridge: Cambridge University Press.
Hamers, Josiane F. – Blanc, Michel H. A. 1989. *Bilinguality and Bilingualism.* Cambridge: Cambridge University Press.
Hoffmann, Charlotte 1991. *An Introduction to Bilingualism.* London and New York: Longman.
Horváth István 2009a. Kisebbségi nyelvi jogok és kisebbségi nyelvhasználat Romániában. *Magyar Tudomány* 2009/11: 1304–1312.
Horváth István 2009b. Kisebbségi nyelvi jogok és kisebbségi nyelvhasználat Romániában. *Magyar Kisebbség* 2009/1–2: 208–220.
Hymes, Dell H. 1975. A beszélés néprajza. In: Pap Mária és Szépe György szerk., *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*, 91–146. Budapest: Gondolat.
Ilytyo, I. (Ільтьо І.) szerk. 2003. *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень).* Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики.
Jevtuh, Volodimir 2009. Az ukrán társadalom etnikai-nyelvi sajátosságai. In: Fedinec Csilla és Szereda Viktória szerk.., *Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*, 307–327. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
Juscsenko, Viktor (Ющенко Виктор) 2010. Чия мова – того й влада. *День* № 180, 6 жовтня 2010 р.
Karmacsi Zoltán 2001. Tiszaújlak lakosságának nyelvválasztási szokásai és identitástudata. In: *11. Élőnyelvi Konferencia*, 141–154. Újvidék: Újvidéki Egyetem.
Karmacsi Zoltán 2003a. A magyar nyelv Beregszász hivatalaiban. In: Csernicskó István szerk., *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*, 93–100. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
Karmacsi Zoltán 2003b. A tiszaújlaki lakosok nyelvválasztási szokásai. In: Csernicskó István szerk., *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*, 74–82. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
Karmacsi Zoltán 2005. „…magyar kecskének neveztek", avagy a magyar nyelv presztízse Kárpátalján (az Aréna Sátorfesztivál lakói körében elvégzett kérdőíves felmérés alapján). In: Beregszászi Anikó és Papp Richárd szerk., *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*, 140–157. Budapest–Beregszász: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
Karmacsi Zoltán 2007. *Kétnyelvűség és nyelvelsajátítás.* Ungvár: PoliPrint.

Karmacsi Zoltán 2009. Nyelvi attitűd: gyengítő és erősítő tényezők Kárpátalján a magyar nyelv esetében. In: Borbély Anna, Vančoné Kremmer Ildikó és Hattyár Helga szerk., *Nyelvideológiák, nyelvi attitűdök és sztereotípiák*, 415–423. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet, Gramma Nyelvi Iroda, Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar, Tinta Kiadó.

Khmelko, V. (Хмелько В.) 2004. Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості й тенденції змін за роки незалежності. *Наукові записки НаУКМА 32. Соціологічні науки*, 3–15.

Khmelko, V. – Wilson, A. 1998. Regionalism and ethnic and linguistic cleavages in Ukraine. In: Kuzio, T. ed., *Contemporary Ukraine: Dynamics of Post-Soviet Transformation*, 64–76. London: Armonk.

Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Kloss, Heinz 1967. Types of Multilingual Communities: A discussion of ten variables. In: Stanley Lieberson ed., *Explorations in Sociolinguistics*, 7–17. Bloomington: Indiana University.

Koljadzsin Natália (Коляджин Наталія) 2004. Про специфіку організації навчання української мови в угорськомовних школах. *Acta Beregsasiensis* Vol. III (2004): 76–81.

Kolláth Anna 2005. Kihívások és megoldások. Gondolatok a szlovéniai Muravidék kétnyelvű oktatásáról. In: Ring Éva szerk., *Felzárkózás vagy bezárkózás? A többnyelvű oktatás előnyei, veszélyei a kisebbségi közösség életében*, 75–96. Budapest: EÖKIK.

Kontra Miklós 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.

Kontra Miklós 1992. Szukszükölő akadémikus. In: Hajdú Mihály és Kiss Jenő szerk., *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*, 372–374. Budapest: ELTE.

Kontra Miklós 1994/1998. Szubjektív megjegyzések a magyar nyelvi tervezésről. Kontra Miklós–Saly Noémi szerk., *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*, 266–275. Budapest: Osiris.

Kontra Miklós 1995. Bevezetés. In: Kontra Miklós és Vázsonyi Endre szerk., *Túl a Kecegárdán. Calumet-vidéki amerikai magyar szótár*, 8–18. Budapest: Teleki László Alapítvány.

Kontra Miklós 1996. Magyar nyelvhasználat határainkon túl. In: Diószegi László szerk., *Magyarságkutatás 1995–96.*, 113–123. Budapest: Teleki László Alapítvány.

Kontra Miklós 1999. *Közérdekű nyelvészet.* Budapest: Osiris KIadó.

Kontra Miklós 2006. A határon túli magyar nyelvváltozatok. In: Kiefer Ferenc főszerk., *Magyar nyelv*, 549–576. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kontra Miklós 2010. *Hasznos nyelvészet.* Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.

Kontra Miklós – Szilágyi N. Sándor 2002. A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs? In: Kontra Miklós és Hattyár Helga szerk., *Magyarok és nyelvtörvények*, 3–10. Budapest: Teleki László Alapítvány.

Kontra Miklós szerk. 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltáskori Magyarországon.* Budapest: Osiris.

Kontra Miklós – Saly Noémi szerk. 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról.* Budapest: Osiris.

Kótyuk István szerk. 2005. *Magyar nyelv 5–12. osztály. Tanterv a magyar tannyelvű iskolák számára. Угорська мова 5–12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з угорською мовою навчання.* Чернівці: Видавничий дім Букрек.

Kovács, Magdolna 2001. *Code-Switching and Language Shift in Australian Finnish in comparison with Australian Hungarian.* Åbo: Åbo Akademi Förlag.

Kristó Nagy István szerk. 1982. *Bölcsességek könyve. 1800 előtt született szerzők. Aforizmák, szállóigék.* Budapest.

Kulyk, Volodimir (Кулик Володимир) 2000. Щирі українці та їхній „othering". *Крытыка* IV/12.

Kulyk, Volodimir 2006. Normalisation of Ambiguity: Policies and Discourses on Language Issues in Post-Soviet Ukraine. In: Barbara Tornqust-Plewa ed., *History, Language and Society int he Borderlands of Europe*, 117–140. Malmö: Sekel Bokförlag.

Kulyk, Volodimir (Кулик Володимир) 2007. Языковые идеологии в украинском политическом и интеллектуальном дискурсах. *Общественные записки* 2007/1: 296–316.

Kulyk, Volodimir (Кулик Володимир) 2008. Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після помаранчевої революції. In: Besters-Dilger, Juliane szerk., *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*, 11–54. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія".

Labov, William 1982. Objectivity and commitment in linguistic science: The case of the Black English trial in Ann Arbor. *Language in Society* 11: 165–201.

Labov, William 1994. *Principles of Linguistic Change. Volume 1: Internal Factors.* Oxford, UK – Cambridge, USA: Blackwell.

Laihonen, Petteri 2009. A finn nyelvpolitika. *Magyar Nyelvjárások* XLVII: 119–143.

Lampl Zsuzsanna 2008. *Magyarok és szlovákok. Szociológiai tanulmányok nem csak az együttélésről.* Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.

Lanstyák István 1998/2002. Magyar nyelvtervezés a Kárpát-medencében a 21. században. Lanstyák István–Szabómihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*, 127–141. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely.

Lanstyák István 2002. A magyar nyelv jelene és jövője Szlovákiában. In: Lanstyák István – Szabómihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*, 12–18. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

Lanstyák István 2005. A kétnyelvű oktatás veszélyei Szlovákiában. In: Ring Éva szerk., *Felzárkózás vagy bezárkózás? A többnyelvű oktatás előnyei, veszélyei a kisebbségi közösség életében*, 43–73. Budapest: EÖKIK.

Lanstyák István – Szabómihály Gizella 1996. Contact varieties of Hungarian in Slovakia: a contribution to their description. *International Journal of the Sociology of Language* 120: 111–130.

Lanstyák István – Szabómihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

Lenec, K. (Ленець К.) 2000. Суржик. In: Ruszanickij, V. – Taranenko, O. szerk., *Українська мова. Енциклопедія*, 616. Київ: Видавництво Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.

Lengyel Zsolt 2005. Nyelvelsajátítás, nyelvi fejlődés és a nyelvi környezet. In: Lanstyák István és Vančoné Kremmer Ildikó szerk., *Nyelvészetről változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*, 121–152. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda.

Majboroda, O. (Майборода О.) és mtsai szerk. 2008. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*, 49–85. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.

Majboroda, O. – Pancsuk, M. (Майборода О. – Панчук М.) 2008. Мовне та політико-ідеологічне протистояння в Україні: причини, чинники, прояви. In: Majboroda, O. és mtsai szerk., *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*, 205–234. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.

Márku Anita 2003. A magyar nyelv Beregszász szolgáltató egységeiben, boltjaiban, éttermeiben és a piacon, valamint az orvosi rendelőben. In: Csernicskó István szerk., *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpát-aljai magyar nyelvhasználatba*, 100–104. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Márku Anita 2008. *Érvényes történetek. Nyelváltási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében*. Ungvár–Beregszász: PoliPrint–KMF.

Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 1999. *Мова і політика*. Київ: Соняшник.

Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2002. Суржик як соціолінгвістичний феномен. *Дивослово: Українська мова й література в навчальних закладах* 2002/3: 11–13.

Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2004. *Мова і суспільство: постколоніальний вимір*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія".

Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2008. Мовна ситуація України: соціолінгвістичний аналіз. In: Besters-Dilger, Juliane szerk., *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*, 96–131. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія".

Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2010. *Нариси з соціолінгвістики*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія".

Medvegyev, O. (Медведєв О.) 2007. *Мовний баланс України*. http://uabooks.info/ua/book_market/analytics/?pid=2386

Melnyik, Szvitlana – Csernicskó István (Мельник Світлана – Черничко Степан) 2010. *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації*. Ужгород: ПоліПрінт.

Menyhárt József 2002. Nyelvünk és törvénye (A hivatalos ügyintézés nyelve Dunaszerdahelyen és Nyékvárkonyban a kisebbségi nyelvhasználati törvény érvénybelépése óta). In: Lanstyák István és Simon Szabolcs szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről*, 34–56. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

Menyhárt József 2007. „Ne haragúdjon hogy meg kérem Magát!" Lakossági kérvények nyelvi elemzése. In: Bárczi Zsófia és Vančoné Kremmer Ildikó szerk., *Nyelv – irodalom – társadalom*, 65–73. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.

Molnár Anita 2009a. Tannyelv és nemzeti identitás kapcsolata egy 2006-os felmérés tükrében. In: Karmacsi Zoltán és Márku Anita szerk., *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*, 122–127. Ungvár: PoliPrint.

Molnár Anita 2009b. Tannyelv, nemzeti identitás és a nyelvek presztízse – egy Kárpátalján végzett kutatás margójára. In: Borbély Anna, Vančoné Kremmer Ildikó és Hattyár Helga szerk., *Nyelvideológiák, nyelvi attitűdök és sztereotípiák*, 439–446. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet, Gramma Nyelvi Iroda, Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar, Tinta Kiadó.

Molnár Anita 2010. A tannyelv hatása a magyar nyelv helyzetére Kárpátalján. In: Garaczi Imre – Szilágyi István szerk., *A kultúra, a tudomány és a nemzet helyzete a Kárpát-medencében*, 189–201. Veszprém: Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány.

Molnár József – Molnár D. István 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: KMPSZ Tankönyv- és Taneszköztanácsa.

Molnár József – Molnár D. István 2010. A kárpátaljai magyarság népességföldrajzi viszonyai. In: Csernicskó István szerk., *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 15–32. Budapest–Beregszász: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet.

Motilcsak, Mihajlo (Мотильчак Михайло) 2009. Шляхи поліпшення вивчення української мови як державної у загальноосвітніх навчальних закладах області з навчанням мовами національних меншин. In: Герцог Юрій szerk., *Державотворча й об'єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи*, 36–44. Ужгород: Поліграфцентр Ліра.

Nádor Orsolya 2002. *Nyelvpolitika. A magyar nyelv politikai státusváltozásai és oktatása a kezdetektől napjainkig*. Budapest: BIP.

Orosz Ildikó 2007. *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991–2005)*. Ungvár: PoliPrint.

Orosz Ildikó – Csernicskó István 1999. *The Hungarians in Transcarpathia*. Budapest: Tinta Publishers.

Pálmainé Orsós Anna 2007. Nyelvi attitűdök a magyarországi beás közösségben. In: Zelliger Erzsébet szerk., *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai*, 79–88. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.

Panina, N. (Паніна Н.) 2005. *Українське суспільство 1994–2005: соціологічний моніторинг*. Київ: Інститут соціології НАН України – Фонд „Демократичні ініціативи".

Papp Anna Mária 2009. Nyelvválasztási stratégiák Marosvásárhelyen. *Magyar Nyelv* 2009/3: 340–355.

Papp Z. Attila – Veres Valér szerk. 2007. *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái*. Budapest: MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Pavlenko, Aneta 2006. Russian as a lingua franca. *Annual Review of Applied Linguistics* 26: 78–99.

Péntek János 2007. Dinamikus nyelvi folyamatok és az identitás. *Pro Minoritate* 2007/Tavasz: 53–62.

Péntek János 2008. A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái. In: Fedinec Csilla szerk.: *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 136–152. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.

Phillipson, Robert – Mart Rannut – Tove Skutnabb-Kangas 1994. Introduction. In: Skutnabb-Kangas, Tove – Robert Phillipson eds., *Linguistic human rights: overcoming linguistic discrimination*, 1–22. Berlin, Mouton de Gruyter.

Póhán K. (Повхан К.) 1999. Державна мова в школах національних меншин. *Українська мова і література в школі*. 1999/4: 55–57.

Póhán K. (Повхан К.) 2003. Проблеми і перспективи навчання державної мови учнів-угорців. *Українська мова і література в школі*. 2003/8: 52–55.

Portnov, Andrej 2009. Történelemírás ukrán módra. Megjegyzések a hétköznapi valóság történeti alapú átrendezéséhez. In: Fedinec Csilla és Szereda Viktória szerk., *Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*, 11–49. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

Poznyak, D. (Позняк Д.) 2007. Комунікативні сфери української та російської мов у регіональному вимірі. *Соціальна психологія* 2007/1: 53–69.

Radcsuk, V. (Радчук В.) 2002a. Мова в Україні: стан, функції, перспективи. *Дивослово* 2: 2–5.

Radcsuk, V. (Радчук В.) 2002b. Мова в Україні: стан, функції, перспективи. *Мовознавство* 2–3: 39–45.

Rjabcsuk, Mikola (Рябчук Микола) 2000. *Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націотворення*. Київ: „Критика".

Rjabcsuk, Mikola 2002. Két Ukrajna. Miért bizonytalanok az ukránok? *Tr@nsit online* 2002/23: 11–20.

Rjabosapko, L. (Рябошапко Л.) 2001. *Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000)*. Львів.

Sándor Klára 2001. Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola: a kisebbségi kétnyelvűség. In: Sándor Klára szerk., *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*, 83–110. Szeged: JGYF Kiadó.

Semsucsenko, J. – Gorbatenko, V. (Шемшученко Ю. – Горбатенко В.) 2008. Законодавство про мови в Україні: хронологічний моніторинг, класифікація, понятійна основа. In: Majboroda, O. és mtsai szerk., *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*, 157–173. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.

Séra Magdolna 2009. Képzelet és valóság találkozása a kárpátaljai magyar szülők tannyelv-választási döntéseiben. In: Karmacsi Zoltán és Márku Anita szerk., *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*, 154–157. Ungvár: PoliPrint.

Skutnabb-Kangas, Tove 1990. *Language, Literacy and Minorities*. London: A Minorities Rights Group Report.

Skutnabb-Kangas, Tove 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány.

Sorbán Angella 2009. A nyelvválasztás és szociológiai háttere az oktatás különböző fokozatain. In: Bálint Emese és Péntek János szerk., *Oktatás: nyelvek határán. Közelkép és helyzetkép a romániai magyar oktatásról*, 125–143. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.

Sulha, N. (Шульга Н.) 2000. Функционирование украинского и русского языков в украинском обществе. In: *Проекты законов о языках – экспертный анализ*, 73–114. Киев.

Sulha, O. (Шульга О.) 2008. Функціонування української і російської мов в Україні та її регіонах. In: Majboroda, O. és mtsai szerk., *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*, 49–85. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.

Szépe György 2001. *Nyelvpolitika: múlt és jövő.* Pécs: Iskolakultúra.

Szilágyi N. Sándor 2010. Bábel átka? Nem inkább áldása? In: Csernicskó István, Fedinec Csilla, Tarnóczy Mariann és Vančoné Kremmer Ildikó szerk., *Utazás a magyar nyelv körül. Írások Kontra Miklós tiszteletére*, 52–57. Budapest: Tinta Kiadó.

Sztriha, M. (Стріха М.) 1997. Суржик. *Березіль* 3–4: 135–142.

Tóth Mihály 2008. Рефлексії на публікації про угорців Закарпаття, або Кому порузумитися стає дедалі важче. *Дзеркало тижня* № 36 (27 вересня – 3 жовтня 2008).

Tóth Mihály – Csernicskó István 2009. Az ukrajnai kisebbségi jogalkotás fejlődése és két részterülete: a névhasználat és a politikai képviselet. *Regio* 2009/2: 69–107.

Tracs, N. (Трач Н.) 2008. Мовна політика та мовна ситуація у сфері судочинства та діловодства в Україні. In: Besters-Dilger, Juliane szerk., *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*, 278–315. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія".

Trudgill, Peter 1992. *Introducing language and society.* London: Penguin English.

Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába.* Szeged: JGYTF Kiadó.

Uhrin Erzsébet 2007. A magyarországi szlovákok nyelvi attitűdjei. In: Zelliger Erzsébet szerk., *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai*, 70–78. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.

Új keretstratégia a többnyelvűség ösztönzésére. Brüsszel, 2005.

Vahtyin, N. és mtsai (Вахтин Н. – Жиронкина О. – Лисковец И. – Романова Е.) 2003. *Отчет по результатам исследовательского проекта „Новые языки новых государств: явления на стыке близкородственных языков на постсоветском пространстве".* http://old.eu.spb.ru/ethno/projects/project3/ list.htm

Visnyak, O. (Вишняк О.) 2007. Динаміка мовної ситуації в Україні. Vorona, V. – Sulha, N. szerk., *Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін*, 381–391. Київ: Інститут соціології НАН України.

Visnyak, O. (Вишняк О.) 2008a. Методики соціологічних досліджень функціонування та статусу мов в Україні. In: Majboroda, O. és mtsai szerk., *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*, 34–48. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Visnyak, O. (Вишняк О.) 2008b. Динаміка мовної ситуації в Україні. In: Majboroda, O. és mtsai szerk., *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*, 75–85. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Visnyak, O. (Вишняк О.) 2008c. Ставлення українських громадян до питання про статус мов у державі. In: Majboroda, O. és mtsai szerk., *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*, 144–156. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Vorona, V. – Sulha N. (Ворона В. – Шульга Н.) szerk. 2007. *Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін.* Київ: Інститут соціології НАН України.

Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika.* Budapest: Osiris – Századvég.

Zaliznyak, Hanna – Maszenko, Larisza (Залізняк Ганна – Масенко Лариса) 2001. *Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній.* Київ: Виданичий дім „КМ Академія".

Zaremba, J. – Rimarenko, Sz. (Заремба О. – Римаренко С.) 2008a. Механізми політичної мобілізації мовних груп: антрепренери, гасла, заходи. In: Majboroda, O. és mtsai szerk., *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*, 235–257. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Zaremba, J. – Rimarenko, Sz. (Заремба О. – Римаренко С.) 2008b. Роль зовнішніх чинників у політизації мовних проблем. In: Majboroda, O. és mtsai szerk., *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*, 258–280. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Zsurzsenko, Tatjana (Жерженко, Татьяна) 2005. Миф о двух Украинах. *Перекрестки* 2005/ 3–4: 16.

Концепція державної мовної політики в Україні. Київ: Національна комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, 2006.

Населення Закарпатської області за даними всесоюзного перепису населення 1989 року. Статистичний збірник. Ужгород, 1990.

VII. Melléklet

590

NYELVHASZNÁLATI KÉRDŐÍV

Az itt következő adatokra a magyar nyelv mai helyzetének tudományos vizsgálata céljából van szükségünk. Az adatokat bizalmasan kezeljük, és gondunk lesz rá, hogy illetéktelen személyek ne férjenek hozzájuk. Őszinte válaszaival nagy segítségünkre lehet. Ha valamelyik kérdésre nem kíván válaszolni, ne válaszoljon.

Köszönjük, hogy segíti munkánkat!

0. A kitöltés időpontja: 2007. **év** április **hó** 12. nap

1. Lakhely: Záporony

2. Neme: a) férfi (b) nő

3. Születési éve: 1963

4. Legmagasabb iskolai végzettsége:
a) 1–4 osztály (elemi iskola)
b) 5–8 (9) osztály (általános iskola)
(c) középiskola
d) szakiskola, szakközépiskola, technikum
e) főiskola, egyetem

5. Nemzetisége: (a) magyar b) ukrán c) orosz d) egyéb:_____

6. Anyanyelve: (a) magyar b) ukrán c) orosz d) egyéb:_____

7. Édesanyja anyanyelve: (a) magyar b) ukrán c) orosz d) egyéb:_____

8. Édesanyja legmagasabb iskolai végzettsége:
a) 1–4 osztály (elemi iskola)
(b) 5–8 (9) osztály (általános iskola)
c) középiskola
d) szakiskola, szakközépiskola, technikum
e) főiskola, egyetem

9. Édesapja anyanyelve: (a) magyar b) ukrán c) orosz d) egyéb:_____

10. Édesapja legmagasabb iskolai végzettsége:
a) 1–4 osztály (elemi iskola)
(b) 5–8 (9) osztály (általános iskola)
c) középiskola
d) szakiskola, szakközépiskola, technikum
e) főiskola, egyetem

11. Ön milyen tannyelvű általános iskolai osztályba járt:
a) magyar b) ukrán (c) orosz d) egyéb:_____

12. Ön milyen tannyelvű középiskolai osztályba járt:
a) magyar b) ukrán (c) orosz d) egyéb:_____

13. Ön milyen nyelven végezte a további tanulmányait:
a) magyar b) ukrán (c) orosz d) egyéb:_____

14. Van-e házastársa/élettársa?
(a) Igen, van b) Nem, nincs

15. Ha van, házastársa/élettársa anyanyelve?
(a) magyar b) ukrán c) orosz d) egyéb:_____

16. Tud-e írni, olvasni az alábbi nyelveken? (Egy oszlopba csak egy X-et is tehet)

	Magyarul	Ukránul	Oroszul
Írok és olvasok	X	X	X
Csak olvasok			
Nem írok, nem olvasok			

17. Milyen szinten beszéli Ön a következő nyelveket? (Egy oszlopba csak egy X-et tehet)

	Magyarul	Ukránul	Oroszul	Angolul	Németül	Egyéb:
Anyanyelvi szinten	X					
Nagyon jól		X	X			
Jól						
Nem nagyon jól						
Alig néhány szót					X	
Nem beszélek, csak értek						
Sehogy				X		

18. Általában milyen nyelven/nyelveken szokott Ön beszélgetni az alábbi személyekkel? (A megfelelő rubrikába tegyen X-et. Egy sorba több X-et is tehet. Például ha a szomszédaival magyarul is, ukránul is szokott beszélgetni, esetleg egyik szomszédjával magyarul, a másikkal ukránul szokott, akkor tegyen a *Magyarul* és az *Ukránul* oszlopba is egy-egy X-et a *Szomszédaival* sorban.)

	Magyarul	Ukránul	Oroszul	Egyéb nyelven
Szüleivel	X			
Nagyszüleivel				
Barátaival	X	X	X	
Szomszédaival	X			
Gyermekeivel	X			
Házastársával	X			

19. Rendszerint milyen nyelvet használ, ha… (Egy sorba több X-et is tehet.)

	Magyart	Ukránt	Oroszt	Semmilyet
Magánlevelet ír	X			
Hivatalhoz címzett iratot fogalmaz		X	X	
Szakmájával kapcsolatos írást fogalmaz				

20. Rendszerint milyen nyelven olvas… (Egy sorba több X-et is tehet.)

	Magyarul	Ukránul	Oroszul	Egyéb nyelven
Újságokat, folyóiratot	X			
Imádságos könyvet, Bibliát	X			
Verset, regényt	X			
Szakmájával kapcsolatos irodalmat		X	X	
Hivatalos iratot, szerződést		X		
Használati utasítást	X	X	X	
Internetes honlapot				

21. Ön rendszerint milyen nyelvet használ? (Egy sorba több X-et is tehet.)

	Magyart	Ukránt	Oroszt	Semmilyet
Templomban	X			
Kulturális egyesületben	X			
Boltban	X	X	X	
Vendéglőben	X	X	X	
Szórakozóhelyen	X	X	X	
Munkahelyen	X	X	X	
Orvosi rendelőben	X	X	X	
Bankban	X	X	X	
Postán	X	X	X	
Bíróságon	X	X	X	
Hivatalban	X	X	X	
Rendőrségen	X	X	X	
Idegen megszólításakor	X	X	X	

22. Milyen nyelven nézi/hallgatja az alábbi televízió- és rádióadásokat? (Egy sorba több X-et is tehet.)

	Magyarul	Ukránul	Oroszul	Egyéb nyelven
Filmek	X	X	X	
Szórakoztató műsorok	X	X	X	
Sportközvetítések	X	X	X	
Híradó, hírműsorok	X	X	X	
Időjárás-jelentés	X	X	X	

23. Ön rendszerint milyen nyelvet használ? (Egy sorba több X-et is tehet.)

	Magyart	Ukránt	Oroszt	Semmilyet
Imádkozás közben	X			
Számolás közben	X	X	X	
Káromkodás közben	X			
Gondolkodás közben	X	X	X	
Állatokhoz szólva	X			

24. A megfelelő szám bekarikázásával határozza meg 1-től 5-ig terjedő skálán, mennyire kötődik Ön az alábbi helyekhez! (1 = egyáltalán nem kötődöm hozzá, 5 = nagyon erősen kötődöm hozzá)

Saját falumhoz, városomhoz	1	2	3	4	(5)
Kárpátaljához	1	2	3	4	(5)
Ukrajnához	1	2	3	4	(5)
A volt Szovjetunióhoz	1	(2)	3	4	5
Magyarországhoz	1	(2)	3	4	5
Európához	1	2	(3)	4	5

25. A megfelelő szám bekarikázásával határozza meg 1-től 5-ig terjedő skálán, mennyire érzi Ön magát… (1 = egyáltalán nem érzem odatartozónak magam, 5 = nagyon erősen odatartozónak érzem magam)

A kárpátaljai magyarsághoz tartozónak	1	2	3	4	(5)
A magyar nemzethez tartozónak	1	2	3	4	(5)
Az ukrán nemzethez tartozónak	1	2	3	(4)	5
Ukrán állampolgárnak	1	2	3	4	(5)

26. Melyik sportolónak vagy csapatnak szokott Ön szurkolni, ha:

a) magyar mérkőzik ukránnal: (A) magyarnak B) ukránnak
b) magyar mérkőzik mással, idegennel: (A) magyarnak B) idegennek
c) ukrán mérkőzik idegennel (nem magyarral): (A) ukránnak B) idegennek
d) ukrán mérkőzik orosszal: A) ukránnak (B) oroszoknak

27. Ön szerint hol beszélnek a legszebben magyarul?

a) Budapesten
b) Magyarországon, vidéki városokban
c) Magyarországon, falvakban
(d) Kárpátalján (Ukrajna)
e) Erdélyben (Románia)
f) Felvidéken (Szlovákia)
g) Vajdaságban (Szerbia)
h) Burgenlandban (Ausztria)
i) Muravidéken (Szlovénia)

28. Előfordult-e már, hogy rászóltak Önre, hogy ne beszéljen magyarul?

(a) Igen b) Nem

29. Ön szerint, ha valaki… (Egy sorba csak egy X-et tehet.)

	könnyen boldogul	lehetnek nehézségei	nehezen boldogul
csak magyarul tud Kárpátalján, az		X	
csak ukránul tud Kárpátalján, az	X		
csak oroszul tud Kárpátalján, az	X		

30. Ön szerint, ha valaki… (Egy sorba csak egy X-et tehet.)

	könnyen boldogul	lehetnek nehézségei	nehezen boldogul
csak magyarul tud az Ön állandó lakhelyén, településén, az		X	
csak ukránul tud az Ön állandó lakhelyén, településén, az:	X		
csak oroszul tud az Ön állandó lakhelyén, településén, az	X		

31. Ön a munkahelyén/iskolájában átlagosan mennyit használja az alábbi nyelveket? (Egy oszlopba csak egy X-et tehet.)

	Magyar	Ukrán	Orosz	Egyéb nyelv
Alig vagy soha				
Ritkán				
Gyakran	X	X	X	

32. Milyen *legközelebbi* viszonyt fogadna el az alábbi csoportok egy tagjával? (Egy oszlopba csak egy számot karikázhat.)

	Cigány	Zsidó	Magyar	Ukrán	Orosz	Néger
Családomba fogadnám	1	1	(1)	1	1	1
Elfogadnám lakótársnak	2	2	(2)	2	(2)	2
Elfogadnám munkatársnak	3	3	3	(3)	3	3
Elfogadnám szomszédnak	(4)	4	4	4	4	4
Egy településen élnék vele	5	5	5	5	5	(5)
Egy országban se laknék vele	6	(6)	6	6	6	6

33. Ha kiírna egy hirdetményt az alábbi településeken, azt milyen nyelven tenné? (Egy oszlopba több X-et is tehet.)

	Ungváron	Munkácson	Beregszászban	Nagyszőlősön	Saját településén
magyarul			X	X	X
ukránul	X	X	X	X	X
oroszul	X	X	X	X	X

34. Értékelje 1-től 5-ig terjedő skálán, mennyire fontosak az alábbi szempontok abban, hogy valaki magyarnak számít-e? (1 = egyáltalán nem fontos, 5 = nagyon fontos)

Magyar iskolát végezzen	1	2	(3)	4	5
Szavazzon a magyar pártokra	1	2	3	4	(5)
Magyarok között éljen	1	2	3	(4)	5
Magyarországon szülessen	(1)	2	3	4	5
Magyarországon éljen	1	2	3	4	(5)
Magyar egyházhoz tartozzon	1	2	(3)	4	5
Ismerje és szeresse a magyar kultúrát	1	2	3	4	(5)
Jól beszéljen magyarul	1	2	3	4	(5)
Magyarnak tartsa magát	1	2	3	4	(5)
Tisztelje a magyar nemzeti jelképeket	1	2	3	4	(5)
Magyar állampolgár legyen	1	2	(3)	4	5
Magyar legyen az anyanyelve	1	2	3	(4)	5
Mindkét szülője magyar legyen	1	(2)	3	4	5
Legalább az egyik szülője magyar legyen	1	2	(3)	4	5

35. Ön szerint melyik nyelv szebb? (1) a magyar 2) az ukrán 99) nem tudom

36. És melyik nyelv szebb az alábbi kettő közül? 1) az ukrán (2) az orosz 99) nem tudom

Köszönjük a segítségét!

За редакцією Черничко С. Автори: Берегсасі А., Черничко С., Молнар А., Молнар Й.
Мови, люді, ситуації. Сфери використання угорської, української та російської мов серед угорського населення Закарпаття. – Ужгород: ПоліПрінт, 2010 – 136 с. (угорською мовою).
Видання описує сфери використання і комунікативну потужність угорської, української та російської мов серед угорського населення Закарпатської області на основі соціолінгвістичних досліджень, проведених Науково-дослідним центром імені А. Годинки Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II.
Посібник розрахований на фахівців-мовознавців, студентів-філологів, а також усіх, хто цікавиться соціолінгвістикою, мовною ситуацією Закарпаття.

A kötet empirikus szociolingvisztikai kutatás adataira építve mutatja be a magyar, ukrán és orosz nyelv használati körét, funkcionális megterheltségét a kárpátaljai magyar közösségben. A szerzők az ukrajnai nyelvpolitikai kontextusba helyezve elemzéseiket leírják a magyar nyelv használatának jogi hátterét is, és bemutatják, hogyan élnek a közösség tagjai ezekkel a jogokkal és lehetőségekkel a gyakorlatban.

A kiadványt főként nyelvészek és bölcsész diákok figyelmébe ajánljuk, valamint mindazoknak, akik érdeklődnek Kárpátalja nyelvi helyzete iránt.